

***ҚР мемлекеттік сыйлығының
лауреаты, қоғам қайраткері, халық
жазушысы Шерхан Мұртазаның
туғанына 80 жыл***

***Ш.МҰРТАЗАНЫҢ ПУБЛИЦИСТИКАСЫ
(4-кітап)***

Бес томдық шығармалар жинағы

**Тараз қаласы
2012**

УДК 821.512.122.0
ББК 83.3(Каз)
П86

Баспаға Тараз инновациялық-гуманитарлық университетінің Ғылыми кеңесі мен «Шерхантану» ғылыми-зерттеу орталығы шешімімен ұсынылған.

Редакция алқасы: Ерболат Саурықов, Айнұр Кембаева

Публицистикасы: Қазақтың Шерағасы: Жинақ / Құраст. А.Т.Кембаева.- 4-кітап. – Тараз: ТИГУ Редакциялық-баспа бөлімі, 2012. 231 б.

ISBN 978-601-7325-23-7

Жинақта ҚР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, халық жазушысы, қоғам қайраткері Ш.Мұртазаның публицистикалық дүниелері (1960-70 жылдар) берілген. Ғылыми кеңестің шешімімен Тараз инновациялық-гуманитарлық университетінде «Шерхантану» арнайы курсы оқылатындықтан, кітапты оқу құралы ретінде студенттердің пайдалануы да көзделеді. Жазушы мұрағатындағы тың дүниелер мұнымен шектелмейді. Шерағаның публицистикалық дүниелері өте көп. Оларды әлі де жүйелеп, жарыққа шығару алдағы күннің еншісінде деп білеміз.

УДК 821.512.122.0
ББК 83.3(Каз)

ISBN 978-601-7325-23-7

© ТИГУ, 2012.

АЛҒЫ СӨЗ

Жинаққа енген дүниелер тақырыптарының әржақтылығымен, сипат-бояуларының даралығымен оқшауланып, жалпы Ш.Мұртаза публицистикасының 60-70 жылдардағы толымды пішінін, қасиеттерін түзеді. Жинақ мақсаты да, елеулі табыстарының бірі де осы деп бағалаймыз. Әрбір мақала жарық көрген жыл ретіне қарай орналастырылды. Мұның өзі онша мән берерлік жай болмағанмен, жинақтың жалпы тұтастығын, композициясын көрсетеді. Сонау 1959 жылы жазылған Ш.Мұртазаның «Ихсан ханым» атты аудармасынан бергі оның публицистикасының есею жолын, алуан түрлі бояуының қанығып, кемелденуін де хронологиялық ретпен жүйелейді.

Осы дүниелер арқылы қазақ публицистикасының Шерхан Мұртаза стиліндегі даму сипаты, бағдары, проблематикасы бой көтереді. Публицистика жанрының өз ерекшелігі, қиындығы бар, бір жағынан, талант таразысы тәрізді дүние.

Шерағаның қайраткерлік пен шығармашылық жолдары үнемі қазақ баспасөзінің қазанында қайнап, осының нәтижесі болар, оқырманға бірте-бірте таныс бола берген.

«Оның журналистік тұлғасы суреткерлік болмысына; ал ақынжанды суреткерлік тұлғасы журналистік болмысына сәулесін шашып, өзара бірін-бірі шырайландыра, ерекшелендіре түскен егіз қасиеттері... соншалықты терең із қалдырған, жеке бір мектеп болғандығымен даусыз мойындалған, көптің көкейінен шыққан.

Демек, Ш.Мұртазаның 1963-1992 жылдардағы редакторлық мектебі сүбелі-сүбелі арнаулы зерттеулерді күтіп тұрған тың тақырыптар...» - деп С.Жұмабек айтпақшы, Шерағаның осы кезеңдердің барлығында жазып өткен публицистикалық дүниелерін зерттеуге ынта-ықылас танытып жүрген жандарға септігі тиеді деген ниетпен кітапты жинақтап, жарыққа шығаруды мақсат тұттық.

Мұнда Шерағаның 1960-70 жылдардың ішіндегі дүниелері жинақталған, келесі бесінші томда 1980-90 жылдардың дүниелерін, одан әрі 2000-шы жылдан осы күндерге дейінгі дүниелерін жинақтап, жарыққа шығаруды

жоспарлап отырмыз.

«Бұл кітап – құрақ көрпеше сияқты. Менің анам Айша шебер тігінші еді. Баяғыда бай бабадан қалған «Зингер» машинасымен бүкіл ауылдың киім-кешегін осы Айша тігетін. Сонда әр түрлі маталардан қалған қиықтарды құрастырып, мақталап, түрлі-түсті, әп-әдемі көрпешелер жасайтын. Мына кітап, «әп-әдемі» болмаса да, сондай қиындылардан құралған. Әр кезде жазылған публицистикалық мақалалар, очерктер... Бірақ бәрі де әр жылдан елес беретін, заман лебін сездіретін, бәлкім, әлі де әжетке жарайтын жазбалар.

Өзіңнің көзіңнің тірісінде жинастырып, басын біріктіріп қоймасаң, кейін кім оны мұрағаттан іздеп жүрер дейсің. Не десе де еңбек қой. Кейінгілер: «осындай да заман өткен екен ғой» деп кітаптың бетін парақтаса болғаны», - деген екен Ш.Мұртаза «Ақындар мен әкімдер» атты 2002 жылы «Елорда» баспасынан шыққан кітабының алғы сөзінде.

«Мұрағаттан кім іздеп жүрер дейсің?», - деген Ш.Мұртазаның дүниелерін 2009 жылдан бері Тараз инновациялық-гуманитарлық университетінің «Шерхантану» ғылыми-зерттеу орталығының қызметкерлері үлкен ыждаһаттылықпен тиянақтап, саралап, жинақтап, жарыққа шығарып жатқандығын, әлі де том-том дүниелердің шығуы алдағы күннің еншісінде екендігін атап өткіміз келеді.

**«Шерхантану» ғылыми-зерттеу
орталығының директоры
Айнұр Тұрарқызы Кембаева**

ИХСАН ХАНЫМ (Хат)

Ихсан ханым жазу столының жанына келіп отырды да, екі қолымен басын қысып ойға қалды. Бұл жиырма бес жастардағы, қыпша белді, жайнаң қаққан қара торы сұлу әйел еді. Бірақ, кәзір оның жүзінде бір ауыр қайғының ізі жатыр. Ол жалтылдаған ақ оқалы қызыл жібек орамалын басына байлап, самайына түскен шашын жиырып қойды. Сонан соң басын көтеріп еді, көзінен бірнеше тамшы жас домалап кетті. Ол қолына қаламұш алды да, мына хатты жазды:

«Қымбатты сіңлім, Даулят!»

Оның менімен неге ажырасып кеткеніне сен таң қаларсың, Даулят? Менің адал әйел болғанымды сен білесің ғой. Мүмкін, мені осы бақытсыздыққа ұшыратқан жұмбақ сырларды білгің келетін шығар сенің? Оны түсіну үшін сен менің психологиям қандай жағдайда, ненің әсерімен қалыптасты – соны білуің керек.

Сенің есінде ме, қымбаттым, екеуміз сонау жас бала кезімізде романтик жазушылардың кітаптарын бірге оқушы едік қой. Сол жазушылар қатыбас, ащы өмірдің шындығын былай қойып, таңғажайып сұлу, бірақ риясыз аңқау қиялға, өздерімен бірге мына бақытсыз, қайғы дүниесінің үстінде шарықтап жүрген қиялға ұмтылды. Олар бақыт, асқақ арманның символы ретінде жырлаған асыл, таза махаббат туралы біз құмарлана қызығып оқушы ек-ау. Сол романдар махаббатпен қиылған неке өмірдің нендей бір сұрапылы болмасын, бұзылмайды, мызғымайды деген сенімді менің көкірегіме ұялатты. Ажырасудың, көп әйел алудың, египет семьясын тоздырып, аздырып бара жатқан басқа кеселдердің барлығы – сенімсіздіктен, ерлі-зайыптылардың арасында махаббаттың жоқтығынан ғой.

Даулеш, сондықтан мен өзім сүйетін, өзі мені сүйетін адамға шыққым келді. Өз өмірінен маған үлкен орын беретін, бақытын да, қайғысын да бірге бөлісетін адамға шыққым келді. Сен де осыны тілеуші едің ғой. Есінде ме, Даулеш? Күйеулеріне сенбей, күйеулері оларға сенбей махаббатсыз күн көретін әйелдерді айтып, сенің таза жаның буырқана

тулаған сайын әдемі, қызыл ерніңе жек көрген, кекесін күлкі пайда болушы еді. Есіңде ме?

Рас-ау, Даулеш, ондай әйелдер өздерін әйелміз дей алмайды. Бүгін ол күйеуі екеуі – бір адам, ал, ертең күйеуіне жат жан, бүгін ол мынау үйде, ал, ертең ол үйден қуылып шығады. Ажырасу хауінен үнемі үрейленіп, сенімі, махаббаты сөнеді, «шыққан әйел» атанар масқаралы күнді күтіп, әйелдің бір уайымы, есіл-дерті: күйеуім қуып жіберген соң қайтемін деп ойлаумен болады. Сонда мұндай әйел ебедейсіз талап қойып, күйеуінің құлағының етін жеп, мазасын алады.

Шыққан әйел күйеуіне қандай ләззат ұсынады? Бірінші ажырасудан қалған, ызаға толы солған, ауру жүрегін береді. Жаңа күйеуінің үйінде ол әйел бөтен адамша жүреді, өйткені, бір «сәті» түскен күні бұл үйден де қуылып шығуы ықтимал. Мұндай әйел өз күйеуін сүйе алар ма? Әйелінің ұдайы ойға шомып, қабақ түйіп, қапалы отырғанын көрсе, еркелетуді, аяуды білмейтін қызғаншақ, ысрапшыл әйелді көрсе, күйеуі оны сүйе алар ма? Әйелінің мұндай мінезінен кейін күйеуі үйден кетіп, ыза болған, қалжыраған жанын жұбату үшін асханаларға және түрлі көңіл көтерер жерде күні-түні бірдей болмай ма? Ал, кейде әйелінің әлгі мінезінен, күйеуі семья бақытын басқа некеден іздеуге мәжбүр болады. Сонда ол әйелімен ажырасып, басқа біреуге үйленеді. Біздің кезде египет семьясының бүлінуі осыдан емес пе?

Даулеш, мен жастайымнан өмірге көзімді ашып қарап, шындықтан қорықпауға дағдыландым. Мен сияқты қыздарға кейде некенің қаншалықты қайғы әкелетінін көрдім, мен содан шошыдым. Семья бақытын қамтамасыз ету үшін мен тек сүйген адамыма ғана шықпақшы болдым.

О дариға! Жан дүниемді қуаныш пен бақытқа бөлеп келер осы махаббатты мен қанша күттім десеңізші! Мен бір жігітті іздедім, арман ете іздедім. Ол арман буылдыр сағымдай еді, бірақ бірбеткей қайсар еді. Сол арманды жігітімді мен көп іздедім ғой. Бірақ, біздің шығыстың әдет-ғұрпы қыз бен жігіттің арасында тұрған өткелсіз шыңырау емес пе? Сөйтіп, мен мені сүйген, мен оны сүйген жігітті таба алмадым. Сол кезде Ахмад мырза әкемнен бата сұрап, мені айттырды. Мен оған бармауға батпай, өз ықтиярымсыз

тұрмысқа шықтым.

Дәулеш, мен біліп отырмын, сен бұл хатты ызаға булыға отырып, тұла бойың аза тұрып: «Сен бармауың керек еді, Ихсан. Жер бетінде әйелді өз ықтиярынсыз көндіре алатын күш жоқ» дерсің. О қымбаттым, Даулеш, үй иесінің рахымсыз қаталдығы дегенді сен білмейсің ғой. Әкең сенің өзің кішкентай кезіңде өліп қалды. Сені шешең тәрбиелеп, еркелетіп, жақсы өсірді. Ал, мен басқаша тәрбиелендім. Менің шешем әкемнің қаталдығынан үрейленіп, қалт-құлт етіп күн көрді. Әкем тамағын ішіп болған кезде ғана ауқаттанып, әкем үйге келген кезде ғана ұйқыға жатты. Әкем болса оны малайындай көруші еді,- еркелетіп, аймалауды білмеуші еді, ылғи кекетіп, мұқатып сөйлейтін. Ол әдеп сақтағысы келгенде ғана шешемді «ханым» деп атайтын. Ал, шешем оны ұдайы «мырза», «тыңдап тұрмын, бек», «құп болады, мырзам» деп тұратын.

О кішкентай, аңқау Дәулеш! Менің әкем сондай. О да біздің көп еркектер сияқты. Олар сүйіспеншіліктің не екенін білмейді. Адам баласының жан дүниесін ластан тазартатын аспан шырағы - сүйіспеншілікті, семьяның қасиетті, мықты тірегі - сүйіспеншілікті білмейді олар. Иә, олар гауһардай асыл махаббаттың не екенін білмейді. Әйел біздің жеке меншігіміз деп сенеді олар. Қымбаттым, Даулеш, әкем мені өмірімде бірде-бір рет сүйген емес, я еркелетіп ойнатқан емес. Менің көзімше ол әрдайым мейірімсіз қатал, күшті болуға тырысып бақты. Өйткені: мені зым сыйласын, зор ылтифатпен құрметтесін деді. Бірақ мен оны сүймедім, қорықтым, тіпті жеккөрдім. Елдің бәрі алдында қалшылдап үрей болып тұрған адамның түлегін мен екі ете алармын ба? Егер мен батылым барып, оған өз ойымды айтсам, ол мені бұзылған, азған әйел дер еді де, сол жерде өлтіріп тастар еді. Өйткені, оның түсінігі бойынша, махаббат-жаман кесел, бұзылғандық.

О дүние-ай, шешем екеуміз менің бақытсыз тағдырымды ойлап қанша жыладық десеңші. Байғұс анам мені сордан қорғай алмады. Өйткені онда билік те, ерік те жоқ. Оның үстіне ол менің қайғымның себебін жете түсінбеді. Мені-тек алдағы өмір белгісіз, таныс емес болған соң, содан қорқып жылайды деп ойлады ол. Аналық сезімі соны ойлап елжіреді.

Ол маған ақыл айтып жұбатпақ болды, оның айтқандарынан өмірге кәзіргі көзқарасты түсінбейтіні көрініп тұрушы еді:

- Неге жылайсың, қызым? Мына, біз бәріміз де күйеуге осылайша шыққан жоқпыз ба? Алланың мұнысына шүкір, мен әкеңмен жақсы отандастым, өз тағдырыма ризамын,- деуші еді.

Үнемі көзінің жасы кеппесе де, ол өзін бақыттымын деп білді. Әкемнің жаңа алған жас әйеліне деген жан күйзелткен қызғаныштың ізін оның әдемі бетінен жиі көретінмін. Мен батылым барып оған: сен бақытсызсың, апа, деп жақауратып айтқанымда, ол: «Түк етпес. Еркек деген- үйдің сәні ғой» деп маған түсініксіз сөзбен жауап беретін. Бұл сөзден онан өмірдің қырсығына қарсы бас көтере алмас, жалыны сөнген жанның мүсәпірлігі, қанға сіңіп қалған бағыныштылық сезіліп тұратын.

Ескі заманның әйелдері жаңа дәуір қыздарының психологиясын түсіне алар ма? Біздің психологиямыздың негізінде азаттыққа ұмтылу бар, әйел тәуелсіздігі мен бақытты жойған ескі әдетке қарсы бас көтеру бар. Аналарымыз бізді түсінер ме? Біздің психология - біздің тәрбиеміздің, біздің санамыздың ұлылығының, біздің сезіміміздің талғампаздығының, біздің жалпы өсуіміздің жемісі ғой.

Мен қасірет шектім, Даулеш. Бүкіл жан дүнием ашынып, зығырданым қайнады. Сонда да болса ашуыма, тілегіме тоқтау салып, өзімді өзім тежедім. Күйеуімді өзім арман қылған адамдай етіп тәрбиелермін, оның өмірге көзқарасын өзгертіп, дұрыс жолға салармын, сөйтіп семьямыз бақытты болар деп жуаттым өзімді өзім. Бірақ, мен қатты қателесіппін: оның сезімін, махаббатын саудаға салатын әйелдер улаған екен, қажетті кәмелетке жеткенде жас жігіттер көңіл аулайтын әйелдер улаған екен.

Дәулеш, бұл жәйт біздің қоғамдағы кеселдердің ішіндегі ең қатерлі, мерезді кесел деп ойлаймын. Египет жас жігітінің мейірімді адал жүрегі оянғанда, жаны толы махаббат сезіміне өзіндей мінсіз таза жанды ортақ етпек болады. Шығыс әдетінің талабына сай бетке бүркелген паранжалар оның жолын кес-кестеп, біздің қыздарымыздың арасынан өзі іздегенін таппайды да, әлгі адал жігіт амалсыздан-амалсыз

махаббатын саудалап жүрген әйелдердің қақпанына түседі. Сөйтіп, ол мөп-мөлдір айна бұлақтан сусындап, ләззат алудың орнына, жанының жарқын сезімін улатар жұқпалы аурулы сасық лайсаң ішіп, шөлін қандырады.

Міне, енді адамгершілік қасиет пен ақықтай таза махаббат табанға тапталып, сезімқұмарлық пайда болады, сонымен сол кіршіксіз жан хайуандық халге дейін құлдырап құлайды. Дәулеш. Осы тажалдан соң біздің еркектер бізді тек хайуандық сүйіспеншілікпен сүйеді. Олар сезім сұлулығы дегеннен бейхабар. Асыл таза махаббатты олар әдет қалыбынан шығып кеткен ұятты, құхайлы құлықсыздық деп біледі.

Тек қана сезімқұмарлығына дағдыланып қалған ерімнің семья бақыты дегеннің не екенін білмейтінін түсіндім мен. Оның жүрегіне таза махаббатың отын жақпақ болған әрекетім зая кетті. Мен саналы жанмын ғой: сенің сұқтанған, көз қадаған парықсыз мақсатыңнан басқа, бұл өмірде одан гөрі парасатты, асқақ мақсаттар бар, соған ұмтыл деп айтқаным желге кетті. Сөйтіп, зайыбым мені түсінбеді, мені еркектің қанын қыздырар ойыншық құрлы ғана көрді, басқа қасиетімді көрмеді, көргісі де келмеді. Осының салдарынан барып арамыз суып, ажырасып кеттік.

Көңілім әлем-тапырық болғанмен, бұл ажырасу мені аса күйзелткен жоқ. Бұл ажырасудан соң маған тіпті бір күңгірт, буалдыр қуаныш пайда болды. Бәлкім, бұл шығыстың оптимизмі - болашақтан үміттенушілігі болар. Сол оптимизм әйелдерге ажырасудың нәтижесінен сөзсіз туатын кінаратты, ауыр соққыларды төзімділікпен, өжеттікпен бастан кешіруге көбінесе көмектеседі ғой. Әйтеуір, болашақ маған таңтамаша ғажайып сұлу болып көрінді де тұрды.

Бірақ, Даулеш, осы жерде саған бір маскара сырымды айтайын. Менің жан дүниемде сезімқұмарлық күннен-күнге ұлғая берді. Әлсін-әлсін бүкіл тұлабойым балқығандай діріл қағып, маужырап, қызынып, толықсый берді... Бұл менің жетіліп өскендігімнен бе? Әлде бұл мен ерге шыққанда бой үйреткен дағдының шарпуы ма? Әлде бұл менің ерімнен келіп бойыма сіңген, менің сезімімді уландырған нендей бір құмарлық апиынының әсері ме?.. Білмеймін... Жалғыз ғана айта аларым сол - сен білген бір кездегі періште қыздың

орнын мен білмейтін, мені қорқытатын басқа бір әйел басты.

Бір жылдан соң Мухамед бекке тұрмысқа шықтым. Бірінші күйеуім сияқты бұ да ізгі сезім дегеннен құралақан екен. Жалғыз-ақ сезімқұмарлығы бар. Бірақ, аса қынжылмадым, өйткені ерімнен одан басқаның маған керегі де жоқ еді.

Мухаммед бек мені шын сүйді. Алайда өзіне тән сүйіспеншілікпен сүйді. Осылайша бір жыл өтті. Мен бұл кезде бақытты едім. Менің көлеңкесіз ашық көңілімді тек күйеуімнің жабайы қызғаншақтығы ғана бұзып жүрді. Сол қызғанышының кесірінен мен құрбы әйелдеріммен де кездесе алмай, оны-мұны сатып әкелуге далаға да шыға алмай қалдым. Керек-жарактың бәрін күйеуім өзі сатып әкеліп жүрді. Бірақ: ол мені өте жақсы көреді, менің бақытты болуымды тілейді деп ойлап, мен оның бұл қылығын кешіріп жүре бердім. Алайда үйдің төрт қабырғасынан басқа түк көрмей, таза ауаға шықпай, ауруға шалдыққандай болдым. Ашушуаң адамға айналып, басым қатты ауырып, неге екенін білмеймін, жыласам деп ойлайтынды шығардым. Не керек, күйгелек, жүйке ауруының барлық нышаны біліне бастады. Мұндайда біздің надан әйелдер: ойбай, жын пері соғып кетті деп, оқытып-шоқытып, үшкіртіп жатады ғой.

Мен бәріне шыдап бақтым. Өйткені, күйеуім мені сүюші еді. Бірақ, оның сүйіспеншілігінің, тек сезімқұмарлыққа негізделген, асқақ, асыл армандарды көрмейтін су қараңғы соқыр басқа сүйіспеншіліктердей, өмірі ұзақ болмады. Көп ұзамай ол бұрынғы бойдақ күнінде алып қалған әдетіне басты. Үйге адам бейнесінен айрылып, мас болып, таң сәріде бір-ақ келетінді шығарды.

Дәулеш, мені тыныштандырып, жуатпақ болып отырып-отырып, ұйықтап кеткен малай қыздың қорылы ғана менің серігім болып, үйде жападан-жалғыз қалған кездерімдегі күйзелгенімді көрсең. Қан жылаған, қалжыраған жүрегін жұбату үшін египет әйелдерінің өз ары мен семья абройын аяққа неге басатынын мен өмірімнің ішінде бірінші рет түсіндім. Египет әйелін жуасытып, ақыл-күшін күрмеп, еркін жойып, адам кейпінен шығып кетуге мәжбүр ететін қатерлі дағдарысты мен өз басымнан кешірдім. Ол әйел өз қылығын өзі сезбей, тым үрейлі әлеуметтік қылмыс істейді. Өйткені,

ол дәрменсіз, еріксіз болған соң әлгі қарғыс атқыр дағдарыстың дүлей күшіне сенімсіз, түйсіксіз бағынады. Бұл бір тажалды соққы еді. Сол соққы маңдайыма тиген соң мен кек алуды ойладым. Иә, мен мынау еркектің жолына бәрін де: бақытымды да, денсаулығымды да, сұлулығымды да құрбан еттім. Сол еркектің рахаты мен бақытына бола барымды сарып еттім. Міне сол үшін одан кек алмақ болдым. Маған ынтыға, құмарлана қараған кез келген еркектің құшағына неге ене кетпегенімді өзім де білмеймін. Мендей талақ болған бақытсыз әйелдердің көбі осылай істейді ғой. Менің бұлай істемеуімнің себебі- дағдарыс әлі аса қауіпті болмаған шығар. Махаббаттан пайда болатын қызғаныш себебі менде жоқ еді, мен өз күйеуімді сүймейтінмін. Мен тұрмысқа шыққан өмірімнің ішінде ұдайы шынайы махаббат пен асқақ арманға, шынын айтсам, бұл қасиеттердің сағымына талпындым. Мені құлаудан, ессіз, машақат қылықтардан сақтап қалған сол талпыну шығар?

Бірақ мен: ерімнен қайтіп кек алсам екен, үйді сыйлауға қалай мәжбүр етсем екен деп жүрдім. Оның өлегізіп, сөніп бара жатқан сүйіспеншілігін қандай амалмен қайта жалындату керек? Сонда мен өз беделіме сай айла-амал таптым. Бұл айла-амалым, бір алла көріп тұр ғой, әлі өмірдің қатыбастығынан бүлінбеген жанымдай таза, аңғал да еді.

Бәрінен бұрын, мен күйеуімнің әміріне қарсы жүрдім. Мен үйден жиі-жиі шығып, құрбы әйелдеріме барып жүретін болдым. Мұнымды күйеуіме байқаусызда хабарлап жүр деп малай қызға тапсырып қойдым. Бірақ, менің күткенім болмады. Қызғаныш оның сөніп бара жатқан сүйіспеншілігін қайта маздатудың орнына, ыза мен ашудың долы дауылын тұрғызды. Біз ұрсып қалдық. Өзімді-өзім ұстай алмай, әдепсіз сөздер аузымнан шығып кетіп еді, ол мені шапалақпен салып-салып жіберді. Мен де балағаттап бақтым, сонда ол менімен біржолата қоштасты.

Кішкентай ғана Дәулешім, енді мен бақытсыз екенімді сеземін, жасым жиырма алтыға толған жоқ, ал, өмірден күткен үмітімнің бәрі өшті. Менің көңілімдегі шығыстың ыстық оптимизмі - болашаққа сенушілік жойылып, өз орнын сұп-суық улы пессимизмге - өмірден күдер үзушілікке берді. Не істесем екен? Ерге үшінші шығудан дәме күтемін бе,

шыға қалған күнде ол күйеуім бұрынғылардан жақсы болар ма? Мен жан дүниеме тоқтаусыз арынды, адуын күшпен орнап алған тілекті қайтіп тежеймін? Аһ, Дәулеш, мені бір әлуетті, күшті қолдың шыңырау құзға итермелеп бара жатқанын сеземін, одан мен қашып құтыла алар емеспін...

Құтқар мені... Ақыл айт... Ақыл мен жұбаныш маған кәзір қасқалдақтың қанындай қажет.

«Сені сүйетін Ихсан».

Аударған Ш. Мұртазаев
«Лениншіл жас»
20.10.1956ж.

КӨК АЛТЫН **(Очерк)**

Шілденің күнінде осы өңірде сағым ойнап тұрады... Даланың кеңдігі соншалықты: алдына қарасаң көз тоқтатар нүкте жоқ, тек бір алып дария толқыны у-шусыз ағыл-тегіл жосылып жатқандай. Бұл - ыстық күнде ойнақ салған сары сағым.

Кешегі көктемде түсті кілем түгіндей құлпырған сұлу суреттің реңі бұзылып, далаға сарғыш тарта бастапты. Көктемде сылаң қағып, жұпар атқан гүлдердің бірі де жоқ. Күлгін түсті тырбық ебелек қатайып, тікенекке айналыпты. Байқап қарап тұрсаң: жайылған қойлар жерден бас көтермей, басбармақтай сансыз кірпілерді бытырлатып жеп жатқандай. Жер бетін кішкене кірпілер қаптап кеткен сияқты да, оның жауы қойлар тәрізді.

Бірақ білгендер мұны жақсы деседі. «Ебелек жақсы пісті, қойымыз жақсы семіретін болды», - жегенді шопандардан естігенде ғана, мына сары даланың «құдіретін» аңғарғандай боласың. Сонда барып, дала соншалықты ажарсыз емес екенін пайымдайсың.

Күн ұясына қонған кезде барып, дала көкірегін кере дем алғандай болады. Күні бойы аңсаған салқын леп соқты. Көзге көрінбес әлдебір алып желпеуіш аптаған даланың үстін желпіп-желпіп жібергендей еді. Қойлар да күндізгідей бір-

біріне басын тығып үймелегенін қойып, шашырай жайылды.

Әлденеден үріккендей, әлдеқайда асыққандай бір топ бұлдырық шұрылдап, суылдап өте шықты. Бірте-бірте көзден ғайып болып, батыс жақтағы алыс таудың құшағына сүңгіп кеткендей болды.

- Келіншек тауы,- деді Өмірбек, менің жаңағы бұлдырықтар ұшып кеткен жақтағы таудан көз алмай тұрғанымды байқап. Сарысу ауданының аржағынан кешкі тынық ауада айқын көрініп, шөккен нардай көлбей түсіп тау жатты.

- Неге «Келіншек» тауы деп аталғанын білесіз бе?- деді Өмірбек маған.

- Жоқ.

- Шалдар айтады, ертеде бір бай өтіпті. Бай қызын ұзатып, жасауын түгел алтыннан беріпті. Ұзап бара жатқан қызын шығарып салып тұрып, бай әке: «Не тілегің бар, қызым?» деп сұрайды. Қызы: «Итімнің итаяғы алтыннан болмады, әке» - деп жауап берген екен. «О, тас бол, қызым, тас бол!» - деп бай шыдай алмай қарғыс айтқан екен. Қызы көшпен қоса барлығы тас болып қалыпты дейді. Содан барып Келіншек тауы атанған...

Күн сәулесі сөне берді, көмескі қызыл нұрдың фонында Келіншек тауы телегей теңіз.

-Халық қалай қиыстырады ә, - деп Өмірбек өзі айтқан аңыз әңгімеден түйін шығарғандай еді. – Дүниеге көзі тоймай өткендер болған ғой, нысабы жоқ, қанағаты жоқ жандарға арнап айтқан да. Итаяғына дейін алтыннан болғанда не болғаны? Мен өзім нағыз алтынды әлі күнге дейін көрген емеспін.

Өмірбек он тоғызға келген, бір отар малдың иесі болған естияр жігіт бола тұра, мына соңғы айтқан сөздері кемеліне келмеген жас баланың сөзіне ұқсап кетті. Әйтпесе, осы Талас ауданындағы қырық бес Социалистік Еңбек Ерлерінің омырауларында алтын жұлдыздар күнмен сүйісіп, жарқ-жүрқ ойнап жүрген жоқ па? Қалайда, мына Өмірбектің алтын көрмедім дегені шындыққа жанаспайды деп ойладым.

Ымырттың алакөлеңкесінде оның бетажары анық көрінбейді. Қиясынан қарағанда шебер соққан мүдіріссіз мүсіндей болған жастың тұлғасын аңғарасың. Бір қарағанда

ол алдымызда бытырай жайылған қойлардан көз жазбай қалған сияқты. Оның нендей бір ойға шомып отырғанын байқадым. Көп ұзамай сол ойын ол ортаға салды.

- Біз, әлі жаспыз ғой, аға, оқысам деймін. Әйтпесе, Абай атамыз айтпақшы, қолды мезгілінен кеш сермеп, білім байлығынан қалыс қалуымыз кәдік емес. Сегізінші класс бітірдім. Немере ағай соғыстан мүгедек болып қайтқан. Шешей болса мені жастайымнан бағып, қағып келеді. Соларға ертерек көмегімді тигізейін деп, мектептен беймезгіл кетіп, қойға кіріп едім. Далада жүріп, өз бетімше түрлі әдеби кітаптарды оқыған боламын. Бірақ, жүйелі білім жоқ. Ал, малды тастап, оқу іздеп тағы кеткім келмейді. Орта білім, аттестат керек-ақ, ар жағы жүре-тұра жөнделер еді.

- Сырттан оқитын мектеп болса біз сияқтыларға,- деп тынды жас шопан.

Міне, бүгінгі шопанның арман-тілегі! Күнкөрісті уайым еткен бейшара емес, «бел шешіп төсегіме бір жатпадым» деп зарланатын қойшы емес! Оған малды баға жүріп, оқу оқуы керек. Ол жаңа алакөлеңкелі алдыдан көз алмай отырғанда, анау жайылып жатқан марқаларға ғана қарап отырған жоқ, өз өмірінің болашағына да үңіліп отыр екен.

Қазір жиырмаға толар-толмас жасы бар жігітке қарайсың да жас ұрпақтың ниетіне риза боласың. Ол ақақаулап ауыл қыдырып, елтең-селтең жүргісі келмейді, еңбекті сүйеді, әм білімге де құштар.

Мына менімен түн көрпесін бірге жамылып отырған қойшы бала туған әкесін көрмей өткен перзент. Өмірбек соғысқа кеткен кезде бұл ана құрсағында қалып еді. Өмірбек әке соғыстан қайтпады, енді әке дидарын баласы ескірген, сарғыш тартқан суреттен ғана біледі.

Уақыт күшімен сарғайған сол ескі сурет бейне тұмардай, Өмірбектен бір елі ажырамай, оның төс қалтасында жүреді. Әке мен бала жүзбе-жүз ұдайы оңашада, елсізде кездеседі. Олардың ұзақ уақыт бір-біріне үн-түнсіз қарап отырғанын әуеде қалықтап жүрген дала сұңқары ғана көреді. Сұлу мұртты, сымбатты жігіт міз бақпай, кірпік қақпай, еміренбей, еркелетпей бел баласына, түтінін тұтатқан төл мұрасына қарайды да тұрады.

Далада, отты жерге қойды жайып тастап, Өмірбек өз

әкесімен осылай кездеседі.

- Сіз білесіз бе, Жамбылда жақсы түсірер ме екен, әлде Алматыға жіберсем бе екен, әкемнің осы суретін үлкейтіп алғызайын деп едім,- дейді жас шопан суретті жылтыр қағазбен әлденеше қабат орап, төсқалтасына қайтадан салып жатып.

Әкеге деген махаббаты бір суып ескірмеген перзенттің сұрағына мен бірден жауап бере қоймаймын, жойқын соғыс ажыратқан әке мен баланың армандар тағдыры мені небір ойлар тұңғиығына тоғытып жіберіп еді.

Осыдан кейін тың сөз бастап, Өмірбекпен шаруа жайлы сөйлесудің де реті келе бермейді. Біле тұрып несін сұрайын. Кеше Көктал бойында өткен үлкен тойда, Социалистік Еңбек Ерлері мен коммунистік еңбек екпінділерінің кездесу тойында кімнің қандай табысы барын бірсыпыра біліп алғанмын. Мына жанымда отырған жас шопан биыл сегіз жүз қаралы аналық қойдың әр жүзінен жүз отыз бестен қозы алыпты. Қозы болғанда қандай?!

Алтын қозылар! Өмірбектің әлі балалығы қалмаған деймін-ау. Алтынды өзі өндіріп жатып, «алтын көрмедім» дейді. Мемлекетке ол тапсырған қаракөл елтірілерінің басым көпшілігі бірінші сортпен өтті.

Шахтер қазған тас көмірді - қара алтын. Оңтүстіктің мақтасын - ақ алтын деп атап жүрген жоқпыз ба. Ендеше Өмірбектің көк қаракөл елтірілерін «көк алтын» деп атауға әбден тұрарлық!

...Әбден қас қарайды. Кең алқаптың әр жерінен жылтырап оттар маздады. Қойшы қостары. Өне, анау ойпаңда қырық жылдан бері мал баққан Мергенбай қарттың үйі тігулі. Анда-санда дауыс шығарып, паң төбеттерді айтақтап қойып жүрген де соның өзі шығар. Одан әріректе Кәрім Қуанышбековтың, комсомолец Назымхан Дүйсеновтың, Әбдісаттар Құрманқұловтың отарлары жатыр.

Дала күндізгі сағым алдағандай қу мекиен емес. Дала оттары аспан жұлдыздарымен сәуле шағылыстырып, лаулап жатыр. Даланың қойны-қоншы толы байлық. Көк алтын кені осы жер.

«Түгіскен» совхозының жайлауы - Ақсай атты алқапта көк алтын туар асыл жануарларды бағып жүргендердің бірі

осы комсомолец Өмірбек Өмірбеков.

Қойды өріске әдейі салқын түсе айдап салып, дәнді, дәмді ебелекке жайып, әбден кеш болған соң түнеуге қайырды. Қойдың ендігі қамына майданда бір аяғын қалдырған Өкең ағай кірісті. Қаншайым ана өрістен қой айдап келген баласына ыстық тамақ дайындап отыр екен.

Кезінде өмірдің ащысын көрсе-дағы ана ажарына ақау түспепті. Оның мерейін үстем қылып, рухын шыңдайтын осы қойшы бала болар-ау! Жақсы баласы бар. Еңбегімен елін сүйіндірген, инабатымен ана жүрегін қуанышқа бөлеген көргенді бала. Көк алтын өсірген азамат осынау Талас өңірінде өрге құлаш сермеп келеді. Ол елге әлі көп береді!

Шерхан Мұртазаев,
Талас ауданы, Жамбыл облысы.
«Лениншіл жас»
6 тамыз, 1959 жыл.

АДАМНАН АЛЫП НЕ БАР?

Бірінші Майдың таңы арайлап атып, Алатау шоқыларының аржағынан алтын нұр шашып, құдіретті күн шығып келеді. Май күнінің шапағы қызыл туларды одан бетер алаулатты. Бірінші Май таңында Алматыда желбіреген жалаулар көп. Солардың ішінде Алматы телевидение мұнарасының ұшар басындағы жалау қиядан көзге шалынады.

Ол тым биікте. Тіпті шығар күнді қарсы алып, тыраулап тізіле ұшқан тырналар да сол жалаудан төменде жүр. Мұнарадан асып тек Алатау шыңдары ғана асқақтап тұр. Бірақ, сол шыңдардан да шырқау биікте алып Адам тұр. Адам туралы айтқанда Пакистан философы Икбалдың бір өлеңі еске түседі. Онда философ адам баласының ұлылығы жайлы әңгіме қозғап, құдаймен айтысып былай дейді: Сен түнек туғыздың - мен шам-шырақты жақтым. Сен тау-тасты туғыздың - оны қопарар амалды мен таптым. Сен ағаш өсірдің - мен одан садақ иіп, іске жараттым. Сен топырақ

жаратыпсың, мен одан таң-тамаша заттар жасадым. Сен жыланның басын улы еттің, ал мен сол удан дәрі жасадым. Сен заңғар құз орнаттың, мен болсам одан да асамын. Сен дүниеге шөл-шөлейт беріпсің, ал мен оны гүл-бақшаға айналдырдым. Сенің еңбегің менің еңбегімсіз - өлі еңбек.

Философ Икбал құдаймен бекер айтысып қалған. Түнді, тау-тасты, ағашты, топырақты, уды, заңғар құзды, шөл-шөлейтті тіпті де құдай жаратқан жоқ, оны біздер, марксистер әбден жақсы білеміз. Әйткенмен, философ адам ұлылығын қандай жақсы айтқан.

Адам баласының ұлылығы дегенде көз алдына Мысырдағы Хеопс фараонның зор пирамидасы келеді. Оны жүз мың адам жиырма жыл бойы тұрғызыпты. Сол зор пирамиданың беті қашалған тас плиталармен қапталғанда, әрбір плитаның салмағы отыз тоннаға дейін тартады екен. Соңғы заңғар биікке көтерген адамдар алып емес пе?!

Иә, олар алып дейін десең, кәзір Арқаның қақ төрінен салынып жатқан Қазақстан Магниткасында жұмыс істеп жүрген алматылық комсомолка Рахима Әжібаева жетпіс метрлік домна басына жиырма-отыз тонналық ғаламаттарды бір өзі-ақ көтеріп шыға береді. Адам ұлылығы дегенде, жер жаралғалы құлазып жатқан далаға фараон пирамидасынан әлденеше есе зор, өзінің асқарлы Алатауындай домна салып жатқан кішкентай қазақ қызы Рахима Әжібаева келеді көз алдына.

Адам ұлылығы дегенде көз алдына Айды да жаулап алуды қиялдаған Александр Македонский елестемейді, Аристотель елестейді. Өйткені ол: ішіп-жеу үшін өмір сүрмеймін, өмір сүру үшін ішіп-жеймін дейді. Өмір сүру үшін дейді.

Иә, Бірінші Май таңы арайлап атып, құдіретті күн шығып келеді. Ал, күннің шұғыласына малынған алқызыл жалау желбіреп, ойға тағы да көп нәрселерді салады.

Адам баласының ұлылығы дегенде көз алдына Айды да жаулап алуды армандаған залым Зұлқарнайын елестемейді, сол Айға Совет мемлекетінің гербісін жеткізген азат Совет адамы елестейді. Атам заманнан бері жүйрік қиялға ғана жеткен Айға ұлы Адам ұшырған ракета жетті.

Адам баласының ұлылығы дегенде біздің көз алдымызға

алпауыт миллиардерлер Морган, Рокфеллер, Дюпондар елестемейді, өзіміздің Кегендегі қарапайым қазақ қызы Тұрған Нүсіпақынова елестейді. Онысы қалай? Әлде Тұрған да миллиардер ме? Тіпті де олай емес. Ол кеше ғана осы Кеген аудандық комсомол комитетінің бірінші секретары еді. Ол арыз беріп, секретарьлық қызметінен босанып, Ұзынбұлақ совхозының «Жалаулы» деген фермасына жұмыс істеуге кетті. Онда ақшам көбейсін деп кеткен жоқ. Бәлкім, ол кәзір секретарь күніндегісінен жалақыны аз алатын шығар. Бірақ онысына қынжылмайды. Сонымен, біз айтқан Тұрған Нүсіпақынова қатардағы қарапайым малшы ғана. Ал, жан сұлулығы, рухани байлығы, сана байлығы алпауыт миллиардерлерден асқар биік жоғары.

Тұрған Нүсіпақынова біздің елде жалғыз ба? Замандасы Валентинадан үлгі алып, ел игілігі үшін қиынға ұмтылып, қияға қанат қаққан Тұрғандар аз емес. Оған мысалды алыстан іздемей-ақ, Тұрғанның өз жолдастары, Кеген аудандық комсомол комитетінің кешегі қызметкерлері Нұрбапа Мырқасымбаев, Абылай Әкімбеков, Кеңес Бабажанов, Әбдірәсіл Исмайловтарды атасақ та болады.

Олар да Тұрғанмен бірге, сол «Жалаулы» фермасында жұмыс істейді.

Бұлар - жаңаның жаршылары. Егер олар тек өз бас пайдасын ғана ойласа, жылы-жұмсақ кеңседе отыра бермес пе еді, оларды ешкім зорлаған жоқ қой. Алайда олар өмірдің өз ортасында, алдыңғы шебінде болғысы келді. Ал, мұнысы өз пайдасынан гөрі, көп пайдасын ардақтағаны. Өзімшіл, эгоистік әдет сонау алпауыт миллиардерлердің қанына ғана сіңген қара таңба. Ал, Кегеннің жаңағы аталған жастарының жан дүниесінде шын адамгершілік асыл сезімдер, сұлу сезімдер бар. Біреу - көп үшін, көп-біреу үшін деген коммунистік қағида бұлардың қасиетті ұраны. Бұл қасиет барлық совет адамдарына тән.

Гвардия ауданы, Шоқан атындағы колхоздың ферма меңгерушісі Зылиқа Тамшыбеаваны бәріміз білеміз. Республикамызда коммунистік еңбек коллективі деген құрметті атақты алғаш жеңіп алушылардың бірі осы Зылиқаның фермасындағы коллектив. Зылиқа- Қазақ ССР Жоғарғы Советінің депутаты. Біздің Отанда еңбек адамының

ел сүйіспеншілігіне бөленетіндігінің айқын дәлелі осы. Осыған орай мынандай бір мақал еске түседі. Америкада бір үзім нан ұрласаң, өмір-бақи түрмеде шірісің, ал тұтас бір теміржолды ұрласаң, парламентке мүше боласың, - дейді екен.

Қазақ ССР парламентінің мүшесі Зылиқа Тамшыбаева мен Америка парламенті мүшесінің арасы жер мен көктей. Адам бостандығы, адам правосы дегенде көз алдына ең алдымен темір жол ұрлап, парламент мүшесі болған американдық озбыр емес, өзіміздің Зылиқа Тамшыбаевадай еңбексүйгіш, қарапайым адамдар елестейді.

Адам баласының ізгілігі, даңқы дегенде біздің көз алдымызға жер бетін қанға бөктіріп, қалаларды қиратқан император Наполеон Бонопарт елестемейді, өзіміздің кәдімгі Нұрекең елестейді. Нұрмолда Алдабергенов басқарған Сталин атындағы колхоз - материалдық байлықтың көзі, соның қасиетті қара қазаны.

Бұл колхоздың даңқы облысымызға, республикамызға, бүкіл Одаққа белгілі. Даңқ деген, бақыт деген кезбе құс емес, бар өміріңді бағыштап жалынсаң да тектен-текке басына келіп қонбайды. Нұрмолда Социалистік Еңбек Ері атағын екі рет алғанда еліне қалтықсыз еткен қызметі үшін алды. Даңқ дегеннің өзі- халықтың сүйіспеншілігі. Нұрмолда сол сүйіспеншілікке бөленді.

Ал, «Соғыс жеңістерінен бейбітшілік жеңістері қымбат» деген ескі араб мақалын еске алсақ, Нұрмолда жеңістері әлем тітіреткен Наполеон жеңістерінен мың-миллион есе ардақты!

Осы ескі араб мақалына өте ұқсас жақсы сөздерді жақында біздің құрметті қонағымыз болған Жаңа Зеландияның премьер-министрі Уолтер Нэш айтып, былай деді: бейбіт күндердің жеңістері жойқын соғыстағы жеңістерден әлдеқайда даңқты. Премьер-министр Уолтер Нэш бұл бейбітшіл сөздерді үстіміздегі көктемнің жаймашуақ жақсы күнінде айтты.

Жомарт жетіжылдықтың осы екінші көктемінде біздің үкіметіміздің басшысы Никита Сергеевич Хрущев бейбітшілік жайлы тек Уолтер-Нэшпен ғана сөйлесіп қойған жоқ, ол бейбітшіліктің жалынды идеяларын әлемге таратып, барлық халықтарға тыныштық, бақытты өмір тілеген ұлы

Прометей сияқты. Ол осы көктемде тағы да Индияға барып, Нерумен, Индонезияда Сукарномен, Бирмада У Нумен, Ауғанстан королі Закир Шахпен және премьер-министрі Даудпен кездесіп, халықаралық шиеленісті одан әрі бәсеңдету ісіне үлкен үлес қосып қайтты. Оның осы көктемде Францияға барып қайтқан сапары да сәтті болды. Бейбітшіліктің жаршысы Никита Сергеевич: соғыс-жойқын апат, соғысты болдырмайық!-деген бірден-бір шыншыл ақиқатты өткен жылы Америкамен бетпе-бет кездескенде де айтқан.

Бұл асыл ұранның арғы төркіні бәрімізге мәлім-адамның қамы. Адам дүниені жасауға, жаңартуға жаралған. Сол алыптың ардақты тәніне қырғын соғыс апатымен жара салуға ешкімнің қақысы жоқ. Бұл алыпты ешкім мерт ете алмасқа керек. Адамнан ардақты, адамнан алып не бар!

Міне арайлап атып келе жатқан Май таңы да сол алыпты аймалап, еркелеп беттен сүйеді.

Шерхан Мұртазаев
«Коммунизм таңы»,
1 май 1960 жыл

ҚУАНЫШТЫҢ ҚАЙНАР БҰЛАҒЫ

- Ал жігіттер, уәде – уәде. Берік болайық! – деді бригадир Станислав. Митингіде сөйлегендей, сөзі жатық шықты.

- Аһа! Бірақ бізге ертерек сияқты, - деді Геннадий Буйновский.

- Неге ерте?

- Коммунистік еңбек бригадасы атағын алу үшін бізде сол атаққа сай қасиеттер жеткіліксіз сияқты.

- Генка, таста ондай көзқарасыңды, - деді бригадир Станислав Мартышко, - Сен өз бағанды өзің білмейтін сияқтысың. Сен коммунизмді құрып жатырсың, Генка түсінесің бе?! Ал бүгін біз коммунистік еңбек бригадасы атағын алу үшін социалистік жарысқа түсіп, міндеттеме

қабылдадық. Коммунизмдегіше өмір сүріп, еңбек етеміз деп уәде еттік.

- Менің сүйменмен тақтай тоқпақтағанымның коммунизм үшін керегі шамалы. Коммунизм үшін бұдан гөрі қомақтырақ, маңызы зор жұмыс атқару керек, - деп Генка Буйновский төменде ақ көбікті аспанға атқылап жатқан суға бетон сынығын лақтырды.

Семьяда осындай бір қыңыр болмай қалмайды, - деп сөзге араласты Рафаэль Беков.

Тоғызыншы агрегаттың тұсында бетоншылар үшін жол салып, опалубка орнатып жатқан балташылар бригадасы осы Станислав Мартышко бастаған бригада еді. Ай сайын жоспарды екі еседен орындап, атағы шығып тұрған осы коллектив болатын. Мұнда бұрын 25 адам болушы еді. Кейін 25-тің орнына 17-сі қалды. Сегіз адам басқа бригадаға ауысты. Бірақ, 17 адам бұрынғы 25-тің істеген ісін еңсеріп алып кетті. Коллектив ынтымақшыл, ұйымшыл болды. Тек Генка Буйновский ғана кейде қыңыр тартушы еді. Жалпы ол жаман жігіт емес, жұмысы тиянақты, бірақ бір бет, қисық мінезі бар. Кейде өзін әйтеуір бір қылығымен ерекше көрсетуді ұнататын.

Бір күні биік плотинаның жүз метрлік сатысынан көтеріліп, бұлардың бригадасына «Оң жаға» деп аталатын участоктың бастығы Кузьменконың өзі келді.

- Жігіттер, уақыт асықтырып тұр. Барлық үміт сендерде. Бірінші пролеттің патерна блоктарын бетондау керек. Сендерден тілек: опалубка, - деді.

Плотинамен буылған Ертіс суы бұрынғы деңгейінен 20 метр жоғары көтерілді. Әлі жоғарылап барады. Плотинаның кейбір участоктарында монтажшылар, бетоншылар қайыққа мініп тұрып жұмыс жүргізуге мәжбүр болуда. Ендеше Кузьменконың өтініші аса бір қажеттіліктен туған қолқа.

Жарайды, Кузьменко жолдас! – деді жігіттер.

Олардың балталары күнге шағылысып, жиі-жиі жалтылдай берді. Бетон құятын қалып – опалубканың тақтайлары қолдан қолға өтіп жатты. Жоғарыда Арғынғазы Әдірешев жігіттерінің вензорездері жарқылдап кез қарықтырып бет қаратпайды. Гидромонтажшылар шаңын көрсетер емес. Аспандап барады.

Белоруссиялық жігіт Станислав Мартышконьң самайынан тер саулады. Ағаш кескен аралар ызындап құлақ тұндырды. Опалубкаға тақтай жетпей қалды. Енді барып заказ беріп, ол заказ орындалғанша талай уақыт өтпек. Жігіттер төмендегі қатқан бетонның опалубка тақтайларын қағып алуды ұйғарды.

Белдеріне шынжыр белдік байлап, құзға ілінген альпинистерше қимылдап, бетонмен сірескен тақтайларды сүйменмен ұрып ажырата бастады.

Кенет: барлық ауыздан «ах» деген ащы дауыс шықты. Төменге адам құлап түсті! Өзінен бұрын төменгі бетонды белдеуге сүймені салдырып түсті. Геннадий, Буйновский үш метрлік биіктіктен екі аяғынан тік түсіп барып құлады. Шынжыр белдік байламаған екен. Буйновский қатты тістеніп, дыбыс шығарған жоқ. Оң аяғын біреу таспен ұрып шаққандай қатты сырқырады. Жігіттер келіп басын сүйеп, су бүркіп еді. Буйновский: - Мен есімнен танған жоқпын, нәзік бикеш емеспін! – деп кесіп тастады.

- Аяғымның өкшесі сынып кетті, - деді Буйновский: - Шықырлайды. Ах, жаман болды-ау.

Әрине, жаман. Тірі қалғаныңа қуан. Саған бір сөз айтқан адамды жау көресің, белдікті неге байламадың? – деді Алуфьев.

- Қой, Андрей, кәзір кінәлайтын уақыт емес, - деді Станислав Мартышко.

Геннадий Буйновский дереу Серебрянка ауруханасына жөнелтілді. Осы күннен бастап, бригада адамдары жұмыстан шыққан соң кезек-кезек барып Генканың қал жағдайын біліп тұрды.

Өзімшілдеу жігіт еді, өзімшілдікті өрттен бұрын сөндірі, деген. Жігітті бүкіл коллектив болып бұрынырақ қолға алмаған екенбіз, - деп ішінен тынды Мартышко. – ерекше бір ерлік көрсетпек болды ғой»...

Бірақ, бұл сәтсіздіктен кейін Буйновский едәуір есейіп, ақыл тоқтатып қалған тәрізді. Бұрынғы қыңырлығына өзі де қынжылатын сияқтанды.

- Плотина қаншама көтерілді? Су қай жеріне дейін келді? – деп Буйновский келгеннен де, кеткеннен де сұрап жатады.

Менің бұл жатысым жаман болды, -деп қайта-қайта басын шайқайды ол. – Қаншама күн бос кетті. Қаншама күш босқа қарап қалды. Тек аяғым болмаса, мен күшті адаммын ғой. Талай жұмыс істейтін едім.

- Генка, сабыр ет, сенің сүймеңмен тақтай тақылдатқаныңнан коммунизм үшін қанша пайда бар, - деп күлді бригадир.

- Ауыздан абайсызда шыққан сөзді еске алып керегі не, - деді Буйновский жақтырмай. – Бәрібір, енді аз күннен кейін жұмысқа шығамын. Жетті осы жатқаным. Егер сынған аяқ тек өзімнің ғана аяғым болса бір сәрі еді, бұл аяқ тек менікі ғана емес, коллективтікі, мемлекеттікі ғой, - деп күлді. Ол ойнап айтайын десе де, ойындағысын айтып еді.

Коммунистік еңбек бригадасы деген ардақты атақты жеңіп алу үшін күресіп жатқан коллективтің бір мүшесі Геннадий Буйновский осылай дейді. Генка өз жолдастарының арасында болып, маңдай терін төгіп, жұмыс істеуді аз күн ішінде сағынып қалды.

- Біле білсеңдер: «Барлық қуаныш, бақыт атаулының қайнар бұлағы - еңбек», - деді ол хал-жайын сұрай келген достарына, Максим Горькийдің томын жастығының астына тығып жатып.

Ол сол қуаныштың қайнар бұлағына тезірек жетуге асығулы еді.

Плотина үстіндегі адамдар қалың орман ішінен жол салып жатқандай. Арматура тоғайының арасынан о жерден де, бұл жерден де газорездер жарқылдап, найзағайша ойнақ салады. Бір белдеу төменде Станислав Мартышко бригадасының айбалталары күнге шағылысып, жалтылдап қояды. Биік колоннаның басында отырған сварщикке бригадир Арғынғазы Әдірешев айқайлап жөн сілтейді. Эстакада үстімен бетон тасыған самосвалдар азынайды. Алып сарын алып құрылыстың үстінде қалықтап, асқақтайды да тұрады.

Ярулла газорезді арматура теміріне тигізгенде суық темір жаны бардай баж-баж ете қалады. Ярулла оған аса мән

бермейді. Яруллаға бұл көптен таныс кәсіп. Ол Куйбышев, Уфа өзеніндегі Павлов су-электр станциясында талай тонна арматураны қайшымен жіп кескендей қырыққан. Оның қарасұр өңін жылтылдаған тер басады. Көйлегінің жеңі, жоны ақтаңдақтанып, аққан тердің сортаңы шыға бастайды. Темір кесетін оттың ыстығы адамға әсер етпесін бе.

- Ей, Сандаржи, - деп ол колоннаның арғы шетінде электродты айналдырып жатқан жап-жас жігітке айқайлайды. Сандаржи бетіндегі масканы сыпырады. Екі көзі мөлдіреген, бұйра шашы маңдайына төгілген әдемі жүзі көрінеді.

- Немене? – дегендей Яруллаға қарайды.

Бірі татар, бірі грек баласы – екеуі ағалы-інілі адамдардай болып кеткен.

- Орын ауыстырайық, - деді Ярулла. – Сен енді газорезді айналдырып көр. Көп білгеннің артығы жоқ.

- Айтқаның болсын, - деп Сандаржи электросварканы, масканы Яруллаға ұсына берді. Ярулла электродпен колонна табанын инемен тегіс тіккендей өрнектеп ала жөнелді. Электрод жүріп өткен жер көгілдір тартып, қоюланып қала береді. Ярулла оқтын-оқтын Сандаржи жаққа қарап қояды. «Бала бүлдіріп жүре ме» деп, қайта-қайта ақылын айтады.

23 жасқа шыққан Лазарь Сандаржи Совет үкіметінің бейбітшілікке бағытталған тамаша шешімінен кейін 1 миллион 200 мың адамның бірі болып армиядан қайтқан. Бұқтармаға келгеніне де көп болған жоқ. Ол мұнда келерден бұрын армияда жүріп Бұқтарма туралы газеттер жазған хабарларды қиып, қалтасына салып сақтады.

- Ондай ірі құрылысқа мамандығы бар адамды алады, - деді кейбіреулер.

- Менің ешқандай мамандығым жоқ қой, - деп қапаланды Сандаржи. Әйткенмен күдігін ашып алу үшін, Бұқтарма құрылыс басқармасының кадрлар бөліміне хат жазды.

Кадрлар бөлімінің меңгерушісі Тайлақов жолдас:

- Кел,- деп жауап хат жазыпты. – Кел, білмегеніңді үйретеміз, - депті. Осы хат Сандаржиге қанат бітіргендей, асқарлы Алтайға ұшып жетті. Құрылысшылар поселкесі Серебрянка Сандаржиді күліп қарсы алды. Адамдар оны жатырқамады. Сандаржи мұндағыларға көптен таныс кісідей

тез араласып кетті.

Міне, содан бері Юрий Баулин бастаған гидромонтажшылар бригадасында жұмыс істейді. Юрий Баулиннің өзі де Сандаржиден жас жағынан сәл-ақ үлкен жігіт. Бірақ, ол осы 25 жастың ішінде еліміздегі ірі электр станциялары құрылыстарының бірсыпырасында жұмыс істеп үлгерді.

Сандаржи, міне осындай монтаждау шеберінің қолына келіп түсті.

- Үйренесің, солдат, үйретеміз, - деді олар.

- Міне, Сандаржи, мына колоннаның салмағы жеті тонна. Осыны өз орнына қондырып, монтаждауымыз керек, - деді оған Баулин. Егер колонна чертежде көрсетілгендегіден небәрі екі миллиметр шәлкес кетсе, жұмыстың бәрі бракқа шығады. Сен әуелі электросварканы жете үйреніп ал. Одан кейін теодолитке де кезек келеді.

Сандаржи басын изеді.

Сандаржи сваркаға құлшына кірісті. Электродтан сансыз ұшқын шашыратып, кібіртіктемей кірісіп кетті.

Ол келгелі көп те болған жоқ. Аз уақыт ішінде мамандық үйреніп алды. Жақсы адамдар көп қой. Тек олардың жақсылығынан ғибрат ала білу керек. Біздің елде адамға адам дос. Бұл біздің өмірде сағат сайын, күнбе-күн кездесетін шындық. Бұл біздің шындыққа айналған ұранымыз. Ал Сандаржи өз достарын, риясыз, жомарт, жақсы достарын тапқан бақытты жігіт.

- Бақыттымын, - деп өзі де айтады.

-

Шерхан МҰРТАЗАЕВ
(«Соц.Қаз.» арнаулы тілшісі)
Шығыс Қазақстан облысы.
Соц.Қаз. 30 июль, 1960 ж.

ҒАЛЫМ ЖОЛЫ

Профессор көзілдірігін алып, терезеден тауға қарап отырды. Тау асқақтап жатты. Профессор оның шырқау

шыңына дейін өскен шыршаларға құр қарап отырғаны болмаса, тәкаббар тау оның көңілін селт еткізген жоқ. Профессордың ойы басқа еді.

Оның алдындағы жұқа тарелканың ішінде жалғыз тал өнген бидай жатты. Бидай тұқымы қарайып кеткен, өнген талшық бозарып, ілмий қалыпты.

-Аштыққа енді қанша уақыт шыдар екен?- деді профессор.

Оны ассистент Қашым естіп қалды.

Ақа, осы адам қанша күн аштыққа шыдай алады екен ә?- деп оқыс сұрады.

- Немене қанша күн?

- Адамды айтамын.

- А-а. Мен бидайды айтады екен десем,- профессор сәл мүдірді. – Адам аштыққа қанша күн шыдай алады, дейсің ә?..

Профессор ойы бұдан қырық жыл бұрынғы Қазалы қаласына зымырап кетіп қалды. Көз алдына мына жалғыз тал бидай сияқты өңі суалып, ілмиген жетім бала елестеді. Бала бір жасында әкесінен жетім қалды. Бұл 1915 жыл еді. Арада аз жыл өткен соң шешеден айрылды. Бала аштық азабын сонда тартты. Жамағайын асырап алды, жеңгесі Дәрбике, жер барып айтпасын, жетімге қатал адам болатын. Басқа қорлығын былай қойғанда, таң азаңнан тұрғызып, оразасын ашқызбай, қалаға дүкендерге жұмсап жіберетін.

Бір күні керосин әкел, деді. Мұнша тиынын қайтарып әкелесің, деп ақшаны тәптештеп берді.

Бала бөтелке толы керосинді мықтап ұстап, бір қолына қайтарылып берілген тиындарын уыстап, алақанын жазбай, жүгіріп келе жатыр еді, қызды-қызды дауыстарды құлағы шалып қалды. Жалт қараса, Сырдарияның үстіндегі жылтыр мұзға балалар жиналып қалған екен. Асық ойыны басталыпты.

Жетім бала көп қиналды. «Тез қайт, жүріп алмай!» деп зекіріп айтып еді, жеңгесін ойлады. Бала асық ойнағандардың асыр салып еркін жүргеніне қарап, тағы қызықты. «Керосиннің кезегін күтіп тұрып қалдым деп айтармын, біраз кешіксем, ештеңе етпес», деп топқа қарай бұрылды.

-Неге ойнамайсың?- деді оған балалар.

-Асығым жоқ.

-Ақшаң бар ма?

Бала алақанын жұма түсті. Ашпауға тырысты. Жеңгесін тағы ойлады.

-Ақша берсең, асық береміз,-деді балалар.

Баланың алақаны сәл-сәл ашылайын деп қалды.

Бала асық сатып алды. Қалай алып қойғанын өзі де білмей қалды. Керосин құйылған бөтелкені былайырақ апарып қойып, ойынның қызығына түсті де кетті.

Асық ойнап жатқандардың бірі: «ұста, ұста!» - деді. Балалар аңтарылып қалды. Қараса, біреуі абайсызда бөтелкені қағып өтіп, керосинді төгіп қойыпты, енді қашып бара жатыр екен.

Жетім бала керосиннен айырылды, асық ойнап ұтқызып, майда ақшадан және айырылды. Айқайлап жылап жіберді. Өке-шешесі өлгенде ол жылаған жоқ еді. Бір бөтелке керосин мен бірер тиын-тебен жоғалғанда өксіп-өксіп көп жылады.

Баланың аты Ағыбай еді. Ағыбай қайтып жамағайын үйіне бармады. Үрей күшті, қатал жеңгесінен қатты қорықты. Қайырылып қалаға қарай кетіп қалды. Әне, ол сонда ашықты. Жас бала еді, сүйенер-таянары жоқ еді. Ол қала-қаланы аралап кетті. Ақыры оған жаны ашыр адам табылды. Ол милиционер еді. Милиционер оны алып барып балалар үйіне орналастырды. Ол кітап бетін тұңғыш рет сонда ашты. Ананы әкел, мынаны әкел деп ешкім зіркілдеген жоқ. Киім берді, тамақ берді, жатын орын берді. Ол ата-ана, аға-інілер тапты.

Енді Ағыбай жетімдік көрген жоқ. Жақсы адамдар жанында жүрді. Аудандық оқу бөлімінің инспекторы оған: «Ағыбай сен енді тентектік жасама, оқу оқы, адам боласың»-деді. Совет елі оны осылайша қамқорлыққа алды.

1930 жылы ол Ташкент қаласына оқу іздеп келді. Осында мұғалімдер, агрономдар даярлап шығаратын институттар бар деп еститін. Қазіргі Гоголь көшесінің бойында САХИПИ - Орта Азия мақта, ирригация, политехникалық институты бар еді. Ол соған талпынды.

Институттың сол кездегі директоры Сұлтанбек Қожанов Ағыбай балаға:

-Шырағым, саған институтта оқуға әлі ертерек. Бірақ, рабфакке орналастырайын,-деді.

Білімге деген құштарлық күші еді: рабфактің үш курсы бір жылда бітіріп, Ағыбай Алмасұлы Алманиязов келер жылы САХИПИ-ің студенті аталды. Таудай талапты қайық қылып мініп, білім дариясына бет қойды. Оның тәңірісі-Дарвин, оның сүйікті ұстазы- атақты ботаник-селекционер академик Николай Иванович Вавилов болды. Ленинградтағы Бүкілодақтық өсімдік зерттеу институтының негізін қалаушы осы академиктің қолында Ташкент студенті Ағыбай Алмасұлы бірнеше рет практика жұмыстарын өткізді.

Кейіннен, САХИПИ-ді бітіріп, селекционер-агроном болып Шымкентте, Түркістанда біраз істеген соң да, осы академик Н.И.Вавилов жас қазақ маманының талантын танып, оған ғылыми жұмыспен шұғылдануға кеңес береді. Академик оны Ташкенттегі Бүкілодақтық мақта институты (СоюзНИХИ) орталық селекция станциясының циталогия, анатомия лабораториясына кіші ғылыми қызметкер етіп орналастырды.

- Сіз өсімдіктер клеткасының сырын ашуға талаптаныңыз, осы бағыттан таймаңыз, - деп ағалық ақылын қайталап айтудан ерінбеді академик.

Ағыбай академиктің бұл сөзін ақтап шықты. 1941 жылы апрель айында «Жоңышқа гүлі биологиясының кейбір мәселелері» деген тақырыпқа диссертация қорғады да, ауыл шаруашылығы ғылымының кандидаты атағы оған ғылыми советте бір ауыздан берілді.

1949 жылы СССР Ғылым академиясының биология бөлімі Ағыбай Алмасұлын Москваға шақырып алды. Онда президент Сергей Иванович Вавилов бастаған оқымыстылар жоңышқа және мақта өсімдіктерінің эмбриологиясы мен анатомиясы туралы Ағыбай Алмасұлы Алманиязовтың баяндамасын тыңдады. Баяндаманы тыңдаушылардың ішінде белгілі академик Опарин, академик Максимов, академик Константинов, профессорлар Ракитин, Овчаров, Чайлахян, Крылов тағы басқалары болды. Олар Алманиязов баяндамасын бағалы еңбек деп тапты да, докторлық диссертация жазуды ұсынды.

Ал, 1953 жылы 1 апрель күні Москвада, СССР Ғылым

академиясының ғылыми советінде қазақ ғалымы Алманиязов Ағыбай Амасұлы «Орта Азия мен Қазақстан жағдайында көк жоңышқаның гүлдеу биологиясы» деген тақырыпта докторлық диссертация қорғады. Ғылыми совет оған бір ауыздан биология ғылымдарының докторы деген атақ берді.

Олай болатын себебі, Ағыбай Алмасұлының еңбегі ғылымға қосылған үлес еді.

Осыдан кейін ғалым Ташкенттегі ауылшаруашылық институтына жұмысқа жіберілді.

-Ағыбай Алмасұлы, енді сіздің алдыңыздағы міндет: ғылыми жұмыстарыңызды жүргізе берумен қатар, ауыл шаруашылығы мамандарын дайындау,-деп тапсырды Академиядағы жолдастар.

Сөйтіп, профессор Алманиязов едәуір жылдар Ташкенттегі ауыл шаруашылығы институтының селекция және тұқым зерттеу кафедрасын басқарды. Сонымен қатар, Ташкенттегі Белинский атындағы педагогикалық институтта студенттерге, өсімдік клеткаларын зерттейтін ғылым-циталогиядан, нәсіл туралы ғылым-генетикадан, дарвинизмнен, селекциядан, физиология мен ботаникадан, не керек, бүкіл биология ғылымдарынан лекция оқып, сабақ берді.

Профессор көп кадрларды өзі оқытып шығарды. Мысалы, оның басшылығымен аспирантура бітірген жас ғалым Санжар Мұхамедханов қазір Ташкент ауыл шаруашылығы институтының оқытушысы, Нина Творогова СоюзНИХИ-дің Термездегі тәжірибе станциясының аға ғылыми қызметкері.

Жуырда биология ғылымдарының докторы профессор Алманиязов Ағыбай Алмасұлы Қазақ мемлекеттік ауылшаруашылық институтына қызметке ауысып, Алматыға келді.

- Мен сізден қалмаймын,- деп тәжік аспиранты Қашым Тәжібаев онымен ере келді. Тәжікстан Ғылым академиясы аспирант Қашым Тәжібаевтің оқуына басшылық етуді профессор Алманиязовқа тапсырып еді.

Міне, енді Алатаудың баурайында ауылшаруашылық институтының селекция және микробиология кафедрасының кабинетінде сол Қашым профессорға:

- Ақа, осы адам аштыққа қанша күн шыдай алар екен?-деп тосын сұрақ қойып, профессордың есіне оның сонау бір қиын-қыстау балалық шағын түсіріп еді.

Профессор тарелкада жатқан солғын бидай талшығына қарап, бұл бидай өз азығымен қанша уақыт қоректеніп, өмір сүре алар екен деп отыр. Осыны білу қажет. Қуандыққа шыдамды бидай сортын таңдап шығару үшін керек. Енді бір шыны ішінде бөртіп өсіп келе жатқан өсімдікті қолына алып көрді профессор. Ол-мақта тұқымы.

-Қашым, айта ғойшы, мақта туралы Энгельс не деп еді?- профессор емтихан алып отырғандай-ақ көзін жұмып, алақанын уқалады.

- Өткен ғасырдың екінші жартысында Фридрих Энгельс:- Әлемде темір мен көмір үстемдік етіп тұр, бірақ мақта да олардың лайықты одақтасы болып табылады,-деген.

Өз жауабына өзі риза болғандай ассистент көтеріліп қалды.

- Дұрыс айтасың, Қашым. Мақта, шіркін, бағалы зат, - деп қостап, профессор микроскоптың түймедей линзасына сығалай берді.

Профессор Алманиязов соңғы жылдары мақта тұқымын зерттеуде жаңалық ашты. Орта Азия республикалары мен Оңтүстік Қазақстанда кәзір мақта 145-160 күнде піседі. Бұл мерзім ұзақтау. Сондықтан да мақта жинау науқаны көбінесе суық күзге, жауын-шашынды күндерге ұрынып қалады. Мақта кештеу пісіп жүр. Осының тез пісетін тұқымын қалай табуға болады?- Бұл профессордың көп жылдан бері көксеп жүрген арманы еді. Ғалым осы сұрақтың шешімін табу үшін көп күндер бойы мақта егісінің атыздарын аралап, талай-талай сағаттарды микроскопке үңілумен өткізді, ұзақ түндерде тәжірибеден алынған материалдарды сараптап, талдап, екшелеп, ұйқы көрмеді.

Ақыры мақта паясының тамыры неғұрлым қысқа болса, соғұрлым тез пісетінін, шамада 120-128 күнде пісіп жетілетінін анықтап, дәлелдеп тапты. Бұл жайшылықтағыдан 25-30 күн бұрын піседі деген сөз! Әңгіме енді қысқа тамыр беретін тұқымды жетілдіріп, оның өнімді көп беретін, зиянды жәндіктермен күреске шыдамды, сапалы түрін көбейтуде болып тұр. Кәзір Өзбекстан, Тәжікстан,

Түркменстан селекционерлері тұқымның осы түрін тәжірибе алаңдарында өсіріп, келешекте ауыл шаруашылығына жаппай ендіруді көздеп жатыр.

Ал, профессор болса, ашқан жаңалығымен қанағаттанып қалмай, әлі де іздену үстінде еді.

Міне, бір кездегі Қазалының көшелерінде үйсіз-жайсыз, ата-анасыз, бір үзім нанға зар болған бала, бүгін қырық алты жасында көрнекті ғалым аталып отыр.

Кешегі дәрменсіз жас баланың бүгін үлкен ғалым болғанына біз таңқалып, таңдай қақпаймыз. Өйткені, Совет елінде өз бақытын тапқан Ағыбайлар некенсаяқ емес. Міне, сол бақыт иелері, жасампаз жандар өз Отаны, өз халқы үшін қалтықсыз қызмет етеді.

Ал, өз өмірін, күш-қуатын, ақыл, білімін халыққа арнаған адамды халық қалыс қалдырмайды, қадірлей біледі. Өне, Коммунистік партияның адал ұлы Ағыбай Алмасұлы Алманиязов сондай адам.

Шерхан Мұртаза
Социалистік Қазақстан,
7 февраль, 1960 жыл

БАЛЫҚШЫНЫҢ БАҚЫТЫ

Күн демалыс еді. Таңертең аяз күшті болды. Күн жарқырап, аспан ашық болып тұрса да, жаламыр суық бар. Осыған қарамастан комбинатқа адамдар жиналып жатыр.

- Ау, жолдастар, гүл табыңдар, қалайда гүл табыңдар,
- комбинат директорының орынбасары Бәйімбетов Мырзалы. Өзі шаттанып тұр.- Гүлмен қарсы алмаса болмайды!

- Сіз де қайдағы жоқты айтасыз, Мырзеке. Аралдан қазір гүл табылар ма еді?! Аралда не жоқ? Бәрі бар. Тек гүлге ғана мұқтажбыз ғой, - деп жігіттер қапаланғандай болып қалды.

- Қағаз гүл болмас па екен? – деп біреу абайлап өз ұсынысын айтты.

- Қой, қағаз гүлде болушы ма еді? – деп оны біреу

тиып тастады.

Телефон шылдырады. Директордың орынбасары тыңдап еді, комбинат директоры Тұрмағамбетов жолдас:

- Дайын болдыңдар ма? – деп асықтырып телефон соғып тұр екен.

- Дайынбыз, - деді орынбасар.

Күн демалыс болса да комбинат қызметкерлері мен жұмысшылары тез жиналып қалып еді. Қызыл ту көтерген, барабан соққан бір топ пионерлер де бар.

- Автобуска! – деп команда берді орынбасар Бәйімбетов.

Бәрі де вокзал басына асығыс аттанды.

Бұл кезде Москва – Алматы поезды Сексеуіл станциясынан өтіп, Аралға қарай арқырап келе жатыр еді. Үшінші вагонда келе жатқан Үштап Өтеулиева келесі станциядан түсуге дайындалып отырды.

Ақ бұйра дала ағылып артта қалып барады. «Біздің жаққа да қар қалың жауып қалған екен-ау» деді ішінен Үштап, терезеден сыртқа қарап.

Ауылдан шыққалы небәрі оншақты күн. Бір жағынан осы он күн зымырап өте тез өтіп кеткен сияқты да, бір жағынан жолда көп жүріп, туған Аралды қатты сағынып қалған сияқты.

Теңіздің мұзы әлі көшпеген екен ғой. Былтыр осы уақыттан сәл кешірек ашық теңізге шығып едік деді, Үштап өзіне өзі.

Үштап Аралдың жағасында туып-өсті. Оның әкесі Төребай да, Төребай қарттың ата-бабалары да осы Аралдан балық аулап күн көрген адамдар. Әкесі Төребайдың қалтылдаған қу қайыққа мініп, теңіздің кіші-гірім қойнауынан балық аулайтыны Үштаптың есінде еміс-еміс бар. Ол кезде ол тұлымы желпілдеп жүгіріп жүрген бала еді ғой.

Ол сонда әкесінің ашық теңізге шығуға бата алмай, қойнау-қолтықтардан ұзап кетпей жүргенін көріп, көз жетер жердің бәрі жылтыраған айдынды шолып, «одан әрі не бар екен, теңізді еркін аралап жүзсе қайтер екен?» деп ойлана беруші еді.

Осы ойы оны мазалап көкейінде көпке дейін жүрді.

Кейін өзі де балық аулай бастады. Ал оның нағыз балықшылық өмірі 1935 жылдан басталды. Ол балық аулап, балық тазалап, балық тоңазытқыш комбинатта істей бастағанына биыл міне, аттай ширек ғасыр толады.

Жиырма бес жыл бойы ерлерше білек сыбанып, ау салып, жылым тартып, көк теңіздің төсінде құлаш ұрған Үштаптың қолы күшті де, күсті де.

...Поездың арқырап алып ұшқан сарыны қуаныштан дүрсілдей соққан жүрек ырғағына сай тәрізді. «Келіп қалдық па» екен деп Үштап терезеден үңіле қарайды. Өне, рейдте тұрған кемелердің ұзын дінгектері де көрініп қалды. Кемелер, баржалар, катерлер қазір мұз құрсауында тұр. Енді көп кешікпес, бұлар көк теңіздің айдынын қақырата тіліп, артта ақ көбік қалдырып, су жазирасына өріп шығады.

Бірақ бұл сап түзеп тұрған кемелердің ішінде Үштаптың баржасы жоқ. Ол кәзір Аралдың алыстағы түкпірінде Ұялы деген жерде тұр. Марттың орта шенінде Арал теңізінің солтүстігінде мұз қатып жатқанымен, оңтүстігінде, Ұялы жақта мұз көше бастады. Теңіз тілімен айтқанда, оңтүстік бөлікте навигация басталды. Үштаптың Москвадан оралуын асыға күтсе де, оның бригадасындағылар көктемнің әрбір күнін, сағатын бос жібермейік деп, кеше самолетпен Арал қаласынан Ұялыға ұшып кетті.

...Ол баржа былтыр дәл осы уақыттан сәл кешірек Арал суына тұңғыш рет түсірілді. Ол тек баржа ғана емес, жүзіп жүретін завод сияқты. Бір жолғының өзінде бортына 100 тоннаға дейін балық қабылдап, ол балықты сұрыптап, жас ет күйінде мұздататын осы баржада жұмыс істеуге ә дегенде жұрт жүрексінді де. Аралда бұл жаңалық еді. Жаңа техниканы игеріп кете беру оңай емес. Сондықтан алғашқы айларда бұл балық мұздатқыш баржада жалақының аз болуы да ықтимал. Ә дегенде талапкер табылмады.

-Баржаға өз мүддесінен гөрі көп мүддесін көздеген адам барады, - деді өндірістік кеңестің кезекті мәжілісінде комбинаттың сол кездегі бас инженері Байділда Жиенбаев.

- Бізге теңізден уақытша романтика іздеген адам керек емес, бізге қиыншылықтан қашпайтындар керек.

Сонда өзі 1946 жылдан бастап істейтін жағадағы тоңазыту цехын тастап, Үштап Өтеулиева бірінші болып

баржаға жұмысқа тіленіп барды. Сондықтан оны аралдықтар: Аралдың бірінші Гагановашысы деп атайды. Үштап он екі адамнан құралған бригаданы басқарды. Бұл бригада жүзіп жүретін заводта жұмыс істеді.

Өткен жылдың қысы кетіп, теңіз мұздан тазаланған кезде балық мұздатқыш осы баржа теңізшілердің штабындай болды. Балықшылардың қайықтары жан-жақтан ағылып келіп жатты, тонна-тонна балықты баржаға өткізіп жатты.

Баржаның балық сұрыптап, мұздататын цехы трюмда орналасқан. Жазды күні шілдеде Аралда ыстық отыз градус болса, трюмда мұздатқыш цехта отыз градустық суық болып тұрады. Цехтың ішін қалың ақ қырау басып жатады. Міне, осы жағдайда баржада, ашық теңіз үстінде айлар бойы жұмыс істеу- нағыз ерліктің өзімен бара-бар. Әсіресе, жазғытұрым мұз бұзылған кезде жұмыс ауырлай түседі. Бірақ, Үштап бастаған бригада бұған қиналмайды, қуанады. Бұл кездерде баржаға балық көп түседі. Үштапқа салса, ол қатарынан күн-түн демей жұмыс істей беруге бар, тек балық көп болсын. Байлық көп болса ел байлығы да көп.

Былтыр ерте көктемде ашық теңізге шығып, өнім бере бастаған «РМБ-1» баржасы мұз қатып қыс түскенше жағаға жақындамады. Тамақ, тұщы су, газет, журналдар тағы басқа керек-жарақтар баржаға катермен жеткізіліп тұрды.

Арал жайдары. Арал жайдарыланған шақта майда толқындар бірін-бірі қуалап, бірі мен бірі жарысып, дөңгелек шеңбер атып, құмдақ жиекті аймалай соғып жатады. Теңіз беті күн сәулесіне шағылысып майда ақ көбік сансыз ақықтай болып көрінеді. Теңіз бетін теңбілдендіріп, лайсан сызықтар топтанып жүзіп жүреді. Бұл үйір-үйір балықтар. Балықшылар тілінде оны лай дейді. Олар осы «лайды» іздеп, жылым тастап, теңіз бетін шарлап жүреді.

Мұндай жайдары күндері баржаның капитан-директоры Шүкір Мақамбетов алақанын уқалап, рахаттанып, жұмысшыларға қарап: «майлансынды» көп айтады. Кім біледі, жергілікті ақын:

«Аралдың мініп алсаң кемесіне,

Дүниенің шыққандайсың төбесіне» - деп осындай әсерді бір күндері жазған шығар. Ондай жайма шуақ күндері алыстан қылаң беріп жиек көрініп жатады. Арал суы

аймалаған Үштаптар осындайда шынында да, «дүниенің төбесіне шыққандай» болады. Өйткені, олар күнбе-күн мыңдаған пұт балықты баптап, белгіленген тапсырманы екі еседен кем түсірмей, артығымен орындайды.

Міне, осы бір сәттерде Үштаптың есіне өз әкесі түседі. Оның қалтылдаған қу қайығын көз алдына елестетеді. Өткенді еске алып, кәзіргі көргеніне масаттанады. Асау Аралды қақ жарып, маңғаз жүзген құрыш кемеде жұмыс істегеніне шаттанады. Осыдан кейін ол тапсырманы қанша артығымен орындаса да, өзіне олқы көрінеді. Үштап жаңа жеңістерге жеткісі келеді.

Кейде Арал ашушаң. Балық мұздатқыш баржаға керекті заттарды жағадан жеткізіп тұратын кіші-гірім катерді былай қойғанда, үлкен-үлкен пароходтардың өзін допша лақтыратын таудай-таудай толқынды дүлей дауылдары болады.

Міне, осындай кездерде жағалаумен қатынас үзіліп қалады. Қиыншылыққа шыдамай әлсіреген адамдар болса, ондайлар әрдайым Үштаптың көмегін көреді. Балықты түр-түріне қарай бөліп, сұрыптап, мұздатудың шебері осы Үштаптың тәжірибесінен талай жастар үйреніп шықты. Ерлі-зайыпты Елемесовтер, Рая Марқайдарова, Катя Неркова және басқалары Үштаптың шәкірттері. Гагановашы Үштап Өтеулиева бастаған бригада өз жұмыс нормасын 150-200 проценттен кем орындаған емес.

Елге қызмет еткен ер еңбегі елеусіз қалмайды. Жуырда өткен 8-март мерекесінде Аралға қуанышты хабар жетті. Арал балық тоңазыту комбинатының балық мұздатқыш баржасының аға мастері Өтеулиева Үштапқа СССР Жоғарғы Советі Президиумының Указы бойынша Социалистік Еңбек Ері деген құрметті атақ берілді.

Осы аса зор атақпен қоса тапсырылған награданы – «Орақ пен балға» алтын медалі мен Ленин орденін алып қайту үшін және 8-март мерекесін астанада қарсы алу үшін Үштап Москваға барып, қайтып келе жатқан беті осы еді.

Ал, комбинат коллективі демалыс күні таңертең жиылып, вокзал басына асығыс аттанғанда, міне, осы коллективтің даңқты мүшесі Үштап Өтеулиеваны қарсы алуға бара жатқан болатын. Директордың орынбасары

Бейімбетов жолдастың гүл іздетіп жүргені де осы себепті еді. Рас, гүл табылмады. Бірақ, гүл орнына пионерлер ұсынған қызыл галстук, қарсы алған еңбектес серіктерінің жайнаған жүзі Үштап үшін гүлден қымбат көрінді.

Бүкіл комбинат алдымнан шығады деп Үштап ойламап еді. Ол мұншама құрмет күткен жоқ. Ол тек «мен де көптің бірімін. Жұрттан асып ерекше ештеңе істей қойған жоқпын»,- деп ойлады. Ол коллективте өсті. Жиырма бес жыл ұдайы көппен бірге еңбек істеді. Халыққа жиырма бес жыл қалтықсыз қызмет етті. Осы сирек ғасыр ішінде Үштаптың қолынан мыңдаған тонна Арал балығы шықты.

Енді міне, Москва-Алматы жүйрік поезынан түсе бере, мына өз семьясының, өз коллективінің адамдарына қуанғанынан не айтарын білмей, бақыттылықтан бал-бұл жайнап тұр. Оны бақытты еткен - ұлы Отаны, оны бақытты еткен – еңбек. Ол енді еңбек атты ұлы жорықтың әрдайым алдыңғы сапында болуға серт беріп, асау теңізге асығулы.

Шерхан Мұртазаев
«Социалистік Қазақстан»,
7 апрель 1960 жыл

СТУДЕНТТЕРДІҢ ДОСЫ

Малдәрігерлік факультеті ІІ курсының студенті Жәңгір Қожабаев клиникалар бойына кезекші еді. Бірақ жұмысын тастап кетіп қалды. Сол кеткеннен клиникаларға қайтіп оралмады. Ал, клиникадағы ауру мал жем-шөпсіз, байлаулы күйінде азан-қазан шуласып жатты.

Аға кезекші Жигалов бұл жәйтті деканға келіп айтты. Декан, әрине, Қожабаевты шақырып алып қатты қысты, әбден ұялтты да. Амал не, Қожабаев деканнан шыға сала Жигаловты іздеп тауып, бар ашуын содан алмасын ба.

Міне, осы бір тұрпайы көрініс «За животноводческие кадры» газетінде сыналып жазылды.

Газет дабылынан кейін іле-шала ІІ курс комсомол комитетінің бюросы Қожабаевтың тәртіпсіздігі туралы

мәселе қарады. Студент Қожабаев бюро мүшелері алдында өз кінәсын мойындап, бұдан былай мұндай бейбастық істемеймін, деп уәде берді. Ол, шынында да, одан кейін ешуақытта тәртіпсіздігімен көзге түскен емес.

Алматы зоотехникалық-малдәрігерлік институтының «За животноводческие кадры» атты көп тиражды газеті шыға бастағалы көп те болған жоқ. Оның 1957 жылдың июнь айында шыққан алғашқы номерінде республикалық «Лениншіл жас» газеті жолдаған мынадай құттықтауы басылды: «Жаңадан жарқ етіп шығып, республикамызға аса қажетті мал мамандарын даярлауға белсене көмектесетін қаламдас серігіміз – Мал шаруашылығының кадрлары үшін» газетін және оны шығарушыларды қуана құттықтаймыз. «Лениншіл жас».

Дүниеге жаңа келген жауынгер серігін республикалық «Ленинская смена» газеті, Қазақтың Мемлекеттік университетінің көп тиражды газеті «За отличную учебу», тағы басқа қаламдас достары құттықтады.

Содан бері «За животноводческие кадры» газеті де буын бекіп, институт студенттерінің арасында беделі арта түсті.

- Биылғы жыл басынан бері ғана біздің редакцияға екі жүзден аса хат түсті, - дейді көп тиражды газеттің жауапты секретары Виктор Викторович Яворский. – Оның жүз елуге жуығы газет бетінде басылды.

Газеттің негізгі тірегі – тілшілер әрбір курста бар. Солардың ішінде II курстың студенті Тельман Ахметов, V курстың студенті Бейсен Әбдірасылов, I курстың студенті Зейнолла Нысанов, III курстың студенті Бекбосын Ахметов, тағы басқа көптеген белсенді тілшілеріміз бар.

Көп тиражды газеттің бұл белсенді тілшілерімен қатар жақсы-жақсы суретшілері де жоқ емес екен. ... Өне, кең даланы керней жайылған қалың отар. Бұл «Дегерес» совхозының малы. Отардың бергі шетінде бес-алтылар шамасындағы жас бала мал қайырып, масаттанып тұр. Фотосуретші С. Перегудов бұл шығармасын «Біздің болашақ студентіміз» деп атапты. Өте дұрыс табылған ат. Бүгінгі малшының баласы ертең әке жолын қуып, мал өсіретін маман болуы әбден ақиқат. Ол ертеңгі студент.

Біздің өз каррикатурашыларымыз да бар, - деп қалды

сөздің реті келгенде Виктор Викторович.

...Міне, мынау сылқымдау киінген жас жігіт құлаштап гармонь тартып тұр. Бұл карриатура «Емтихан алдындағы ақырғы репетиция» деп аталған. Студенттер арасында мұндайлар да табылатыны рас. Сынға жақсы әзірленіп, дәйекті әзірленудің орнына оқулық пен конспектіден көшіріп, шпаргалка жазып, бүктеп-бүктеп қойны-қонышын толтырып алатындар болады. Сылқым жігіттің тартып тұрғаны гармонь емес, гармоньша бүктелген шпаргалка.

Институттың ассистенті Нұрбатыр Қожахметов көп тиражды газеттің жұмысына осындай өткір сықақ суреттермен қатысып жүрген белсенді автор.

Институт бітіріп шығатын студенттердің бәрі де ертең малды ауылға аттанар жоғары білімді мамандар. Олардың басым көпшілігі-ақ ауыл шаруашылығымен көптен таныс. Студент жастарды еңбекке баулуда көп тиражды газет те өз үлесін қосып келеді.

« - Қойың түгел ме, қарағым?» - деді Мәлік ақсақал мал айдап қайтқан Халиматтан.

- Ата, сіз түгел ме дейсіз, мен 129 тұяқ айдап келдім. Кеше 110-ақ еді ғой...

Мәлік ақсақал сүйсініп қалды:

- Рахмет, қызым, көсегең көгерсін! – деп ризалығын білдірді».

Өзінің «Сақпаншы қыз» атты очеркін малдәрігерлік факультетінің III курс студенті Д.Дажиев осылай аяқтады. Ол «Дегерес» совхозында практикада болып қайтқан курстас құрбысы Халимат Гутаеваның тек сабақты жақсы оқитын студентка ғана емес, сонымен қатар, жақсы сақпаншы екенін де айтып очерк жазды.

Бұдан бұрын біздің, - дейді Ш.Тоқпанов, - газетте Ақай Оспанов деген студент сыналып, «Төрт қасиет» атты фельетон шықты. Оспанов шектен шыққан тәртіпсіз, маскүнем еді. Сол жігіт кейінірек редакцияға өзі келіп, бізге хат тапсырды. «Ащы тәжірибе» атты сол хаты газетімізде басылды да. Өз хатында айтқанындай, Оспанов кейін тәртіпті, көргенді студенттердің бірі болды.

Көп тиражды газетті шығарушылар алқасы шап-шағын ғана коллектив. Алайда осы коллектив ондаған авторларға,

көпшілік студент қауымына арқа сүйеген кезде әрдайым өзі көздеген мақсатына жете алады. Ол сол көпшіліктен қуат алса, соған арқа сүйеп, үздіксіз байланыста болса ғана газет пәрменді, мәртебелі бола бермек.

Шерхан Мұртазаев
Социалистік Қазақстан
6 май, 1960 жыл

«АЙТҚАНЫМ АЙТҚАН»

Баз-баяғыда, ерте-ертеде, ешкі жүні бөртеде мыстан кемпір болады екен, ол жарықтықтар отырса тұра, тұрса отыра алмайды екен дейді. Бірақ, мыстанның аты мыстан ғой, ол ертегінің кейіпкері ғой.

Ал, дәл сондай кейіпкер өмірде, бүгінгі таңда бар десек, сенесіз бе? Отырса тұра, тұрса отыра алмайтын кейіпкер бүгін де бар екен. Әрі ол мыстан емес, дырдай директор екен. Мыстан мыстандығын жасап қулық істесе, директор директорлығын істеп бұйрық береді екен. Бар айырмашылығы – сол.

Сол бұйрықтың біреуін «Новоишим» совхозының директоры Петр Григорьевич Бондарев осы жылдың көктемінде, күліп тұрған күннің бірінде берген екен.

- 460 гектар парға шөп егілсін! Айтқаным айтқан, айтқанымнан қайтпан! – деп қатулана қалыпты.

Бұйрық орындалып, себілген шөптің беті екі рет тапталды. О, ғажап! Шөп деп себілген керемет, бидай деп себілген егістіктен гөрі бітік те биік шығып, жайнап сала береді.

- Сіз не білесіз, осы шөп деп жүргеніміз бидайдан аумайды, буын тартып келе жатыр, - деп сыбырлады бөлімше агрономы Федор Фролович Антипенко совхоздың бас агрономы Шишковке.

-А, не дейсіз, онда директордан барып сүйінші сұрасақ қайтеді? – деді дипломды жас, әрі бас агроном дипломсыз қатаң, әрі жалтаң агрономға.

- Сұрасақ, сұрайық! – деп бір дипломды, бір дипломсыз агроном әуелі қол ұстап жүгіріпті. Онан соң әркімнің өзімшілдігі ұстап, сүйінші тек өзім аламын, деп екеуі алыса, жарыса жөнелген екен. Жас агроном жастығын істеп арқан бойы бұрын жетіпті, қарт агроном қарттығын істеп Шишковтың етегіне ілігер-ілікпесте құлаған екен дейді.

Ә дегенде екеуі де алқынып, директордың алдында:

- Сүйінші, сүйінші! – дей береді.

Директор шыдамы таусылып:

- Не болды, енді айтсаңдаршы! – деп ақырып жібергенде ғана:

- Шөп орнына бидай шығып келе жатыр, алақай, алақай, - деп жарыса айқайлайды қос агроном.

- Тәйт, айтқаным айтқан, айтқанымнан қайтпан! Сендерді де агроном дейді-ау, тәйірі. Шөп бол дедім – шөп болады. Алтын шығып келе жатса да, шөп болады. О басында айтып қойдым ғой. Тоқ етері – сол!

Сүйінші орнына сөгіс алып қалған агрономдар өздеріне өздері сенбей, біз қалайша бидай мен шөпті ажырата алмай қалдық екен, - деп 460 гектар участокқа қайта шауыпты. Шауып барса – о ғажап! – ұшы-қиыры жоқ, көз жеткісіз жердің беті көк мұхиттай толқын атып, тебіреніп тұр. Бидайдың басы кере қарыс, ішінде не бір арам шөп жоқ, не бір арпа, сұлы қоспасы жоқ, арасына кісі кірсе көрінбейтін биік, әрі бітік бидай.

- Бүкіл совхоз бойынша мұндай жақсы шыққан бидай жоқ, - деді бас агроном кіші агрономға.

- Осы жерде ес біліп, етек жиғаннан бері егін арасында өмір сүріп келе жатырмын, бірақ шөп деп еккен нәрсенің бидай болып шыққанын көргенім осы, - деді дипломсыз агроном дипломды агрономға.

- Бондарев жолдасты қуантайық, енді көзі жетер, мынадай бір бауын орып ала барайық, - деді қос агроном бір-біріне. Бұл жолы жарыспай-ақ, алыспай-ақ, ақырын-ақырын абайлап басып барады.

- Бұл не? – деп состиып қалды директор.

- Бұл бидай!!!

- Қайдағы бидай?!

- Шөп деп еккеніміз, ақыры бидай болып шықты.

- Тәйт, айтқаным айтқан, айтқанымнан қайтпан! Мен кіммін? – деп тұнжырады Бондарев.

- Сіз директорсыз...

- То-то! Соны білесіңдер болды. Ал, мыналарың бидай емес – шөп! Әй, агрономсымақтар...

Сол арада дипломсыз агроном қамығып:

- Кешір, директор, қаншама жыл жер жыртып, егін салып өмір сүріп едім, енді келіп шөпті бидайдан ажырата алмасам, амал не, мен әбден қартайған екенмін, - деп жанқалтасынан бет орамалын суыра берді.

Ал, дипломды агроном сумкасынан анау бір жылы аудиторияда отырып жазған конспектісін суырып алып, «Бидай» дегенді жылдам-жылдам қайта оқи бастайды...

-Жә, жә, шпаргалкаңды жина! Мен сенен емтихан қабылдап тұрған жоқпын, - деп ренжіді директор. – Онан да бұйрықты тыңдаңдар: ертең, 1961 жылдың 7 авгусынан бастап 460 гектар жерге егілген шөп шабылсын! Тоқ етері – сол! Айтқаным айтқан, айтқанымнан қайтпан!

Бұйрықтың аты бұйрық қой. Шөп шабатын машиналардың өткір орағы қылпылдап, күнге шағылысып жарқ-жүрқ ете қалды да, тұнып тұрған, дән байлап дүмбіл тартқан, енді бірер аптадан кейін қаудырап пісетін бидайды жайратып жүре берді.

- Гектарынан ең кемі 20 центнерден таза дән алуға болатын еді, Эх, - деп күрсініпті дейді орақ салардың алдында машинист Ольховский.

- Ой-ой, үніңді өшір, - депті дейді агрономдар. – Бұл бидай емес, шөп қой.

Сенім күштілігі сонша, олар, шынында да, бидай мен шөпті ажырату қабілетінен енді айырылып қалған екен. Оларға Ольховский аянышпен қарап, жаны ашып:

- Шіркін, қандай білімді, ақылды адамдар еді, енді есінен айырылса – кереметтің күші шығар, - деп ішінен үш қайтара дұға оқыпты да, шөп машинасын бар жылдамдығымен айдап жөнеліпті.

Осы кезде директор оқтау жұтып қойғандай қиналып отырыпты, деседі. Ол бұл участокқа шөп емес, бітік бидай шыққанын, шынында білген екен. Білгені былай тұрсын, 460 гектар жерге баданадай таза бидай тұқымын себуге бұйрық

берген де өзі еді. Әрине, бидайдан бидай шығады. Табиғат заңы солай. Ал директор болса бидайдан шөп шыққанын қалапты, сөйтіп баяғы бір беріп қойған бұйрығын бұзуға еш дәрмені жетпепті. Басшының бұйрығы әдетте шаруашылыққа пайда келтіруші еді, мына Бондаревтің бұйрығы шаруашылыққа қып-қызыл зиян келтірді, мыңдаған пұт асыл дән шығын болды. Ол айтпайды екен, айтса қайтпайды екен. Отырса тұра, тұрса отыра алмайды екен. Осындай да болады екен.

**О.Ысмағұлов,
Ш.Мұртазаев
«Социалистік Қазақстан»
27 август 1961 жыл**

ШАЛҚАРДАҒЫ ШАБЫТ

Бұл атыраптың адамдары арайлап атқан таңмен бірге тұрады. Аспанның ашық болып, күні жадырап шықса, бұлардың да жүзі жадырап, көңілі көтеріліп жұмыс басына асыға аттанады. Ал күн бұлттанып, енді бірде жауын сіркіреп кетсе, кісілердің де қабағы түйіледі. Бірақ жаңбыр олардың еңсесін түсіре алмайды. Адамдар астық үшін арпалыс жорығына шыққан. Сондықтан олардың белін босататын реті жоқ.

Бүгін таң бозара «Шалқар» совхозының барлық бригадаларында мотор үні асқақ шығып, астықты алқапты жаңғыртып жіберді.

Совхоз орталығының оңтүстік жағында қызыл күрең көл беті жал-жал толқын атып тебіреніп жатыр. Осы көлдің бетіндей толқын атқан егін төрінде ағайынды Николай мен Павел Ильюшиктер комбайндарын қосарлап, дестелерді жинап барады.

Бұл «Егіндікөл» деп аталатын шағын көлдің желкесі.

-Мұнда бұрын тоқымдай жерге ғана егін салынушы еді,- дейді қазіргі дәулетті елдің ақсақалдары.

Совхоз орталығының солтүстік жағында, қылаңдап аққан

сұлу Нұраның арғы бетінде қаз-қатар тізіліп №6 бригаданың комбайндары кетіп барады. Бұлар да ұлы керуен көшіндей көз тартады. Өне анау загон басынан төмен қарай келе жатқан комбайн бар дауысымен сигнал береді. Үстіндегі комбайнер комбайн штурвалын ұстап бұрылады. Ол- Қ.Нүрпейісов. Комбайнның бункері дөңге толып қалған екен.

Оның тілегіне орай көз ұшынан қара жолдың шаңы бұрқ ете қалды. Машинасын ағыза айдап келіп жеткен Дәукен Қатеренов көзді ашып жұмғанша комбайнмен қатарласа берді. Машинаның қорабына бункерден қызыл күрең бидай дәні тасқындай құйылды. Нүрпейісов бункерін босатып алған соң жеде-қабыл қайтадан жүріп кетті. Өйткені ар жағынан бастырмалатып Николай Охрипенконың комбайны келіп қалған еді.

-Гекторына 12 центнерден айналып жатыр,- деп айқайлады ол комбайн басқышынан көтеріліп өзімен қатарласа берген совхоз партия ұйымының секретары Бақтыбай Мырзабековке.

Гекторынан 12 центнер! Ал жекелеген участоктарда түсім бұдан да жақсы. Оның ешбір құпиясы да жоқ сияқты. Өне бір белдің астында қара жерді таспадай тіліп зябь жыртқан тракторлар сап түзеп барады.

-Комбайнер жолдастар егін жинап болғанша біз зябьті де көтеріп боламыз,- дейді №3 бригаданың бригадирі Кайзер.

Демек еңбек етсең-жер жомарт. Биылғы егіннің қамы былтыр ойластырылған еді. Ал мынау келесі жылдың қамы. Келесі жылы да егін осылайша бітік болмақ.

Егер қазір «Шалқар» совхозының үстінен вертолетпен ұшып өтіп, шартарапқа көз салсаң, жан-жақта ағылып жатқан ондаған машиналарды көрер едіңіз. Оның бір тізбегі төмен жақтағы Қосшоқы разъезіне бұрылса, бірқатары Целиноград элеваторына заулап барады.

Отан қоймасына «Шалқар» совхозы қазірдің өзінде 25 мың пұт астық құйды. «Туысқан партияның XXII съезі құрметіне мемлекетке 850 мың пұт астық өткізейік!» деген ұран қазір көптің аузында, көптің көңілінде. Тың өлкесінің алдыңғы қатарлы шаруашылықтарының бірі- «Шалқар» совхозы егіншілерінің шабыты осындай. Бұл совхоз Целиноград ауданы бойынша егін жинау науқанына үлкен

дайындықпен келді. Техникасы сахадай сай, механизатор кадрлары жеткілікті болғандықтан жұмыстың қазіргі қарқыны да көңіл толарлық.

Бұл өңірде таң бозарып атқаннан, дала төсін дабылдатып жіберетін мотор дауысы күн батып, қас қарайғанша тынбайды. Аспан жұлдыздары жымың қаға жайнап шыққан кезде айнала төңірек, егін даласы машина фарларының нұрына бөленеді.

Ал бұл кезде қызыл қырман басындағы дүбір онан сайын үдей түседі. Онда Целиноград ауылшаруашылық институтының студенттері Балтабай Молдағалиев, Қазыкен Қанафин, Владимир Гутт, Сәбит Иманбеков және басқалары комбайн бункерлерінен келіп түскен астықты тазалап, элеваторларға жөнелтіп жатады. Мұнысы елге де, өздеріне де пайдалы. Өйткені олар егін-жайдың ертеңгі командирлері ғой.

«Шалқардағы» шабытты еңбек осындай.

Ш.Мұртазаев
(Арнаулы тілшіміз)
Целиноград облысы
«Шарқар» совхозы.
«Социалистік Қазақстан»
16 август, 1961 жыл

ШЫНАЙЫ ДОСТЫҚ БЕЙНЕСІ

- Біз сіздердің тойыңызға тарту әзірлеп жатырмыз, - деді «Динамо» заводының жұмысшысы Александр Филиппов жолдас 23 май күні астананың Чайковский атындағы концерт залында, Қазақ ССР мен Қазақстан Компартиясының 40 жылдығы құрметіне арналған салтанатты кеште.

Әрине, астаналық озат жұмысшының бұл сөзі бізді қызықтырмай қойған жоқ. Сонымен міне, жер астының экспресі – жүйрік метро бізді «Динамо» заводына қарай алып келеді.

Астананың осы бір аймағын революциядан бұрын Симон

слободкасы деп атаушы еді. Ол Максим Горький өзінің «Ана» романында суреттейтін слободаға көп ұқсайтын. Патша заманында бұл арада Симон монастырынан басқа биік үй болмайтын.

«Динамо» заводының тарихы революциялық дәстүрлерге бай. 1922 жылы, заводтың 20 жылдығында «Правда» газеті өзінің бас мақаласында «Заводтың тарихына көз салсаңыздар, одан орыс пролетариатының тарихын көресіздер» деп жазды.

Қазір ол – бүкіл Совет Одағына аты әйгілі ірі завод. Өткен жылы бұл кәсіпорын өзі құрылған уақыттан бері бір миллион двигатель жасап шығарғанын атап өтті.

Ленин және Еңбек Қызыл Ту орденді «Динамо» заводы біздің республикаға өзі жасап шығарған көптеген өнімін жіберіп тұрады. Оның маркасы қойылған двигательдерді Бұқтармадан да, көмірлі Қарағандыдан да, жас қала Рудныйдан және басқа көптеген жерлерден кездестіруге болады.

Екінші аспан цехындағы ондаған фрезер станоктары мен ауыр престердің дауысы еңбек дабылы сияқты. Цехтың үстінде тынбай жылжып тұрған крандарда, міне осы бұрқсарқ қайнап жатқан қызу жерде кеше өзіміз көрген А.Филипповтың бригадасы жұмыс істейді. Бригада мүшелері – бригадирдің өзі сияқты жастар. Олардың көбі Қазақстанда астық жинауға бірнеше рет барып қайтқан.

Біз Қостанай облысы Шалғашы астық қабылдау пунктінде жұмыс істегенбіз, - дейді Олег Лагутин.

Биыл да барғымыз келеді, - дейді Игорь Данилов.

Осы бір ұйымшыл, еңбек сүйгіш, асқақ мақсатты коллектив коммунистік еңбек бригадасы деген құрметті атақты жеңіп алған. Олар жеке басының мүддесінен гөрі көптің мүддесін көздейді. Оған дәлел: коллективтің Тың өлкесінен қол үзбей, ондағы фермалар үшін жаңа конструкциялы насостар жасап шығаруында. Коммунистік еңбектің адамдары Қазақ ССР мен Қазақстан Компартиясының қырық жылдық мерекесі құрметіне 200 жаңа конструкциялы насосты сыйға тартып, Тың өлкесіне жібермекші. Ал бұл насостарды олар үнемделген материалдардан жасап, жоспардан тыс өндіреді.

Бұл насостар – электро-магнитті, мүлде жаңа насостар. Олар тың даласы жағдайында құдықтан су тартуға, фермаларды сумен қамтамасыз етуге өте қолайлы, - дейді динамолықтар.

Завод партия комитетінің секретары Б. Ухинцев жолдас Қазақстан тыңына бұдан былай да жаңа жабдықтар жөнелтіле беретінін хабарлады. Кәсіпорын коллективі бұл күндері коммунистік еңбек кәсіпорыны деген атақты жеңіп алу үшін күресуде.

Бүкіл тарихы күрес пен ерлік істерге толы заводтың республикамыздың мерекесіне арнап тарту әзірлеуі – шынайы достықтың тағы бір айқын көрінісі.

Ш.Мұртазаев
(Арнаулы тілші)
Социалистік Қазақстан
14 май, 1961 жыл

ШОЙЫН ШОҚТАРЫ

Аспандата ұшқан бозторғай тапжылмай қалықтап, тамылжыта шырқайды: мынау көктем күнін, көгілдір аспанды, осы өлкедегі ұлы өзгерістерді әсем жырына қосып тұрған сияқты. Ол өзінің де бұрынғы құлазыған дала торғайынан енді жайқалған қала торғайына айналғанын кішкентай бойына сыйғыза алмайтындай зор қуанышымен шаттана жырлайтын сияқты.

Жаңа қала мен завод арасындағы жасыл алқапта адамдар ағаш отырғызып жатыр. Олардың жанынан трамвайлар тынбай зырлап өтеді. Одан әрі сонау өркеш-өркеш таулардың бер жағында жалтырап Самарқант көлі баяу толқынымен жағаны сүйеді. Оның бетінде ақ шағала жалт-жұлт етіп қалады.

Ал бет алдыда алыптар асқақтап тұр. ТЭЦ-тің зәулім трубасынан шудалана шыққан түтін шырқау биіктегі ақша бұлттармен қауышып барады. Екінші домнаның биік тұлғасының әр жерінен жасыл оттар ойнайды. Екінші пештің

құрылыс алаңында біз Қазақстан Магниткасы ардагерлерінің бірі – Үкен Тұрмағамбетовті кездестіріп, амандық айтыстық. Самайына ұрланып ақ кіре бастаған осы бір ер тұлғалы егде тарлан ұдайы қай жерде қызу жұмыс болып жатса, сол жерде жүреді.

- Өзімше жаспын деп жүруші едім,- дейді атақты құрылысшы әңгіме кезінде. – Сөйтсем, кәрілік ат мініп, түйе жетектеп келмейді екен. Сірә, қартая бастасам керек. Дәрігер қыздар тісімді бірінен соң бірін суырып алып, сықылықтап күледі:

Ал, көшіп-қонып жүрген елдің аяқ-табағы сынғыш болады ғой. Біздің үйдің ең қымбатты мүлкі қара қазан еді. Бір көште сол қазанға қақырап сызық түсіпті. Өне, сол қазанды жамау үшін әкем байғұс төрт мыс шегені бір тоқтыға сатып алғанын да білемін. Сол жоқшылықты көрген Үкең міне енді металл дариясының тасығанын да көрді, - деп қазақ жұмысшыларының қарт өкілі шойын тиеген электроваздар тізбегіне масаттана қарады.

- Маған үкімет дербес пенсия берді, - деп жалғастырып әкетті әңгімесін Үкең, - енді үйде қарап жата берсем, маған ешкім оның қалай демейді. Бірақ мына думансыз, мына еңбек дүбірінсіз мен жата алар емеспін. Насыбай шақшасын жоғалтқан шал құсап, айналшақтаймын да қаламын. Сондықтан әлі бұрынғы жұмыста жүріп жатырмын.

Құрылыстағы озат әлдістердің нұсқаушысы екінші домнаны Қазақстан Коммунистік партиясы мен республиканың 40 жылдығына дейін іске қосу үшін құрылысшылардың талмай еңбектеніп жатқанын айтты.

Екінші домнамен іргелес бірінші домна тұр. Оның құрылысында да осы Үкең жұмыс істеп, тезірек іске қосылуына ат салысқан. Қазір ол шойын дариясын ағызып жатыр.

Домна цехының автомат залына қарай биік темір саты көтеріледі. Автомат залдың іші тып-тыныш. Қабырғаны жағалай түрлі аппаратура орнатылған. Смена бастығы мастер Романов оларды мұқият қарап жүр. Монометр мен расходомерлердің тілдері үздіксіз қимылдайды. Автоматты апараттар күлгін сиямен жат көзге түсініксіз сызықтар

сызады. Бұрыштағы домна бейнелес чертеждың өн бойынан от жүгіріп, бір өшіп, бір жанады. Ол-домнаның айнасы. Сол айнадан мамандар кәзір пештің ішінде ыстық ауа мен түрлі газдардың, көмір тетігі мен рудадағы оттегінің, түрлі химиялық заттардың қиян-кескі арпалысқа түсіп, сол реакциядан соң тас еріп, шойын аққанын қатесіз көріп отырады.

- Домнада кәзір қандай процесс болып жатқанын біз осында отырып-ақ ап-айқын көреміз,- дейді смена бастығы. – Жаңа ауа қысымы артып кетіп еді, міне кәзір қалпына келді. Мына шомпол бойымен секіріп жүрген оттар-скиптер. Пешке керегінше азық жеткізіп жатыр.

Ал кабинет іші баяғыша тып-тыныш. Тек логарифм линейкасының үстіндегі минометрдің стрелкасы ғана шыртылдайды. Оқтын-оқтын телефон сылдырайды.

- Ә, сәлематсыз ба, Лихоманов жолдас, тыңдап тұрған Романов қой. Шойын қай уақытта беріледі дейсіз бе? Енді 15-20 минуттан кейін. График бойынша.

Соқты сағат, команда берілді! Енді автоматтардың үнсіз кабинетінен шығып, домнаның шын тұлғасын көзбен көруге, одан атқылаған шойын тасқынына қарап, ғажайып дүниенің құшағына енуге болады.

Мұндай сәт адамды әрдайым тебірентеді. Өйткені сен мұндайда ұлылықтың не екенін анық сезесің. Ондай сезімге бөлену үшін домна туралы газеттен оқып, кинодан көру жеткіліксіз. Бұл ғажайыпты тек көзбен көру керек. Домнаның алқымы ашылып, отты жалын атқылаған шақта тау шоқысының баурайынан жанартау атқылап жатқандай болады. Бірақ бұл дүлей тасқын емес, ыстық жалынға, қызу үнге толы ән мен күйдің тасқыны сияқты. Ағыл-тегіл отты тасқынның үстінен уыс-уыс шоқ шашырап, салют салтанатындағы ракеталардай төгіледі. Ал науамен аққан шойын астыңғы эстакададағы электровоздың қазан сықылды вагондарына құйыла бастайды.

Домна алдында ержүрек горновойлар жүр. Олардың үстіне, үлкен киіз қалпақтарына жұлдыз сияқты шоқтар шашырайды. Ол шоқтар жеңіс құрметінің шашуындай. Осы сәтте горновой Мұрат не ойлап тұр екен? Оның бұдан бір жыл бұрын осындай сәтті армандағаны есінде ме екен?

Әйткенмен біздің дәуір арман асуларының бірінен соң бірі алынып жатқан дәуір ғой. Сондай арман асуларының бірін Мұрат Мұхаметжанов та артқа салды. Металуаны бітейді. Горновойлар домна алдынан қашықтай түсті. Соңғы шойын аса зор қысыммен атқылап, қып-қызыл отты дауыл өрши берді. Автомат-зеңбірек отқа төзімді балшықпен оқталып, сақадай сай тұрды. Ақырғы шлак атқып шыққанда, автомат-зеңбірек мойын бұрып, домнаның шойын аққан алқымын тарс жапты. Орасан цехтың ішінде сағым ойнап, от жалыны бірте-бірте көмескілене берді. Тек сұйық шойын тиелген вагон-шөміштер ғана ыстық жалынмен дем алып, аптап тұрды.

Шойын қорытудың бұл кезегі де жақсы өтті. Жоспардан тыс тонналар саны бұрынғыдан гөрі арта түсті. Ұлы май мерекесіне деген бағалы тарту саны молая берді. Оның бағалы болатын себебі, әрбір қосымша тонна шойынымыз - қосымша жаңа трактор деген сөз. Алып турбиналар мен сағаттың көзге ілінер-ілінбес тетігіне дейін, космос жазирасына самғаған советтік корабльдердің тетіктері мен оқушы сәбилердің қалам ұшына дейін металдан жасалса, - шойынның бағалылығын ауызбен айтып жеткізу қиын.

Әне, сондықтан да Қазақстан Магниткасының металлургтары домна пешін рудамен, кокспен, әктаспен қайтадан тией бастады, оларды тасыған скиптер тынбай төмен түсіп, жоғары шығып, ерсілі-қарсылы заулап жатты. Автомат залындағы домна схемасының шомполдары бойында отты нүктелер тағы да зыр жүгіре берді. Ендігі сөз автоматикаға берілді.

Бұл кезде арқасы кеңіп, тыныстаған горновойлар, мастерлер, газовщиктер шылым тұтатысып, Юрий Гагариннің ерлігі мен Кубадағы жеңіс туралы әңгіме қозғап кетеді.

- Я, Гагарин өте биікке көтерілді. Биікке біз де көтерілуіміз керек,- дейді мастер Романов. – Жерде жүріп те биікке көтерілуге болады. Бүгінгі сменада жоспардан тыс 36 тонна шойын берілді. Осы бағыттан таймайық. Гагаринше биікке самғайық... Жасампаздар тоқырауды, тоқмейілсуді білмейді. Бүгінгі тамаша табысты қанағат тұта алмайды. Олар ертеңгі күнді асыға күтеді, ертеңгі күннің ішінде көп

арман орындалады, таудай талаптар, асқақ мақсаттар шындыққа айналады.

Осындай асқақ оймен сыртқа шығасың, баяғы дала аспанында емес, өркен жайған қала аспанында бозторғайлар тамылжыта, тамсандыра ән шырқайды. Көктем таңында еңбек адамдарын торғай-әнімен, Арқа табиғаты - сұлу көркімен, радио-әуенді, тасқын музыкасымен цехтарға қарай шығарып салады.

Алып тұлғалы замандастар салған алып домна Арқа атырабынан алысқа көрініп, ерлік пен ізгіліктің, достық пен бірліктің мәр-мәрден құйған мәңгілік ескерткішіндей. Ол төбесімен көк тіреп, шойын шоқтарынан салют ракеталарын боратып жатыр.

Ш.Мұртазаев
(«Социалистік Қазақстанның»
арнаулы тілшісі)
Теміртау
1 май, 1961ж.

ШАТТЫҚ ТАСҚЫНЫ

Бүгін бұл үлкен коллективтің өмірінде елеулі бір өзгешелік болғандай: жұрттың бәрі қуанышты, көңілі күндегіден де көтеріңкі. Бар ауызда бір-ақ сөз: ол - Программа жобасы. Коммунизм құрылысының Программасы.

- «Правда» қолымызға тиісімен үйде еріміз екеуміз Программа жобасын басынан аяғына дейін оқып шықтық, - дейді өз жолдастарына № 2 цехтың звеносының бастығы Нәзікен Меркеева. – Мен талай кітап оқыған адам едім, бірақ соның бірде-бірі сүйікті партия Программасының жобасындай әсер еткен емес. Қазір көкіректі кернеген қуаныштан өзіңнен өзің ән салып, партияға деген мақтанышты дүниені жаңғырта айқайлағың: міне біздің Коммунистік партия адам баласын қандай бақытқа бастап келеді! – дегің келеді.

Бұл әңгіме иелері жұмыс істеп жатқан цех —

коммунистік еңбек цехы. Алматының Юрий Гагарин атындағы № 2 тігін фабрикасында тұңғыш рет атақты жеңіп алған цех. Мұндағылардың ұраны: «Коммунизмдегіше еңбек етіп, коммунизмдегіше өмір сүрейік!».

- Коллектив мүшелері бір-бірімен тату-тәтті, бір семьяның мүшелеріндей бауырмал тұрады, - дейді цех бастығы София Фишер. – Мұнда қазірдің өзінде еңбектен ләззат тауып, жұмысты шын сүйіп, беріле істейтіндер көп. Еркін еңбек олардың жан дүниесін байыта түседі. Сондықтан да олар тіккен киімнің сапасы артып, браксыз шығуда.

- Тігіншілердің тұрмыс жағдайы да күннен күнге жақсара түсуде, - дейді цех бастығы бұдан кейін. – Міне, мынау Нәзікен Меркеева таяуда ғана жаңа пәтерге көшті, жаңа пәтерде той жасап жатқандар аз емес.

Озат еңбектің адамдары КПСС Программасының жобасымен жете танысып, одан зор шабыт алып, жұмысқа жаңа бір серпінмен, жаңа бір қажырлылықпен кірісіп жатыр. Олар бұл дүниеде ең тамаша қоғам - коммунистік қоғам салтанат құруы үшін еселі еңбекке творчестволықпен қарап, қоғам дәулетіне дәулет қосып, сәулетті болашақты жақындата түсуде.

Ш.Мұртазаев
Социалистік Қазақстан
3 август, 1961 ж.

КЕЛЕШЕК ТУРАЛЫ ӘҢГІМЕ

Алатаудың шыңдарын жаңа шығып келе жатқан шұғылалы күн алтын нұрға малғанда секретарь жолға шықты. Ол өзінің орынбасары Сукач жолдасқа қысқа-қысқа тапсырмалар берді де, машинамен орталықтан шалғай жатқан мал жайылымына бет алды.

«Радиодан естіп жатқан болар-ау, бірақ газеттерді ертерек жеткізу керек», - деді өзіне өзі секретарь.

Шынында да, осы кезде КИСС Программасының

жобасын радиодан оқыған диктор дауысы таңғы таза ауаны серпілте жаңғырына естіліп, алысқа-алысқа кетіп жатты.

Жолдың екі жағы жайқалған бау-бақша. Нарттай қызыл нәрлі мәуені көтере алмай майысып тұрған алма ағаштар. «Горный гигант» колхозының алма бағы тау баурайын бөктерлей алысқа созылып жатыр. Жаңа шыққан күн күлімдеп жасыл алқапқа сәуле шашқанда, ондағы қызыл алмалар шоқша жайнап, бүтін бір таулы алқап асыл жақұт тағып алғандай көз тартады.

Колхоз партия комитетінің секретары Жақып Мұқашев кеше бұл алма бақтарының бригадирлерін жинап алып, бағбандар арасында КИСС Программасының жобасын оқуды ұйымдастыру туралы ақыл кеңесін айтқан. №8 бригаданың бригадирі Борис Текуч жоталы, білімді агроном, №9 бригаданың жетекшісі Николай Кузьмин де институт бітірген маман.

№10 бригада мен «Алатау» участогында Программа жобасын оқуды бүгін Сукач өткізеді.

«Ал өзім оқуды қалай ұйымдастырсам екен?» деп ойлады жол-жөнекей Мұқашев. – Мұнда тек қана сыдыртып оқып шығу емес, малшыларға бұл ұлы документтің шын ұлылығын түсіндіре білу керек. Малшылардың ішінде оған сұрау беретіндері де болар.

Міне, мынау Фрунзе участогы. Мұнда атақты бақташылар әкелі-балалы Жетпісбаевтар тұрады. Ауылға жақындай бере-ақ, секретарь алдынан шыққан адамдарды көрді. Оны бірінші қарсы алған Оразалы бақташы:

-Газет әкелдің бе, шырағым,- деді.

-Амандық-есендікті ұмытып кеткенсіз бе, ақсақал-деп таңқалды Мұқашев.

-Ғафу ет, қарақ, сенің келетініңе сеніп күтіп едік. Почтальон газетті кеш әкеледі. Сен келеді деп отыр едік, әлдеқалай газет әкелуді» ұмытып кетпеді ме екен деп сабырсызданып жатқаны ғой шал ағанның.

-Арнайы келген жұмысым осы болған соң газетті ұмытармын ба,-деді секретарь.

Мал бағып, сүт бұлағының ағыны, ауыл тез жиылып, КИСС Программасының жобасын аса бір ұлы зейінмен тыңдады.

«Коммунизм барлық адамдарын әлеуметтік теңсіздіктен, езушілік пен қанаушылықтың барлық түрлерінен, соғыстың жантүршігерлік апаттарынан құтқарудың тар міндетін орындап, жер жүзіне барлық халықтардың Бейбітшілігін, Еңбегін, Бостандығын, Теңдігін және Бақытын берік орнықтырады», деп оқыды Мұқашев.

Колхоз малын отыз жылдан астам уақыт бағып келе жатқан қарт коммунист Оразалы Жетпісбаев:

-Адамзат бақытының жақындаған күнін де көрдік, бізде не арман бар,- деді Программа жобасын оқу арасында.

-Коммунизм сіз бен біздің жасайтын заманымыз, әке,- деді оның баласы Дүйсен. Дүйсен Жетпісбаев - жас коммунист. Ол да әкесі сияқты сиыр бағады.

Бұлардың сөзін сауыншылар Зәмза Өтепова, Қанша Малаева, тағы басқалары қостады.

-Коммунизм сіздер мен біздің жасайтын заманымыз, сол алтын дәуірдің тезірек жақындауына үлес қосатын да сіздер мен біз,-деді секретарь. Малшы қауым мұны да құптады.

Олар заманымыздың ұлы документінен зор қуат алып, бақыт сезіміне бөленді. Алатау атырабындағы сол бір шақ нағыз жұмақ болып көрінді. Малшылар еңбекті еселеуге серт берді. Коммунизм - адамдар үшін, еңбегі деген сөз малшылар мен сауыншылардың көкейінен ұялап кетпей қойды.

«Горный гигант» колхозының алыстағы бір участогында КИСС Программасының жобасын оқу осылай өтті.

Ш.Мұртазаев
Алматы облысы
Социалистік Қазақстан
6 август, 1961 ж.

КӨКТЕМ ҚОҢЫРАУЫ

- Сауытбек, аяғыңа қара, аяғыңа! – деп қарсы алды бөлмедегілер даладан аяз лебін ала кірген жігітті. Оның ересек көрінбекші болып қойған тырбық мұртына қырау тұрыпты. Сауытбек жолдастарының жамырап қоя бергенін

жақтырмай, қайта шығып, керзі етігінің қарын қағып, келді.

- Көңілсізсің ғой, Сауытбек, - деді Кәрім.

- Жұмыстан шаршап келсең, сен де көңілсіз боларсың.

Сауытбек мақталы фуфайкасын шешіп, «бокспен» қойған шашын саусағымен тарап, терезе алдына барып тұрды.

Көрші үйдің үшінші этажындағы терезеден музыка естіледі. Радиола «Қорланды» қоңырлата, асқақтата айтқанда, Маралды деген жер ертегі еліндей боп елестейді. Сауытбектің қоңыр қой көзі жасаурап тұр. Жас пердесінің ар жағынан апасы елестеді. Ол оқудан, яки ойыннан осындай кеш келгенінде, апасы асты-үстіне түсіп, «құлыным» деп аймалаушы еді. Сауытбек ұядай үйдің жылы құшағына кіріп кетуші еді.

Енді болса, міне... Жатақ үйге шаршап-шалдығып қайтқаныңда, жұрт сені ә дегеннен жөн айтып қарсы алады.

Сауытбек кроватьтың үстіне жұмыс шалбарымен жата кетті. Сигареттің күлін еденге қақты. Мыналардың біреуі бірдеме десе, шап ете түсуге дайын жатты.

Бірақ ешкім ештеңе демеді. Тек Кәрім мен Садуақас бір-біріне қарады да қойды. Түнгі сменаға баратын Құрманбек, басын одеалмен бүркеніп ұйықтап жатты.

Осыдан бір жарым жыл бұрын төртеуі Шымкент қаласында, облыстық комсомол комитетінде танысып еді. Олар оңтүстіктен Қазақстан Магниткасына баруға тілек білдірген алғашқы жетпіс бестің ішінде болатын. Қолдарына комсомолдық жолдама беріп, обкомолдың секретары өзі бастап, алғашқы топты түнделетіп поезға шығарып салған.

Олар Челябині металлургия заводына аттанып, ондағы тәжірибелі орыс металлургтарынан шойын қорытып, кокс пісіру өнерін үйренді. Сауытбек сонда Теміртауға жеткенше асықты, өз бетінше жұмыс істеп, Қазақстан Магниткасының жұмысшысы аталатын күнді аңсады.

Теміртауға келген алғашқы күндері ол жұмыстан шыққаннан кейін кокс батареясындағы душқа жуынбай, әдейі бетіне көмір тозаңы жұққан күйі жүріп жүрді; менің жұмысшы екенімді жұрт көрсін деп ойлады. Қып-қызыл от болып піскен коксты вагонга салып, үстінен су құйып өшіреді. Сөйтіп конвейерге тастайды. Сонда арасында

түйдек-түйдегімен сөнбеген кокс жүреді. Сауытбек қолындағы насоспен сол сөнбей қалған түйдекке су боратады. Ыстық аптаппен алысады. Оны рамповщик дейді.

Бірақ оның тау тасқынындай қарқыны тез басылады. Жас жігітке тән емес селсоқтық пайда болды, өзінен өзі жабығып, күзгі бұлттай тұнжырай береді. Күзгі бұлт демекші, оның толықсуы өткен күзден басталды. Бір күні ол домна үстінен, жөңкілген бұлттардың астынан түстікке ұшып бара жатқан тырналар тізбегін көрді. Нәзік үні жүрек қылын шерткен бұл құс керуеніне ол бала кезінде ұзақ қадалып, көзден ғайып болып, аспан аясына сіңіп кеткенше қарап тұрушы еді. Ол осы бір жыл құсының үнінде нендей бір қимастық, сағыныш мұңы барын бала кезінде түсінбеуші еді-ау. Қазір Сауытбек өзінің ата-анасын, туған жерді, туған қаланы қатты сағынғанын сезді.

«Дәл қазір әкем не істеп отыр екен? Апам не істеп отыр екен? Сары самаурынды ортаға алып, әңгімесі мен болып отыр ма екен» деп ойлады. Ол тырналар кеткен жаққа тағы қарады. Көз алдына өзі туып өскен Чернак көшесінің аласа үйлері келіп тұра қалды. Қысқы аязда үйлердің мұржаларынан тік көтерілген түтін иісі келгендей болды. Іші-бауыры елжіреп кетті. «Адамдар туған жер, туған үйден алысқа неге кетеді екен» деді.

Міне, содан бері қыс келді. Қала іргесіндегі көл мұздан сауыт киіп, самарқау тартты. Толқын сүйген ақ шағала көрінбейді. Тек сауысқандар шықылықтап, үйлердің аулаларын аралап жүр. Ал Сауытбектің жатысы мынау.

- Мен кетемін, - деді ол, ақыры үнсіз жата беруге шыдамы таусылып. Шахматтың қызығына түскен Кәрім мен Садуақас оның не айтқанына түсінбей қалды.

- Әке-шешем шақырады, Түркстанға кетемін.

- Елде бәріміздің де қимас адамдарымыз бар, бәріміз кете берсек не болғаны ?- деді Кәрім істің мән-жайын енді аңғарып.

- Сен шын айтасың ба, әлде ойының ба?- деді Садуақас шахмат фигураларын тақта бетіне ысыра беріп.

Қарсы үйдегі терезеден радиола «Тангоны» ыңырантып тұрды.

- Құрманбекті оятайық, жұмысқа баратын уақыты болды,- деді Кәрім.

«Екі күннен кейін түнгі смена кезегі маған да келеді екен-ау,- деген ой Сауытбекке өзінен өзі сап ете қалды.- Далада аяз, жылы төсектен тұрып, түнделетіп жұмысқа барғаннан тұла бойың тітіркенеді. Жалғыз мен емес, бәрі де солай. Тек ешқайсысы шаршағанын білдіргісі келмейді. Қазір Құрманбек те жұмысқа баруға қай бір құштар болып тұр дейсің».

Бірақ Сауытбек ойлағандай, талдырмаш қара Құрманбек керіліп-созылып жатпады. Садуақаспен ойнап алыса кетіп, ұйқы ашып алды.

- Сауытбек бізден мүлде кетпекші,- деді Кәрім оған соңғы жаңалықты жеткізіп.

- Қиыншылықтан қашатындардың бізге керегі жоқ, кетсе кете берсін,-деді Құрманбек шай үстінде.

- Менің қорқатыным қиыншылық емес,-деп қарсыласты Сауытбек. -Мені түсінбейсіңдер сендер, менің арманым бұл емес еді, горновой болу еді. Тым құрыса газовщик те емеспін, небәрі рамповщик...

Көрші үйдің шамдары біртіндеп өше бастады. Радиола үні естілмей қалды. Ескі Теміртаудан Завод алаңына қарай өткен трамвайдың даусы түн тыныштығын селт еткізіп бара жатты.

Ертеңіне күн бұзылды. Жауған қарды жел суырып, борандатып тұрды. Сауытбек Қарағандыға баратын автобусты «Арка» аялдамасынан тосты. Қарағанды тас жолының Магниткаға кіре беріс жерінде тұрған осы орасан қақпаға: «Құрылысшы, мақтан! Сен Қазақстан Магниткасын салып жатырсың!»-деп жазылған. Сауытбек жел желбіреткен қызыл матадағы жазуға қарамауға тырысты. Жон арқасын борасынға тосып, пальтосының жағасын көтеріп, мойнын ішіне тықты.

Оны Кәрім шығарып салды. «Біз дезертирді салтанатпен шығарып салар жайымыз жоқ», -деп Садуақас пен Құрманбек келмей қойды. Сауытбек чемоданын көтеріп автобуска отыра бергенде де:

-Бекер істедің, әлі де ойлан! - деп тағы қайталады Кәрім. Сауытбек Кәрімге тура қарай алмай, машинаға асыға мінді.

Көктем үлкен заводтың комсомол комиетінің үйіне де келіп кіріп, аласа терезеден ғажайып сәулесін төкті. Комитет үйінің терезелеріне жаңа перделер тұтылды. Қабырғаға «Комсомол - жетіжылдықтың құрылыстарында» деген карта ілінген. Онда Теміртау тұсына да қызыл жалау белгісі қойылыпты. Терезе алдына былтыр отырғызған шыбықтар бүршіктене бастапты.

Комсомол комитетінің секретары Мирасбекке горновой Жұман келді. Амандасып болып, бір жапырақ қағаз ұсына берді. Секретарь көзілдірігін көтеріп қойып оқып шықты да:

-Жұрт ұдайы осындай арызбен келсе ғой,-деп қуана дауыстап жіберді.-Құттықтаймын, Жұман. Өте қуаныштымын.

Сөйтті де, ЖКО бастығы Москалев жолдасқа телефон соқты:

-Сізден үлкен өтініш,-деді секретарь Москалевпен жүзбе –жүз сөйлесіп отырғандай қолын сермеп.-Бізде қуанышты жаңалық көп. Жаңа семья...Горновой Жұман Балмырзаев үйленеді. Иә, иә, комсомол тойы ғой. Түсінесіз ғой. № 6 асхана үйін бір кешке босаттырып берсеңіз. Той өткізуге сол қолайлы. Рахымет, рахымет!

Мирасбек Жұманды есікке дейін шығарып салды:

- Тойыңа, сөз жоқ, барамын,-деп қалды. Жас баласын балалар бақшасына орналастыра алмай жүрген токарь Вересаеваның арызын қолға ала бергенде, біреу жайлап есікті тақылдатты.

- Кіріңіз.

- Рұқсат па екен? Саламатсың ба, Мирас!

- Уай, сен Сауытбексің бе?!-деп секретарь қолын еріксіз көзілдірігіне жақындатты.- Көктен түстің бе, жерден шықтың ба? Сенен күдер үзіп қойып едік.-Ол Сауытбекке қарсы жүрді, қолын алып қатты қысты.-Өзің азып кеткенсің бе, мұртты да алғызыпсың.

- Ең бастысы мұрт емес көрінеді ғой, Мирас. Рас, мені сен осылай жатсынбай, жатырқамай қарсы алатыныңа сеніп едім,-деді Сауытбек.

- Неге жатырқайық. Менің орнымда басқа адам отырса да, бәрібір осылай қарсы алар еді. Кәрімге кеше ғана

жолығып едім, сен туралы әңгімелесіп едік. Саған хат жазу туралы бір ай бұрын ақылдасқанбыз.

- Алдым ол хатты. Соның әсері болды. Жалпы мен өз орным Теміртау екенін бұл уақыт ішінде әбден сезіндім. Мені Куликов жолдас жұмысқа қайта қабылдамай қойды. Сен сияқты жігерсіздердің керегі жоқ деді. Екінші рет бардым, онда да соны айтты. Кадр бөліміндегілер де маған сенімсіз көзбен қарайды. Енді өзіңе үміт арта келдім. Рас, мен комсомол сеніп берген жолдаманы жоғалттым. Бірақ мен комсомолецпін. Тағы бір сынап көр. Одан құласам - бетіме түкір...

- Олай деме, - деді Мирасбек жабырқаулы жас жігіттің арқасынан қағып, - «Адасқанның айыбы жоқ, қайтып үйірін тапқан соң», деген ғой. Мен заводтың директоры Куликов жолдасқа өзім кіріп сөйлесейін.

Мирасбек Мухитдинов кеңсенің кілтін жалпы бөлімге тастады да, Сауытбекті ертіп далаға шықты. Төбеден күле қарап тұрған күннен көзі ұялып, қолымен көлегейлейді.

-Екінші домна да бітейін деп қалды, - деді Мирасбек аспанмен тірескен заңғар шоққыларды нұсқап.

Домна шоқыларына қарағанда аспанға да еріксіз қарайсың. Өйткені домна биігі аспанмен шектесіп жатыр. Сауытбек асқақ биікке қараймын дегенде, үшкірлене тізіліп, шығысқа тым баяу ұшып келе жатқан тырналарды көріп қалды.

-Тырналар,-деді ол.

-Иә, тырналар,-деді секретарь қолын көлегейлеп, ақша бұлттың астынан кішкене нүктелерді іздеп. – Дауысын аңғардың ба?

Алыстап бара жатқан керуен қоңыраудың сыңғырындай. Жер-су, адам, жан-жануармен сәлемдескен, көктем келгенін хабарлаған қоңыраудай. «Шығыс» кинотеатрының жанына жете беріп, ашық алқаптан Сауытбек жан-жаққа таңдана қарады. Кеше ғана сияқты еді. Ал бүгін қала тынысына тыныс, қала дыбысына дыбыс қосылғандай. Трамвайлардың жүрісі көбейіпті. Көл бетіне шағалалар шаңқылдайды. Шойын артып бара жатқан поездардың екпіні күшейе түскен сияқты. Телеграф сымдары да ызыңдап, жыр жырлап, әлдеқайда алысқа Магнитка жаңалықтарын, мұндағы

горновойлардың, газовщиктердің, коксшілердің ерлігін жырмен жеткізіп жатқандай...

- Қалай, Бекназаров, тосырқап қалған жоқ па екенсің? – деді смена бастығы Ефим Иванович Плотников конвейер тұсына қара суға малынып, кокс сөндіріп жатқан Сауытбекке ертеңіне.

- Аздап, - деді Сауытбек қып-қызыл шоққа насосты оқтай беріп. Аспанға аппақ бу көтеріліп, ілезде ыдырап кетті.

- Дағдыланып кетесің, - деді Ефим Иванович. – Рас, кейде көңіліңе нендей бір реніш пайда болса, мына будай тез тарайтын болсын. Сенің қайтып келгенің жақсы. Енді осы істі баянды етсең тіптен жақсы болады.

- Сізге не айтам, Ефим Иванович, сөзбен емес, іспен көрсеткім келеді, ықыласымды.

- Оның рас!

Қала шуына, көктем мен еңбек дабылына мына екі адамның да дауыстары қосылып жатты.

Ш.Мұртазаев
Теміртау
Социалистік Қазақстан
28 май, 1961 ж.

ҚОРҒАЛЖЫНДЫҚТАР ҚАШАН ҚОЗҒАЛАДЫ?

Қорғалжын даласында піскен егін тұнып тұр. Аудан еңбеккерлері мемлекетке биыл 14 миллион пұт астық өткізуге міндеттенген. Сол сертті абыроймен орындап шығуға мүмкіндік бар ма?

Әрине, бар. Егін орағы биыл бұл өңірде жылдағыдан едәуір ерте басталды. Ауа райы жақсы, күн жылы. Демек, дәл осы таңда күн демей, түн демей, бел шешпей еңбек етіп, егінді ысырапсыз жинап алу керек.

Бір ғажабы, аудан басшылары асығатын емес, арқаны кеңге салып жүр. Олар бар мүмкіндікті пайдаланып, қолда бар техниканы іске толық қосуды ойлап отырған жоқ. Бүгінге

дейін ауданда комбайндар мен жаткалардың отыз проценттейі әлі жөнделмей жатыр.

Шаруашылық басшыларының қырсыздығынан көптеген судай жаңа техника мезгілсіз істен шығады. Мысалы, «Дружба» совхозының мастерскойы алаңында оннан астам жаңа комбайнның құр қаңқасы қалған. Олардың бірінің моторы, бірінің барабаны, бірінің бұрандасы жоқ, - бәрі де жүні жұлынған тауықтай, әркімнің қолында кеткен. Мұны нағыз техника зираты десе болғандай.

Мұндай сиықсыз көріністер ауданның басқа совхоздарында да аз емес. Абай атындағы совхозда 187 комбайнның қазір 90-ы, «Краснознаменский» совхозында 175 комбайнның 115-і, «Полтава» совхозында 137 комбайнның 79-ы мүгедек халде тұр.

Көптеген совхоздарда механизатор кадрлары жетіспейді, оларды аудан басшылары енді іздестіріп, қысылтаяң кезде ғана қамданып жатыр. Сондықтан да егін даласында мотор үні сирек естіледі, дала кемелері сирек көрінеді.

Сонда, бұл жайбарақаттыққа жол болсын! Қорғалжындықтар бейне-бір ауа райымен уәделесіп қойған сияқты. Күні ертең жылдағыдай жаңбыр жауып, комбайндар су бидайды ора алмай қаңтарылып тұрмасына кім кепіл. Қазір күн ашық деп арқаны кеңге салғанмен, ертең қысылуға тура келмей ме?

Егін орағына кіріскен совхоздардың көпшілігіне агротехниканы бұзып, астықтың ысырап болуына жол беру фактілері көп. «Арықты», «Дружба», Абай атындағы совхоздарда аласа арпаны дестеге жығу, орылған жерде жал қалдыру, дестелерді шала бастыру сияқты кемшіліктер кездеседі.

Осындай науқан кезінде аудан шаруашылықтарында, даладағы қос бастарында лекторлар, үгітшілер сирек көрінеді. Ал «Краснознаменский», «Полтава», «Ленин жолы» совхоздарында кім үгітші екені де белгісіз.

Аудандық «Ленин жолы» газеті диқандардың, механизаторлардың егін орағындағы ісін дәл осы уақытта көрсеткенде, қашан жазбақ? Газет аптасында екі рет шығуға тиіс болса, август айының басынан бері қарай бір-ақ номері шығарылған. Аудандық партия комитеті бұл төзбестік жайды

елейтін емес.

Уақыт аз, жұмыс көп. Ендеше, сол аз уақыттың ішінде де көп жұмыс істеуге тура келеді. Жергілікті партия, совет ұйымдары бұл жағдайды естен шығармауға міндетті.

Ш.Мұртазаев
Целиноград облысы
Қорғалжын ауданы.
«Социалистік Қазақстанның» арнаулы тілшісі
24 август, 1961 ж.

ҚУАНЫШ ОРТАҚ, МЕРЕКЕ ОРТАҚ

МОСКВА. 24 май. (Телефон арқылы алынды).
Москваның Трубников переулосіндегі 10 үйге бұл күндері тұс-тұстан келушілер де, телефон соғушылар да көп.

Мұнда СССР Министрлер Советі жанындағы Қазақ ССР Министрлер Советінің тұрақты өкілдігі тұрады.

Міне, мынау телефон соғып жатқан Москваның В.В.Куйбышев атындағы электр заводы.

- Қазақстандық достармен кездескіміз келеді, қазақтың өнер шеберлерін тыңдап, көруге құмарсыз, заводымыздың мейманы болыңыздар, - дейді олар.

- Заводқа қазақстандық қонақтар келеді екен, - деген хабар лезде цехтан цехқа тарап кетті.

- Серкебаев келе ме екен?

- Бағланова бар ма екен? – деді күні бұрын қызыққан жұрт.

24 май, күндізгі сағат төрт. Ленин ордені және Еңбек Қызыл Ту ордені заводтың үлкен цехының ішіне шаншар жер табылмастайлық толы.

Завод партия комитетінің секретары А.П.Борзунов жолдас достық кездесу жиналысын ашып, қонақтарды Қазақ ССР-інің және Қазақстан Компартиясының 40 жылдығымен қызу құттықтады.

- Сіздердің қуанышыңыз - біздің қуанышымыз, сіздердің мерекеңіз – біздің де мерекеміз. Өйткені біз мақсаты бір,

тілегі бір туысқан адамдармыз, - деді А.Борзунов жолдас.

Бұдан кейін СССР Министрлер Советі жанындағы Қазақ ССР Министрлер Советінің тұрақты өкілі Р.Кәдірбаев жолдас республика мен Қазақстан Компартиясының 40 жылдығы туралы баяндама жасады.

Баяндама соңынан завод коллективі атынан құттықтау сөз сөйлеген коммунистік еңбек бригадасының мүшесі С.Орлов жолдас Москва электр заводы мен Қазақстан арасындағы ежелгі достықты сипаттап өтті.

Заводтың жас жұмысшылары үш жылдан бері қатарынан Қостанай облысы, Меңдіғара ауданындағы Сталин атындағы совхозға барып, тың астығын жинасуда. Заводта тыңға биыл да барып, мол астықты жинауға талаптанып жүргендер аз емес.

Ал Москва электр заводы жасап шығарған қуатты трансформаторлар мен басқа да электр жабдықтары Қазақстанның көптеген өнеркәсіп орындарын қамтамасыз етеді. Таяуда ғана бұл үлкен коллектив Соколов-Сарыбай кен-байыту комбинатының, Жетіғара асбест комбинатының, Ащысай полиметалл комбинатының заказдарын дер кезінде толығынан орындап, завод қақпасынан ондаған трансформаторларды туысқан Қазақ республикасына шығарып салды.

Электрзаводтықтар Абайдың «Айттым сәлем, қаламқасын шалқыта шырқаған. Байғали Досымжановқа, «Қара кесекті» және «Иван Сусанин» операсынан ария орындаған А.Байтоғаевқа, Россинидің «Севиль шаштаразы» операсынан каватина орындаған А.Байқадамоваға сүйсіне қол шапалақтады.

Әрине, қазақтың күлдіргі әні «16 қызды» құбылта шырқаған Ғ.Құрманғалиевтың, «Ақ сұңқарымды» мөлдірете салған Р.Бағланованың әндері өз тыңдаушыларын тебіrentпей қалмады.

Өнер шеберлері Ә.Үмбетбаевтың, Р.Жаманованың, ағайынды Ришат, Мүслім Абдуллиндердің, Ж.Омарованың, Н.Тапалованың, С.Көшербаеваның, Ф.Балғаеваның, К.Карабалинованың талантына астана жұмысшылары қатты риза болды.

Тағы келіп, кездесіп тұрыңыздар! – деп қоштасты

электрзаводтықтар. Бұл нағыз достық кездесу болды.

Сол күні кешке Қазақстан өнер шеберлері Москваның Егіншілік институтында қонақта болып, онда да концерт берді.

Ш.Мұртазаев
«Социалистік Қазақстан»
26 май, 1961 ж.

МАЗАСЫЗ ТҮН

Бұйра-бұйра қызыл жыңғылдың арасынан Мекең шыға келді. Еңсесі түсіңкіреп, тершіп кетіпті. Ақтаяқты лақтыра тастап, киіз үйдің іргесінде жатқан тоқымның үстіне отыра беріп:

- Ақбілек-ай, сусын әкелші, - деді. Қарттың үні қарлығып шықты. Жазық маңдайы жиырылып, кең терісі тарылып, соған симай отырғандай-ақ қырау шоқша сақалын күс-күс саусағымен шиыршықтай берді.

- Байғұс-ау не болды, тағы табылмады ма? – деді Ақбілек апай керден кесемен Мекеңе сусын ұсынып. – Саған сол керек. Жетпіске келгенше желігіп... Айтса көнбейтін қандай адамсың. Совхоз саған пенсияңды ал деп қағаз беріп отыр ғой. Жан тыныштықты неге ойламайсың, сірә. Қыс болса қылышын сүйретіп ол келе жатыр. Қарт адам ауру-сырқаушыл болады. Осы қойды аман-есенінде тапсырайық деп баяғыдан бері қақсап келемін ғой. Мінезің құрғыр елден ерекше мінез берген өзіңе.

Мекең кеседен бір-екі ұрттады да, ақ шалап тамағынан өтпегендей, жұбайына қайтарып берді. – «Мына мыңболғырдың жағына желік бітті, енді құлақтың етін жегені жеген» деді ішінен.

- Міне, масқараның алды басталды деген осы, екі бірдей қойды жоғалтып отырмыз. – деп тынбады Ақбілек киіз үйдің ішіне кіріп кетсе де. – Бұл әлі бісмәлдесі. Қуырдақтың көкесін әлі түйе сойғанда көрерсің. Биыл қыстың қыспағы да оңай болмас. Әлі де болса кеш емес. Айтқан тілді ал. Әйелдің ақылын да бір рет тыңдап көрсеңші. Елдің сендей

шалдары жылы-жұмсақ асын ішіп, шүкіршілік етіп отыр ғой. Өткіз малды.

Мекең бұл ақылды бұдан бұрын да естіген. Кәзір сондықтан Ақбілек апайдың айтқанына құлақ қойып отырған да жоқ. Ол жоғалған қойдың жұмбағын ойлап отыр. Үй ішінде аяқ-табақтың ашулы шақыр-шұқыр дыбысына араласып, апайдың бірсарынды жарықшақ даусы естіледі.

Кеудесі аяққаптай ақ төбет әлдеқайдан білдірмей у-шусыз келіп, Мекеңнің қарсы алдына жата кетті. Алдыңғы екі аяғына басын сұлық тастап иесіне мәлие қарады. Мекен кезерген ернін күбірлетіп: «күшім, күшім» дегенде ит тұп-тұқыл шолақ құйрығын қимылдатып, ақырын-ақырын қыңсылап қойды.

Солтүстік-батыстан соққан жел күшейді ме, шеңгелді тоғайдың қоңыраулы оркестрі жамырай түсті. Оның есесіне Ақбілек апайдың арыны басылайын десе керек, шелекті қаңғырлата көтеріп құдыққа кетті. Кенет ақ төбет орнынан оқыс тұрып, құлағы тікірейіп, желге қарай тұмсығын тосты. Төбеге жүгіріп шығып көзге көрінбес желмен үнсіз сөйлескендей, танауын делдите иіскеледі.

- Осы Қойбермес бірдеңені сезіп тұрмасын, - деді қасқыр алар төбеттің қимылын бағып отырған қарт. Ол орнынан ауырып тұрып, бағана өзі лақтырып тастаған таяғын тауып алып, төбеге шықты. Айнала төңірек алақанында тұрғандай, шығыста ағарып алыстан бір үй көрінеді. Оны жұрт «ақ пункт» дейді. Ақыр күзде қойды ұрықтандыратын пункт сол. Күн батыс жақтан тұманды теңіз толқынынан шыққандай мұнартып Келіншек тауы көрінді. Ол бір осындай күн батар алдында, яки жауыннан кейін болмаса, ұдайы көріне бермейді. Тау үлкен кеме сияқты кәзір сағым ойнап, толқын атып жатқанда, Келіншек сол толқынның жолында ойнап тұрғандай бір батып, бір көтеріліп, қимылдайды.

Оңтүстік жақтың жап-жазық жері көк аспанмен бір-ақ барып шектеседі. Одан өзге көз тоқтатар дәнеңе жоқ. Рас, бұл жақта аспанмен тілдескен Алатау бар. Бірақ, ол қанша зау-заңғар болса да бұл жерден көрінбейді. Одан беріректе жатаған Қаратаудың төсінде трубаларынан түтін шудалана будақтап кенді Шолақтау жатыр. Бірақ, мына қойлы өрістен о да алыста. Оңтүстік-батыста өркештеніп бір белес

көлденеңдейді. Оның ар жағында Сарысу ауданының орталығы Байқадам бар. Байқадамда аудан басшылары отыр. Олар кәзір мына кішкентай шалдың үлкен уайымынан хабарсыз. Бұл шал бүгін қырық жыл қой баққаннан бері көрмеген машақатты көріп тұр. Бүгін ол екі қой жоғалтты. Түннен тұрып күн бойы іздеді, табылмады. Енді болса жыңғыл мен шеңгел жамылған дала тымпи ойнағандай тым-тырыс.

Тек солтүстік жақтан Өміртайдың ән салған даусы талып естіледі. Баламысың деген, мұнда мал жоғалтып жатса да оның көңілі баяғыдай. Ол Мекеңнің көмекшісі. Алдында 800 қойы бар. Бүгін қойды Сағымбай сайына қарай өрістетіп еді. Сол жақта теріскен қалың екен, әрі суға жақын, деп Мекең айдатқызған.

Өміртайдың әндеткен дауысы шыққан жерден әрірек қаптайласа «шәйт-шәйт» деген бір үн тынбайды. Ол Мекеңмен қоңсы отырған қойшы. Анау ойпаңда түтіні будақтап шыққан ақбоз үй де соныкі. Көз жетер жерде осы екі үйден басқа ел жоқ. Бұқарбектің ақбоз үйінің желкесіне бұйра бел-белестер келіп тірелді. Олар мәңгі-бақи сіресіп қатып қалған үлкен-үлкен толқындар сияқты. Ол толқынның шегі жоқ. Сол жал-жалмен жүре берген адам алыстағы Мойынқұмға барып кіреді.

Кәзір Қойбермес күн батып бара жатқан жаққа сұқтанып тұр еді, сәлден соң әуілдеп жым-жырт даланы селт еткізіп, шеңгел-шеңгелдің арасымен жорта жөнелді.

Мынау бір нәрсені білді, - деп Мекең де төбеден домалап түсе берді.

Аспанда шарбы бұлттар батып кеткен күннің қызылына малынып, ой ойланып тұрған сияқты. Сағым ойнағанын қойған соң жаңағы бір тілегей теңіз де табанда тартылып қалған тәрізді. Толқында ойнаған Келіншек те көзден тасаланды.

Әуілдеп үрген ит пен бейуақытта адамнан үріккен әнші сара ала шымшықтар үдере ұшып, тыныштығы бұзылып көрші жыңғылға барып сүңгіп кетіп жатты. Ал, азулы шеңгелдер Мекеңнің етегіне жармасып, қолын тырналады. Түсіп келе жатқан түн қараңғылығымен шеңгел де одақтас сақтанды. Қызыл жантақ шеңгелден аласа болса да тізені

сабалады. Оның тікені удай ащы еді.

Бұл жыңғыл, бұл шеңгел мен тікенді жантаққа Мекеңнің көзі де, еті де үйренген. Үсті-басын тікенек жырғаны ештеңе емес, көзі бар болғыр қаршығаның көзіндей еді. Соңғы бір кезде сәл-сәл бұлдырыңқырап жүр. Кәзір жүгіріп келе жатып, абайсызда бір-екі сүрініп кеткені де содан.

Әйтпесе бұл өңірдің Мекең үшін ой-шұқыры жоқ. Қырық жыл бойы қой бақты осы жерде. О баста атақты Талас қаракөл совхозының қойын жайды. Таластан Түгіскен совхозы бөлініп шығып Мекең осы жаңа шаруашылықтың бірінші фермасында қалды. Содан бері өскен төлді жинай берсе күллі Түгіскен жері жетер ме еді. Мекеңнің отарынан содан бері алынған қаракөл елтірісін қатар-қатар жайып тастаса Түгіскен тұтас қаракөлден ішік жамылмас па еді. Көп жылдан бері Мергенбай шопанның отарынан мал шығын бопты дегенді де ешкім естіген емес. Өйткені, ол малды бағу ісінің айла-амалы қанына сіңіп кеткен маман еді. Бертін келе жанашыр жақындары шалға: «Төріңнен көрің жақын, осындай аяқ-қолың аман-сауында ел қатарлы үй тұрғызып алып құдайдың тыныштығын қылсаңшы. Өмір бойы қой бағу сенің үлесіңе тиіп пе» десетін болды.

Кәзір іңір қараңғылығы үйірілген кезде айдалада келе жатқанда да, сол жамағайын құлағына сыбырлағандай болды. Мекең тұңғыш рет қойдан кетуді ойлады. Ақбілектің жаңағы айтқаны да дұрыс-ау бір есептен, деп қойды. Қойға мінетін жалғыз атты «бала неме шаршап, малдан айырылып қалар» деп Өміртайға мінгізіп жіберіп еді. Өзі шалдыққанын енді сезді. «Кәрілік ат мініп, түйе жетектеп келмейді» деген осы-ау сірә. Әйтпесе, ор текедей ойнақтап жүгіретін еді күні кеше. Кәзір біраз желдіре басқанға алқынып қалды. Табан астынан парылдап ұшып тосыннан сескендіріп қызыл қанат қырғауыл ол да кетті.

Әлден уақыттан кейін Қойбермес дыбыс берген жерге де жетті. Аласа ғана бір түп жыңғылдың түбінде екі қой жатыр екен. Осыдан екі күн бұрын тұяғына құрт түсті деп, өріске жібермей бөлекше күтімге алып қосақтап қойған екі құнан қой осы. Үйдің төңірегінен ұзамай-ақ жайылып жүр еді. Әлденеден үріккен бе, әйтеуір беталды шығып, лағып кетіпті де міне жеткен жері осы болыпты.

Бәсе, іші сезіп еді-ау, құлқының құрғыр қара құстың осы жыңғылдың үстінен қарауылдан қалықтағаны жақсылық емес еді. Екі құнан қой жуан жыңғылға оралып қылқынып өліпті. Аяқ астындағы құмды жанталаса тырмалап, сона мен сонаға шашып тастапты. Шарасынан шыққан көздері кірпік қақпай аспанға қадала қапты. Құзғын әлі шоқып үлгірмеген екен.

- Обал-ай, обал-ай! – деп Мекең отыра кетті.

Қарттың хал-жайымен ісі болмай дала шегірткесі кешкі әніне басты. Алыстан совхоз орталығының оттары жылт-жылт ете қалды. Кешкі оттар аспан жұлдыздарымен көз қысысты.

Мекеңнің отаны Мекеңнің жақын досы еді, бұл дала. Олар бір-бірімен сырлас сияқты болатын. Мекең жайған малға бұл дала май татыған ебелегі мен сасырын, бал татыған жүзгені мен жантағын берді. Бұл дала Мекеңге темірдей қатты денсаулық берді. Жетпістен асқан жасы бар, бірақ ауырдым-ау деп көрмеген жан емес.

Енді, сол дала жауыққандай қабақ түйіп қараңғы тартты. Мекеңге серік боп ауыр-ауыр ойлар ғана қалды. Мекең қойдан шығуға бел байлады.

Мазасыз түннен соң ағарып атып таң келді. Үй сыртында ашық қорадағы қой шетінде жатқан Мекең Бұқарбектің бұрасының дауысынан оянды. Қойлы ауылға жақындаған бура бөкілдеп келеді. Орталықтан Аюбек келе жатыр екен ғой, деп Мекең орнынан тұрды. Аюбек Бұқарбектің баласы. Әкесі екеуі бір отарда. Мекең совхоз басшыларының бірі, яки ферма бастығы келмес пе екен деп күтулі, келе қалса қойыңды қабылдап ал деп арыз айтпақ.

- Бөтен тіл бар ма, - деді Аюбектің алдынан шыққан Мекең амандықтан соң.

- Анау айтқан жаңалық жоқ.

- Бастықтар келе ме екен, білдің бе?

- Әбдірәсіл келем деп отыр еді, келіп те қалар, - деді Аюбек.

- Келсе келсін ферма бастық қой. Менің арызымды со да шешер – деді Мекең.

Сәске түсте үгіт машинасына мініп, ферма меңгерушісі де келіп қалды. «Екі бірдей қойды өлтіріп алғаның қалай»

деп зекісе, баламдай адамнан сөгіс естігенше, кара жер қак жарылса мен оған түсіп кеткенім жақсы» - деді Мекең ішінен Әбдірәсіл жақындай бергенде.

Бірақ ферма меңгерушісі олай ренжіткен жоқ. Жағдайды түсінді. Мекеңнің ондаған жылдар бойы Отанға келтірген пайдасы шығасыға көрінген екі тұяқты тасалап кетті.

- Меке, жақсы хабар бар, - деді ферма меңгерушісі әңгімені басқа тақырыпқа аударып жіберіп.

- Жуырда Ленинград қаласында халықаралық аукцион болып өтіпті. Міне мына газетте жазыпты.

- Ол не болады, шырағым, - деді Мекең.

- Аукцион деген сауданың бір түрі. Сибирьдің көгілдір түлкісі де сонда, құндыз сусар андатр дегендеріңіздің нешеме түрі бар онда. Аукционда біздің Түгіскеннің қаракөлі де сатылыпты.

- Иә, иә, - деп Мекең жандана түсті. – Қалай өтіпті.

- Жақсы деп жазыпты. Бұл елтірі емес алтын депті. Жұмсақ алтын депті. Жоғары бағамен өтіпті. Оның ішінде сіздің де жұмсақ алтыныңыз бар. Меке, әрбір жүз саулықтан 130-дан жұмсақ алтын алып өткізіп едіңіз ғой көктемде.

- Ойбай Әбдірәсіл-ау, неғып тұрмыз далада, үйге кірсеңші, үйге кір, үйге жүр – дей берді қарт.

Мекеңнің айтпақ болған арызы есінен де шығып кетті.

Шерхан МҰРТАЗАЕВ

«Еңбек Туы»

19 сентябрь, 1961 ж.

«ИЖЕВ» СОВХОЗЫНЫҢ ТАҢЫ

Кеше күні бойы соққан ақ боран жер-жердің бәрін бітеп, даланы аппақ көрпемен мықтап қымтап тастады. Күндіздің өзінде машиналар фар жағып әрең жылжыды. Арқаның ақ бораны жолаушыға ғана қиын емес, әсіресе мал баққандарға да көп әуре-сарсаңын арта түсті.

Евдокия Андреевна сондықтан да мазасызданып, бүгін таң азанынан тұрып жылы киініп ең алдымен құс фермасына

қарай жүріп кетті. Кешегі сұрапыл дауылдан кейінгі аспанда бір шөкім бұлт жоқ. Ал жаңадан шығып келе жатқан ноябрь күні аспан аясын қызғылтым сәулеге малып, дүниеге салтанат-сән беріп, күліп шығып келе жатты.

Аздап әжім шалған ақ жүзі таңдағы аяздан балбұл қызарып Евдокия Андреевна қатқан қарды қарыш-қарыш басты. Осы сәтте директордың көз алдына совхоз панорамасы күн шұғыласына малынып өте ыстық көрініп кетті.

Евдокия Андреевна Зайчукова осыдан үш жыл бұрын Целиноград облысындағы Қима аудандық партия комитетінің бірінші секретарі болып істеді. Еңбек сүйген, елі үшін бар күшін, жігерін аямайтын коммунист – ана облыста бірінші болып Валентина Гаганованың бастамасын қостап, ең артта қалған шаруашылыққа жіберуді өтініп арыз берді. Оның арызы қабыл алынып, Вишнев ауданының осы «Ижев» совхозына директор болып тағайындалды.

Берілген серт болаттай берік болсын! Міне, Зайчукова жолдастың лебізі осы. Ол басшылық ете бастаған үш жылдың ішінде «Ижев» совхозы Тың өлкесіндегі озат шаруашылықтардың қатарына қосылды. Совхоз 1960 жылдың өзінде мемлекетке 109 мың центнерден аса сапалы астық, 2140 центнер картоп, 10.830 центнер сүт, 3070 центнер ет, 249 мың жұмыртқа және жүздеген центнер овощ өткізді.

Бұл елеулі табыс еді. Бірақ директор бұған қанағаттанбады. Тек директор ғана емес, бүкіл совхоз еңбекшілері де өз мүмкіндіктерінің мол екенін, жұмыла істесе еселеп ақталатынын айқын сезді. Совхоз табысы аз ба? Әрбір жұмысшының да жағдайы жақсара түсті. Совхоз көшелерінде телевизия хабарларын Қарағанды қаласынан тартатын антенналар көбейе бастады.

Дәулет болса, сәулет те мол. Биылдың өзінде ғана 42 тұрғын үй салынып, жаңа бір квартал сән түзеді. 450 орындық кең мәдениет сарайы тұрғызылды, көптеген мал қоралары салынды. Міне, қажырлы еңбектің жемісі осындай.

Осы табысты молайта түсуге ынталанған совхоз жұртшылығы зор қарқынмен жұмыс істеп, биылдың тоғыз айы ішінде 163.816 центнер астық, 4986 центнер картоп, 9338 центнер сүт, 3960 центнер ет, 415 мың жұмыртқа

өндірді.

Осы цифрлардың ішінде құс етінің үлесі едәуір еді. Міне, көгілдір тың ет молшылығының қайнар көзі. Айдаркөлдің бетіне бүгін мұз қатқан, әйтпесе көл беті суда жүзген үйректен көрінбей кетуші еді. Басқаны былай қойғанның өзінде тек ағайынды Виктор және Владимир Морозовтардың өздері ғана осы көлде 23 мың үйрек өсірді. Соның сегіз мыңы биыл мемлекетке өткізілген еттің есебіне тапсырылды. Әрбір үйректің салмағы үш килограмм 800 грамнан кем түскен жоқ. Құс өсіруші шеберлердің бірі Валентина Малкова үйректерге таң азаннан жем сеуіп жүр екен.

- Боранда тоңып қалған жоқсыңдар ма, Валя? – деді амандасып жатып директор.

- Рахмет, Евдокия Андреевна, тоңғанымыз жоқ, - деп күлді Валя. – Құс қорасы жылы, неше боран болса да хауіптенетін құспаздар жоқ, жем де мол.

Директор мұнда көп аялдаған жоқ. Совхоз байлығы тек құс қана емес, шаруашылықтың аймағы орасан. Шама келсе, сонау алыс отарларға да барып, қойлы ауылдың хал-жайын біліп қайтса да жаман болмас еді. Сиыр фермаларын да аралау керек. Сонда тағы да жол үстіне шыққан директордың көз алдына биыл көктемде совхозда өткізілген бір жиналыс келіп қалды. Апрель айының іші еді. Совхоз жұмысшылары Н.С.Хрущев жолдастың ақыл-кеңесін есте мықтап тұтып, әрбір жүз гектар егістікке шаққанда 75 центнерден, совхоздың басқа жерлерінің әрбір жүз гектарынан 16 центнерден ет өндіруді мақсат етіп жиналған. Ол жиналыс болашақ жоспарды мегзеген жиналыс болды. Жоспар тек қағаз бетіне жазылған цифр емес, жоспар – совхоз еңбекшілері үшін заң. Сонда жиналыс 75×16 деп шешті, бұған толық жетеміз деді. Сөйтіп ет өндіруді 1965 жылы 16,3 есе арттырып, мемлекетке 2587 тонна ет өткіземіз деді.

1965 жылдың аяғында сол жиналыстың шешімі бойынша ірі-қара саны 1960 жылмен салыстырғанда 2,2 есе, қой 1,7 есе, шошқа 2,5 есе, тауық 7,1 есе, үйрек 11 есе көбеюі керек.

1965 жылы совхоз 2330 гектар жерге жүгері, 200 гектар жерге қант қызылшасын, мың гектар жерге бұршақ дақылдарын салу керек.

Міндет ауыр әрі абыройлы. Бірақ еркін еңбектің таңы тамаша, табыстары таудай. Енді бүгін осы жоспардың қалай орындала бастағаны туралы сөз қозғай бастасаңыз: істің басталуы жақсы, аяғы да тамаша болады! – деп мақтаныш сезіммен, зор сеніммен жауап береді ижевтіктер.

Біз совхоз партия ұйымының секретары А.Нуцалханов жолдаспен әңгімелескенімізде ол енді 1965 жылға белгіленген тапсырмаларды орындау мерзімін қысқарту жөнінде бастама көтеріліп жатқанын хабарлады. Мысалы, совхоз 1965 жылға деп жоспарланған міндетті ет пен жұмыртқадан 1962 жылы, сүттен 1963 жылы, астықтан 1964 жылы орындап шығуды көздеп отыр.

- Осының бәрі бос сөз, құрғақ даурықпа болмағай еді, өйткені алған міндеттеме тым ауыр сияқты?

- Я, ауыр екені рас. Бірақ совхозда әрбір мегежіннен биыл 24 торайдан алған М.Андреева, биылғы он айда әр сиырдан 2881 килограмм сүт сауған Н.Саломенко, мыңдап құс өсірген ағайынды Морозовтар, мал семіртудің шебері В.Бек сияқты нағыз патриот қажымас-қайтпас жүректер, еңбектенсе талмайтын білектер көп. Олар тұрғанда бұл міндет орындалады, ижевтіктер сыннан сүрінбей өтеді.

Биыл жоспар бойынша 11.500 құс өсіру керек еді, ал совхоз құс өсірушілері арзан ет беретін тауық пен үйректің санын 29.466-ға жеткізіп отыр. Сөйтіп биылдың өзінде 981 центнер құс еті өндірілді. Сонда бір центнер құс етінің өзіндік құны небәрі 138 сом 96 тиын, ал жоспарда бір центнер құс етінің өзіндік құны 239 сом болады деп белгіленген еді.

Совхоз бойынша биыл әр сиырдан 2700 килограмм сүт өндіру белгіленген еді. Ноябрьдің басына дейін әр сиырдан 2406 килограмм сүт сауылды. Ендігі екі айда міндеттеменің артығымен орындалатыны кәміл шындық.

Совхоз еңбекшілері енді тек қана құс еті емес, біз өндіретін ірі қара етінің де, қой етінің де, шошқа етінің де, сауылатын сүттің де, өндірілетін астықтың да – бәрінің де өзіндік құны арзан болсын деп отыр.

Совхоз таңы! Бұл таңды – сәулетті алтын арайлы таңды әрбір жұмысшы еңбек вахтасына тұрып қарсы алады. Әне, анау болат табанды тракторлар тізіліп, ақ жамылған даланың

төсінде кетіп барады. Олар қар тоқтату қамына кірісе бастады. Келер жылы жазда далада егін толқыны тербеледі. Бұл даланың көкорай шалғын шүйгінінде мыңғырған мал жайылып жатады. КПСС XXII съезі қабылдаған партия Программасын қолға қасиетті ту етіп ұстап, ижевтіктер Отанымыздың аспанында арайлап ататын әрбір таңды, еселеген еңбек гимнімен қарсы алады.

К.Үсебаев, Ш.Мұртазаев, О.Ысмағұлов
(«Социалистік Қазақстан» арнаулы тілшілері)
Целиноград облысы, Вишнев ауданы, «Ижев» совхозы
«Социалистік Қазақстан»
19 ноябрь, 1961ж.

БҮГІНГІНІҢ ҚАРЫНБАЙЫ

Бюро мәжілісі өтіп жатқан залға орта жастағы қарасұр кісі имене басып кірді...

Қапар Хасенов бірнеше жылдан бері Қорғалжын ауданындағы бұрынғы Жамбыл атындағы колхозда, қазіргі «Талдысай» совхозында мал дәрігері болып жұмыс істеді. Кисе киімі бүтін, жесе тамағы тоқ еді. Бірақ Хасенов еңбекпен тапқан табысты місе тұтпады. Ол қалайда байып, мал жиюды аңсады. Ә дегенде біреуім – екеу, егізім – сегіз болса екен деп тіледі. Оның жеке меншігіндегі малдың қарасы көбейе берді. Ал тұяқ саны молайған сайын тойымсыздың араны ашыла түсті. Сонау бір озбырлар мен қорқаулар заманында «Қарынбай малға тоймай өтіп кетсе», енді Қапар бай деген шықты. Ақыры жұрт оны Қапар емес, Қапар бай деп әжуалай атайтын болды.

Ниеті жаман адамның басына түрлі арам ой қайта-қайта орала береді ғой. Совхоздың отар-отар қойын көргенде, сол қоғам малына Қапар ашқарақтанып обыр көзбен қарайтынды шығарды. Ол ебін тауып, бұл қойдың біреуін жеді, екеуін жеді, ал қолдан келсе тұтас бір отарларды түгел жеп жіберудің де амалын қарастырды.

Бір күні Қапарға ақша керек болып қалды. Іздегенге сұраған, тілеуің бергір, аудандық тұтынушылар қоғамының

мал сатып алушысы Айдар Данияров бара қалған екен. Хасенов шопан Тұрсынбай Түкібаевтың отарына шапты.

- Тұрсеке, мынаның ішінен, белінен басып жүріп екі ісек қой бер! – деді ол ат үстінде шіреніп.

- 0Ойбай, шырағым, сен шатастырып тұрсың, бұл жеке меншіктікі емес, совхоздың малы ғой, - деді шопан.

- Қой, тантыма! Екі ісекті бері бөл! Мен тұрғанда қорықпа! Акт қолда, мөр қолда, саған еш пәле жуымайды. Өз пайданды да ойласаңшы, сорлы-ау, - деп жекірді Қапар. – Ауырып өлді деп списать қыламыз. Мен де қарқ, сен де қарқ.

Сөйтіп ол тапа-тал түсте совхоздың екі қойын сатты да жіберді. Бұдан бұрын қаншасын «списать қылып», акт жасап, құлқынына тастап жібергенін кім білсін...

Қапардың жасырын жүрген малын былай қойғанда, ауылдық Советтің тізімінде бар малының өзі – 53 бас. Оның ішінде құлынды бие, бұзаулы сиырлар да бар. Қойдан алынған төлдің өзі – 21 екен. Хасенов дәрігерлік етіп жүрген отарларда әрбір 100 аналықтан небәрі 50-60-тан ғана қозы алынды. Ал Қапардың малы егізден туады, біреуі екеу, екеуі төртеу болып өседі. Совхоз отарларындағы қой неге осылай өспейді?! Бәрі бір жердің суын ішіп, шөбін жейді ғой...

Оның себебі белгілі. Қапар сияқтылар өзімдікі өлмесін, өзгенікі өлмесе жатқанынан тұрмасын деп ойлайды. Ол үшін қоғам мүддесінен өз жеке басының мүддесі қымбат. Ал, осындай озбыр адам коммунистер қатарында жүре ала ма?!

Еліміз жаппай КПСС Программасы мен Уставының жобаларын талқылап, күн сәулетті коммунизмнің жақындай түсуі үшін ерлерше еңбек етіп жатқанда, келмеске кеткен феодалдық-байлық дәуірдің құбыжық елесіндей, есі-дерті баю болып Қапар жүр. Коммунист деген атқа кір жұқтырмас үшін мұндай адамдарды арамыздан аластау керек.

Қорғалжын аудандық партия комитетінің бюро мүшелері бір ауыздан: Қ.Ө.Хасенов партия қатарынан шығарылсын деп қаулы қабылдады.

Ш.Мұртазаев
«Социалистік Қазақстан»
14 сентябрь, 1961ж.

ЕРЛЕР ҚИЯҒА ӨРЛЕЙДІ

Ол сонау алыс қиырда, Баранкөл ауданының «Шолақсандық» совхозында мал бағады. Қысы-жазы мал өрісінде жүреді. Қай жердің шөбі шүйгін, суы мол болса, сол жерге табын айдап, «Терісаққан» өзенінің бойын жайлап, ел дәулетіне дәулет қосып келе жатқан ер-азамат.

Енді міне, сол қарапайым бақташы Целиноградта өтіп жатқан аймақтық кеңестің мінбесіне шықты. Кинооператорлар жан-жақтан прожектор жағып, үлкен залдың ішін сәулеге малып жіберді, фото-тілшілердің аппараттары дамылсыз сыртылдайды. Ал залда отырған жүздеген адам президиум председателі: «Сөз Самайбаев жолдасқа беріледі» деген кезде-ақ ду қол шапалақтаған.

- Мен осы биік мінбеге биыл екінші рет шығып тұрмын, - деп бастады сөзін Әбдіуәли Самайбаев. – Дәл қазір мен өзімді космосқа ұшып шыққандай сезініп тұрмын.

- Совет үкіметінің басшысы, және Коммунистік партиямыздың Орталық Комитетінің Бірінші секретары Никита Сергеевич Хрущев жолдас қатысып отырған жиынның биік мінбесінен мен сияқты қатардағы бақташының сөз сөйлеуінің өзі үлкен бақыт, - дейді Самайбаев сөзін одан әрі жалғап. – Осы жылғы март айында болып өткен Тың өлкесі ауылшаруашылық озаттарының кеңесіне мен биыл 200 бас ірі қара бағып өсіріп, мемлекетке әрқайсысының тірідей салмағын 425 килограмнан өткіземін деп, қымбатты Никита Сергеевич, сізге уәде беріп едім...

Самайбаевтың дауысы қуаныш сезімінен дірілдеңкіреп, бұрынғыдан гөрі көтеріңкі шықты. Ол енді күні бұрын дайындап алған текстке де қараған жоқ.

- Мен сол сертімді орындап шықтым, Никита Сергеевич, - деп баяндап, рапорт берді бақташы Самайбаев Совет үкіметінің басшысына. – Партиямыздың XXII съезі ашылардың алдында мен мемлекетке 189 бас өгізше өткіздім. Әрқайсысының тірідей салмағы 487 килограмнан, ал таза салмағы 470 килограмнан айналды. Әрі десе малдың еті жоғары қондылықпен өткізілді.

Бұл рапортқа кеңеске қатысқан көппен бірге Никита

Сергеевич Хрущев жолдас та қол шапалақтап, ризалық сезім білдірді. Самайбаев баққан малдың әр басы күніне 1000-1100 грамнан салмақ қосып отырыпты. Бұл өзінен өзі келе қалған оңай табыс емес еді. Мұның бәрі адал еңбектің, ізденудің, таудай талаптың нәтижесі. Сондықтан да Никита Сергеевич Хрущев осы аймақтық кеңесте сөйлеген сөзінде:

- Гуртоправ Әбдіуәли Самайбаевтың мал бордақылау жөніндегі міндеттемесін орындағаны туралы хабарына қатты риза болдық. Самайбаев жолдас ірі қара өсіреді, ол сонымен қатар жылқыны жақсы көреді, ал қазір қой шаруашылығына ауысқысы келіп отыр. Мұның екеуі де халық үшін пайдалы іс, сондықтан нені қолға алсаңыз да орындайтыныңызға мен кәміл сенемін, - деді.

Сөйтіп бұл кеңесте Әбекең енді өз совхозында артта қалған шаруашылық – қой шаруашылығына ауысып, өзі қолға алған отардың әрбір жүзінен 120-дан қозы өсіруге уәде берді.

- Өжет кісі екен, - дейді Сейдахмет Хамзин. Ол осы кеңеске Семей облысы Шар ауданы «Шалабай» совхозынан келген бақташы. Ол да Самайбаев сияқты гуртоправ. – мына Әбекең өжет кісі екен. Олай дейтінім: бұл арқа жерінің жағдайында сиырдан гөрі қой бағу әлдеқайда қиын ғой. Сиырды тастап қойға бару шын ерлік.

- Кеңес жұмысының үзілісі арасында залдан шыққан бір топ адам омырауына Социалистік Еңбек ерінің алтын жұлдызын таққан мығым денелі аласа бойлы корей жігітін қоршап алды. Шортанды ауданындағы «ХҮІІІ лет Казахстана» колхозының председателі Кан Де Хан жолдас жаңа ғана мінбеге шығып сөз сөйледі.

Тың игерген жылдардан бұрын ол басқарған колхоз қатардағы шағын шаруашылықтардың бірі болатын. Ал тың игерілгеннен кейін, колхоз экономикасы өзгеріп сала берді. Ол енді алдыңғы шаруашылықтардың бірі деп саналады. Кан Де Хан жолдас басқаратын артельдің 17590 гектар егістік жері бар. Оның 13300 гектарына дәнді дақылдар егіледі. Осы көлемнің әр гектарынан колхоз 1958 жылы 18,4 центнерден астық жинап, ал осы жылы бұл колхоздың көршісі астық шаруашылығының Шортандыдағы Бүкілодақтық институты әр гектар жерден 11 центнерден ғана астық алды. Тың өлкесі

үшін өте қолайсыз ауа райы орын алған өткен жылдың өзінде «ХҮІІІ лет Казахстана» әр гектардан 11,3 центнерден астық жинаса, институт одан аз алды.

Колхоз председателинен қазір жұртшылық осы сырдың «құпиясын» айтып беруді өтініп:

- Бұл қалайша, институттан озып кеткеніңіздің мәні неде? – деп жатыр.

- Бәлендей сыр жоқ, - деп күледі Кан Де Хан, - қайта мен көрші институттағы ғалымдарға жиі барып, олармен кеңесіп, егіндік жерлерін аралап көріп, солардан үйренемін.

Осы жерде «Ижевский» совхозында болған кезде Н.С.Хрущев жолдастың сол совхоз директоры Зайчукова жолдасқа берген мына бір кеңесі еске түсті. Сонда Никита Сергеевич бұл совхоздың бұршақ тұқымдас дақылдар мен бұршақ өсірудің биыл кемшілікке жол бергенін атап айтып, шаруашылық басшыларының талмай ізденіп, бұршақ өсірудің агротехникасын жете үйрену керек екендігіне тоқталды.

- Осы жерден Шортанды қанша километр? – деп сұрап еді Н.С.Хрущев жолдас Зайчуковадан.

- 120 километр.

- Машинаңыз бар ма?

- Бар.

- Үш сағаттық жол ғой, сонда барып, институтта отырған ірі ғалымдармен ақылдасып қайтуыңызға болады ғой, - деп еді Никита Сергеевич.

Міне, Кан Де Хан жолдас қазір өзінің ғалымдармен тығыз байланысты екенін жұртқа баяндап тұр. Ол жаңа ғана мінбеде тұрып өз колхозының мүшелері КПСС XXII съезінен кейін колхоз жиналысын өткізіп, 1962 жылға арнап жаңа міндеттеме қабылдағанын хабарлады. Келер жылы колхоз мемлекетке 5700 тонна астық, биылғыдан әлдеқайда көп ет, 14 мың тонна сүт, 280 центнер жүн, 95 мың жұмыртқа өткізеді.

-Біз, - деді Кан Де Хан. – Бұрын өз көршіміз институт пен тек ойша ғана жарысып жүруші едік. Енді осы биік мінбеден астық шаруашылығының Шортандыдағы Бүкілодақтық ғылыми зерттеу институтын ресми түрде социалистік жарысқа шақыруыма рұқсат етіңіздер!

Кан де Ханның бұл мәлімдемесіне сүйсінгендер де,

таңданғандар да, тіпті күмәнданғандар да болды. Шынында да, ауылшаруашылық техникасының соңғы табыстарымен қаруланған, бүкіл одаққа есімдері әйгілі ғалымдар жетекшілік еткен институт шаруашылығымен жарысқа түсу өте жауапты міндет.

Ал Кан Де Хан шығып сөйлеген күннің ертеңінде сол мінбеден Никита Сергеевич Хрущев жолдас сөйлеп, Бараев жолдас басқаратын астық шаруашылығының Шортандыдағы Бүкілодақтық ғылыми-зерттеу институтының егіншілік жүйесін сынап, былай деді:

- Шаруашылықты жүргізу, ауыспалы егіс, егіншілік жүйесіне келетін болсақ, онда Бараев жолдас, бұл жөнінде сізге Наливайко жолдастан және «ХҮІІІ лет Казахстана» колхозының председателі Кан Де Хан жолдастан үйренуге тура келеді. Ол – тамаша колхоз председателі. Егер былай деп айтуға болатын болса, ол сіздің көйлегіңіздің ішіне талай бүргені жіберер-ау.

Ия, көрші отырған колхоздан ғылыми-зерттеу институтының кейін қалып қоюы, әрине, жайсыз.

«Ол – тамаша колхоз председателі», - деді Никита Сергеевич. Міне сол председатель енді Целиноградта өткен аймақтық кеңестен кейін колхоз шаруашылығының кең көсілген даласын келер жылдың астығының дәулетті бұлағына айналдырудың қамында жүр. Ол тек өз колхозының шеңберінде қалып қоймай, көрші отырған ғалымдарға да жиі барып, сәлемдесіп қайтады. Ол осы ғалымдармен жарысқа түсті.

Міне, ерлер екпіні осылай. Ерлер қияға өрлейді қиыншылықтан таймай батыл тартады. Өйткені олар өзіне өзі сенеді. Әбдіуәли Самайбаев пен Кан Де Хан солардың қатарында.

Ш.Мұртазаев
Целиноград қаласы
«Социалистік Қазақстанның» арнаулы тілшісі
1 декабрь, 1961 ж.

АҚ ТОЛҚЫН

Очерк

Шоқтығы қол созым биік, тұрқы есік пен төрдей келісті жануардың арқасына Сәкең қырғыз ерді жалғыз қолмен лақтыра салды да, тартпасын мықтап тартып, үзеңгіге аяқ салғанда жуантық ауыр денесі шүйке жүндей жеңіл көтеріліп, ерге қонжия қалды. Торының жалын тарап, тоқпақтай кекіліне жабысқан ошағанды алып тастап, сауырын сарт-сарт шабаттап қойды. Осының бәрін ол бір қолымен істеді. Екінші қолы бір кезде оң қолға адал серік болғанын білдіргісі келгендей анадан туғандағы инстинкт бойынша селтең-селтең етеді.

Оқ тиіп, орала бітіп, қысқарып қалған қол-адамның ажалмен бетпе-бет кездесіп, зұлымды жеңгенін, соғыстың от-жалынынан өткенін айтпай білдіріп тұратын белгі қызметін атқарады. Емен ағаштың қисық бұтағындай шорланып біткен жар орны өмір мен өлімнің арасы сүйем қарыс қана жер еді дегендей, дәл жүректің тұсында тұрады. Бұдан жиырма жыл бұрын жау оғы жанай өткен сол жүрек айнымай соғып, адамды қазір ат үстінде алыстағы отарға қарай алып барады.

Түнде жауып қалған қардан кейін мына бұлым-бұлым сайлары мен өркеш-өркеш қырқалары бар дала өзіміздің кәдімгі Оңтүстік Қазақстанның жері емес, алыстағы Антарктиданың мүлгіген ақ меңіреуіндей көрінеді. Бәлкім, миллион жылдар бұрын жер дүниені топан суы басып, тіршілік атаулы әлі өмірдің ұлы стартына шықпаған кезде жер бетінде, міне, дәл осындай мүлгіген меңіреу тыныштық болған болар. Айдалада, алып дүниенің ортасында, құлаққа ұрған танадай тыныштық құшағына екеуден екеу келе жатқанда: «Осынау заңғар әлем қасында мен мына аспаннан қыбыжықтап түсіп тұрған ұлпа қардай қауқарсыз бір ғана қиыршықпын-ау» деген сезім пайда болады. Ал жанында келе жатқан ферма меңгерушісінің нендей бір бір ой тұңғыығына шомып кеткенін көргеніңде бұл сезім ұлғая түседі.

Нені ойлап келе жатыр? Меңіреу тыныштық бұған да әсер етіп келе ме? Әлде он екі мың қойы бар он тоғыз отардың қамын жеп келе ме? Төбедей торы ат қатты

пысқырынып, басын шұлғып тастағанда ауыздықтың сылдыры естілді. Жаңағы бір сәтке билеген дәрменсіздік сезім әлде кім үрлеп жібергендей лезде жоғалды. Ана қыр мен мына қырдың арасы қусырылып жақындай түскендей болады. Сол белдердің ар жағынан шыққан маңыраған қой мен «шәйт-шәйт» деген дауыстың күдіреті соншалық: мүлгіген дүние мүлдем өзгеріп, жанданып жүре береді.

Жаңа бір сәттік сезім билеген кездегідей емес, дала тіршілікке толы. Өне анау бір топ қара торғай қар жұқалан түскен жердің жусанын сілкіп жіберіп, ақ дастарқанға саулап түскен былбыр қауызды жұмсақ дәнді жабыла шоқып той-тойлап жатыр. Қатар келе жатқан екі аттың тұяқтарының орнынан қылтиып шығып, күнді сағынып сәл-сәл сарғайған жас көк көрінеді. Ал сол жақ бүйірдегі ақ толқын сілемдердің үстінен қалқып ұшқан мұзбалақ тау бүркіті - алып мұхиттардың ақжал толқындарымен ойнап ұшатын альбатрос сияқты қанатын көпке дейін қақпай, ауаны қарасұр қанжармен қақ тіліп келе жатқандай қалықтайды.

«Шәйт-шәйт» дейді алдыдағы көлбей түскен көлденең белдің аржағындағы дауыс. Астағы аттардың пысқыруы көбейіп, сол жаққа шыққан жаққа қарай ентелгенде, қақтығысқан үзеңгілер үні сылдырлайды.

-Қайран, Жұмаш! Даусың саңқылдап алты қырдың астынан естіледі-ау,-дейді ферма меңгерушісі. Шопан даусы оны серпілтіп, еңсесін көтеріп, маңдайдағы әжімдерін жазады.

- Өлгіде айтқан Жұмаш ӘбенOV осы.

Көлбей түскен көлденең белдің үстіне көсілтіп шыға келсең, ар жақта тағы бір бел маңқиып шөгіп жатады. Ал екі белдің ортасындағы ойпаңда шопан ауылы отыр.

Сәлем саған шопан ауылы! Ұзыннан ұзақ салынған, төбесі қызыл қаңылтырмен жабылған қора, одан әрі сырты тас дуалмен қоршалған үш-төрт мая шөп, төбесі қаңылтырланған ақ үй, біріне бірі қар лақтырып ойнаған балалар, кейде қарлығып, кейде саңқылдап тұрған радио, ат тақырға байлаулы боз айғыр, сары самаурынның күлін қағып жүрген ұзын қызыл көйлекті үй иесі, беткейді ала қызыл жантаққа бытырай жайылған ақ марка, атының ауыздығын алып тастап, қойдың о жақ, бұ жағын анда-санда бір жиып

қойып жүрген шопанның өзі. Арғы беттің ең биігінде осы ауылдың бөрібасар сырттаны жатыр.

Осынау биікте жатқан сырттан ертедегі архитекторлар соққан сфинкс-тас бейнелі арыстандарға ұқсайды. Ол шәуілдек иттер құсап біздің алдымыздан абалап шығып, ат құйрығына жармасқан жоқ. Ол: «Алматыдан келсең қайтейін, ферма бастығы болсаң қайтейін» дегендей бізге назар аударған да жоқ. Дөң басындағы сырттан айналаға, алысқа қарап жата берді. Ол-шопанның адал көмекшісі.

- Жұмакеңнің алдындағы - элита,-дейді ферма меңгерушісі Сарыпбек Құдайбергенов. – Элита дегеніміз-биязы жүнді мериностың асыл тұқымды тобы. Біз осы жаңа тұқымды жылдар бойы тынбай жүріп сұрыптап шығардық. Оның аты Оңтүстік қазақы меринос. Авторларының бірі-мына Жұмакең.

Отыз жылдан бері осы «Күйік» совхозының қойын баққан Жұмаш Әбенев - аса бағалы жаңа биязы жүнді қой тұқымын шығарған оқымысты. Әрине, академиктер жаңа тұқымды шығарудың жолын жобалады. Бірақ оны іске асырған Жұмакең: не жаз, не қыс отардан көз жазып көрген емес.

Міне, сол асыл жібекті ақ марқалар. Жұмакең қойды беткейдің қызыл жантағына жайыпты.

- Жауыннан кейін жантақ былбырап қалады. Малға да жұғымды болады,- дейді шопан. Ол айтса рас болғаны, отыз жылғы еңбектен ол осы даланың қай шөбі қандай қасиетке ие екенін жақсы білген.

- Жердің бетінде осындай аттың шашауынан келетін қардың жатқаны да жақсы,-дейді шопан.

Осы даланың «профессоры» болса да бұл айтқанына сенгің келмейді. Қар жатқанның несі жақсы?

- Жер жарықтықтан қазір көкте шығып қалды. Бірақ қазір ол улы, ал қар кетіп, жер қарайса-ақ мал сол тістемеге келмейтін көкке ұмтылады да әрі улайды, әрі ауыз жарымастан астан ашығады. Онда жантаққа қарамай кетеді.

- Қора-қопсы аман ғой, ақсақал, шөптің жайы не боп жатыр№-дейді ферма меңгерушісі Сарыпбек.

- Шөптің бір маясын бұзып ертелі-кеш малға шашып тұрамыз.

- Неге балаусасын бұздыңыз, алдыңғы жылдан қалған ескі шөпті бере тұрмадыңыз ба?

- Қой тууымы жақындап қалды, осы кезе жем мен шөпті басып берген жөн.

- Балауса-қалжа есебі ғой, қой төлдеген соң берген жақсы да.

- Маяны жаңа бастадық қой, сақтап берсек әлі кеш емес.

- Бұзылған мая-майдаланған ақша сияқты, сусып кетіп қалады,- дейді ферма меңгерушісі, әлі де алда екі-үш ай қыс бар деген ойды естен шығармай.

Қар ұшқындағанын қойып, күн ашылайын деді. Жантақ пен боз басындағы ақ соқта у-шусыз жерге түсіп жатты. Аспан көгілдірленіп, жан-жануарлар көңілденіп кетті. Бірақ коммунист шопанның көз алдында қазіргі тамаша мейірімді табиғатпен қатар ертеңгі мүмкін болар ақ қар, көк мұз, аяусыз аяз, долы боранда тұрған сияқты. Оның тілегені-малдың амандығы. Оның арманы мол. Жұмаш кейде қиялдаса өз отарының малы мынау жатқан Сәмен сай мен Жолбарыс сайдың арнасына симай көбейіп кетер ме еді дейді. Ондай кереметтің бола бермейтінін білген шопан қиялдан айығып, өмірдің нақтылы талабына тоқтағанда, есіне өзі алған міндеттеме орала береді. Әр жүз тұяқтан 128 қозы аламын деп еді коммунист Жұмаш. Енді сол сертке жетудің күресінде жүр. Мал күйлі. Арық-тұрағы, іш тастағаны жоқ. Қойлардың жүріс-тұрысы ширақ. Көктемгі көкке тойған қозы-лақтай тастан-тасқа секіретіндері де бар.

- Ананы қара, таутеке құсаған мың болғырдың шыңға қарай ентелеуін, шәйт-шәйт,-деп қояды Жұмакең.

- Бұл шопаната жарықтықтың арғы тегі арқар болса керек қой. «Таутек тауға шықпаса тұяғы қышиды» деуші еді, сол рас-ау деймін, тегі.

- Шопанатаның арғы тегі жұрын тоқты демеуші ме еді, Жұмаке,- дейді ферма бастығы мына жұнттай болып қоңы таймаған қойды көріп көңілі толып.

- Басында Қазықұрттың кеме қалған,
Болмаса кереметі неге қалған,
Жұрын тоқты үстінде жатып қалып
Шопаната жарықтық содан қалған,-

демей ме?

- Сарыпбек-ау, оның аңыз ғой. Әйткенмен, Қазықұрттың бауыры қой баласына құт екені рас. Содан айтылған шығар.

Алыстан Қазықұрт тауы да көрінді. Ол қазір Антарктиданың алып айсбергі сияқты күн көзіне шағылысып жалтырап жатыр. Одан әрі аспанмен тілдесіп мұнарта созылған Алатау. Совхоздың жаз жайлауы да сол жақта. Ол жайлау туралы жергілікті ақын:

Шағыртас, Азартеке асқар белі,
Көрініп о да жатыр Мақпал көлі.
Кем емес Кавказ бенен Сырымбеттен
Жыр еткен Лермонтов пен Ақансері,-

деп жазады.

Айнала тағы да тыныштық сияқты. Жақын арада ел жоқ сияқты. Бірақ анау адырдың ар жағында жас коммунист Оразтай Қалшабековтің отары отыр. Батыс жақтағы сілемдердің арасына айтулы шопан Елтай Омаровтың қонысы орналасқан. Ферма меңгерушісі ол отарларды да аралап үлгіруі керек.

Қыстың қысқа күні кешкіріп, ақ қар жамылған адырлы дала ғажап сәулетке бөленді. Еңкейген күннің сәулесінен аспандағы бұлттардың етегі кетік-кетік тотыққан мыс қаңылтырдай күңгірт қызыл күрең тартады.

Дүние қазір қиялдағы ғажаптардан да сұлу. Күннің қызғылтым бояуына малынған ақ толқынды адырлар сұлу. Ақ толқынның ара-арасында отар-отар болып жайылып жүрген жібек жүнді жануарлар да, оны күтіп-баққан айбынды адамдар да қазір ерекше сүйікті. Бұл ақ толқындардың арасында «Күйіктің» осындай жетпіс отары отыр. Олардың әрқайсысының өзінің Жұмаш Әбенәлі бар. Жетпіс отар бес фермаға бірігеді, олардың әрқайсысының өз Сарыпбек Құдайбергеновы бар. Бәрі де қазір қыстың қысымынан малды аман сақтау қамында жүр. Еңбегің жансын, еңбек өрендері!

Ш. Мұртазаев
«Социалистік Қазақстанның»
арнаулы тілшісі.
30 қаңтар, 1962 ж.

КҮН СИПАТТЫ ЖАНДАР

Карьер сүтін сарқып құйып алған алып қазан сияқты. Ішінде енді белдеуленіп қатар-қатар қаспақ қатып қалған сияқты. Қаспақтың бірінші белдеуін Кайнезой эрасының төртінші кезеңінде пайда болған өсімдік тамырлы қыртыс деп атайды. Екінші белдеуін Кайнезой эрасының төртінші кезеңіндегі қиыршық құмдақ деп атайды. Одан әрі сол Кайнезой бесігінде туған сланец тәрізді саз балшық белдері жатыр...

Тек жетінші белдеуден бастап темірлі руда кездеседі. Жеті қабат белдеу астында миллиондаған жылдар сақтап келген жер жемісі көрінеді. Жеті қабат белдеу жетпіс метр тереңдік. Шетсіз-шексіз дүниеден аттай шауып өткен ғасырлар жер көзін тым тереңде тербетіп келіпті. Мына алып қазанның қақпағы қатты жабулы күйінде жиырмасыншы ғасырдың екінші жартысына жетіпті. Жер енді осы қазанның шын иесін танығандай, алпысыншы жылдардың адамына ерте дүние аманатын тапсырып, кен қазанының қатты жабылған қақпағын ашып тастаған ба дерсің.

Әйткенмен, шындық бұлай емес. Дүниеде ондай ғажап бола қоймайды. Кен қазанының қақпағы ертегідегідей өзінен өзі лезде ашыла кеткен жоқ. Ол қақпақты адамдар орасан арпалыспен ашты. Карьердің бетін аршып, оның топырағын тонналап тасу-мұхит суын қасықтап төккенмен бірдей еді. Бірақ айбынды адам бұл жерде де жеңеді. Жеңгені сол емес пе, жетпіс метр тереңдіктен енді жердің рудасын тасып жатыр.

Біз кен инженері Нұрахан Оразбаев, техника жетекшісі Марк Горшков үшеуіміз карьердің ернеуінде тұрмыз. Бұл атақты Сарыбай руднигінің екінші номерлі карьері. Жанымыздан «МАЗ-дар» заулап өткенде тау тізбектері көшіп, арқырап ағып өткендей болады. Біздің көзіміз үйренген «ЗИЛ-дер» мен «ЗИС-тер» «МАЗ» автомобилінің жанында баланың ойыншығындай-ақ бар.

Бірақ сол алып «МАЗ-дардың» өзі қазір карьер түбінен бізге қазанның табанында жорғалап жүрген қара шыбындай-

ақ болып көрінеді. Карьердің айналма жолында руда тиеген машиналар керуені бірін-бірі итермелеп, бірін-бірі демеп келе жатқан сияқты.

Алып қазанның арғы бетіндегі бесінші, алтыншы белдеулерде электровоздар сүйреткен думпкалар тізбегі көрінеді. Алыстан қарағанда олар бейнебір әрең жылжыған жауын құрты тәрізді. Белдеу-белдеу горизонттардың қияларына ілініп экскаваторлар тұр. Карьердің ернеуінде тұрып қарағанда олар да көкқұтандардың үлкендігіндей-ақ.

Менің жанымдағы инженерлерге мұның бәрі таңсық емес. Олар жер бетінде тұрып карьер ішіне қарағанда күнбе-күнгі қызмет үйреткен әдет бойынша, қай экскаватор қай жерде тұрғанын лезде анықтап, оның қайсысы қазір қандай халде екенін де айтпай танитын болса керек. Өйткені Марк Горшков Оразбаевқа:

- Нұрахан, сен байқайсың ба? Жүз төртінші сау емес, батып бара жатқан сияқты,-деді.

Мен Марктің неге дегбірсізденгеніне түсінбей.

- Не боп қалды?-деп сұраймын.

- Жүз төртінші экскаватор батып бара жатыр,-дейді инженерлер енді ернеуден қарап тұрғанын қойып, төмен қарай жүгіріп, «батып бара жатқаны қалай?» деп олармен қатарласа карьерге мен де жүгіріп түсемін. Үшінші белдеу, үшінші горизонтқа айналма жолмен асығыс жетіп барамыз.

Алыстан кішігірім құстай болып көрінген экскаватор жанына барғанда үлкен үйдей машина қазір жерге жайлап қана батып бара жатты. Өне, оның жылан бауыр жалпақ табаны көрінбей кетті. Енді тіпті саз балшық экскаватордың белуарынан келіп қалды.

- Нұрпейісов, бұл не масқара! Қайда қарағансың алдыңдағы апанды көрмей!- деп айқай салды техника жетекшісі жер тартып бара жатқан зор машинаның жанына жетер-жетпестен.

Нұрпейісов үндемейді. Ол тіпті келген адамдарға бұрылып та қарамайды. Жалпақ күректі қос қолдап ұстап машина астынан алас ұрып саз балшықты аршиды.

-О, құдай! Мынау есінен танған шығар,-деп шыр көбелек дөңгеленіп экскаваторды айнала жүгіреді Горшков.- Ойбай-ау, Нұрпейісов, сен теңізді өртемек болған көк шымшық

сияқтысың ғой өзің!

Ал Нұрпейісов болса, оның сөзін бейнебір естімегендей саз балшықпен арпалыса береді. Сонда оның балшық шашыраған жалаңаш жонарқасынан ылайсаң тер сорғалайды.

- Бульдозер қайда, бульдозер!-деп ышқынады Горшков.

- Әне!-деп Нұрпейісов төменгі белдеулерді нұсқайды.

Бульдозер әлдеқайда алыста, алтыншы горизонтта әрең ілбіп келеді. Бульдозер бар жылдамдыққа салып бақса да, өрге қарай жүрісі өнбейді.

- Понтон қайда, понтон!-дейді Горшков дәл бір екі жүз тонналық темір тұлғаны апаннан суырып алмақшы болғандай әр жерінен жалма-жан қармап ұстап.

- Понтонды бульдозер сүйретіп келе жатқан жоқ па!-дейді Нұрпейісов қарьер ішінен тағы бір қарьер қазғысы келгендей саз батпақты қасарыса лақтырып. Ол инженерлерге тура қарай алмайды. Өзін алдап соққан сазды жерден өшін алғысы келгендей экскаватордың жыланбауыр табанын тартып кеткен былқылдақ қыртысқа тістене тиіседі. Шашын алдырып жүретін жігіт екен, қап-қара болып ұйысып қайта шығып келе жатқан шашының арасынан шып-шып шыққан тер аптап тұрған күн көзімен ойнап жылт-жылт етіп көрінеді.

- Жаббас-ау, жалғыз күрекпен экскаваторды аршып алмақшысың ба?-деді бағанадан бері үнсіз тұрған Нұрахан-бульдозер келсін. Несіне арамтер боласың.

- Нұреке, өзің білесің, мен осы экскаватордың үстінде бес-алты жылдан бері отырып келемін. Нұрпейісов жұмыс істей алмайды, Нұрпейісов машина сындырады дегенді естіп пе едің, айналайын айтшы,-дейді өзіне жан ашыған сөз естіп көңілі босаңқыраған Жаббас.

- Апыр-ай, жазым болса, быламыққа тіс сынады деген осы екен-ау, қарсы алдымнан көз жазбай-ақ келе жатыр едім, менің көзімді сиқырлап қойды ма мына тартпа,-деп Жаббас бейнебір жаман түс көргендей, мына апат өңінде емес, түсінде болғандай, өзіне-өзі сенбей сөйлейді. Дөңестеу мұрнының танаулары делдиіп жиі-жиі дем алады, жұқалаң ерніне насыбайды әдеттегіден көп салады. Аққұба ашаң жүзі бір қызарып, бір бозарып, қас қағым арасында бетіне сан түрлі бояу шапшиды. Жайшылықтағы уытсыз қой қоңыр көзі

енді өзіне өзі ыза болғаннан кейін, момын адамның томырық ашуымен айбар шегеді.

- Мен қанша айтамын, осы кабельді резинка қолғапсыз, қысқашсыз ұстамаңдар деп,-дейді Марк тағы да дауыс көтеріп. Сөйтсе, мына Жаббастың жәрдемшісі Серік Нұрмахамбетов экскаватордың шұбатылған шегі сияқты қара кабельді келе жатқан бульдозер жолынан алып тастамақ болып, жалаңаш қолымен ұстағанын көріп қалыпты Марк.

- Сен түсінсеңші, шырағым-ау,-дейді ол, енді дауысын баяулатып, техника қауіпсіздігі жөніндегі лекцияның кіріспесін ғана бастап.- Міне, мына біздің көз алдымызда екі жүз тонналық машина батып бара жатыр. Әрине, бұл ұнамсыз жағдай. Әйткенмен, экскаватор табылады, кабель үзілсе де табылады. Бірақ бейқамдықпен кабельді қолқапсыз, қысқашсыз ұстап жүрген сен жазым болсаң, сені қайтадан дүниеге келтіру қиын болады.

- Артыңда балаң қалады, әйелің қалады жетім-жесір!

- Ол әлі үйленген жоқ, Марк,-дейді Нұрахан.

- Мейлі, бәрібір,-деп сөзін жалғай береді Горшков.- Кабельді момақан екен деме, оның бойынан 6000 вольттік ток жүгіріп жатқанын сен тамаша білесің, біле тұра...

Техника қауіпсіздігі жөніндегі инженердің ақыл-насихаты талассыз айтыла береді. Тіпті, оның жанды жерге тигізе айтқан сөзін сом болат тұлғасымен тыңдай қалғандай экскаватор да батпаққа бойлай бергенін біраз қойған сияқты.

Ал, осы кезде Жаббас Нұрпейісов саз балшық шашыраған бет-аузын да сұртпестен, инженердің сөзіне де аса құлақ аспастан, астындағы жарқабақтан асыла қарап, төменде келе жатқан бульдозерді зарыға күтіп тұр еді. Ол бүгін осы алып жарқабақтардың ортасында өзін бірінші рет бақытсыз сезінді. Ол бұрын мына алып карьерді көргенде жүрегі тулап, көкірегін қуаныш кернегендей болушы еді. Өйткені, Жаббас осы жердің жым-жылас, ақ боз селеу басқан елеусіз, елсіз кезін көрген. Ол мұнда 1949 жылы барлаушы геологтармен бірге келіп, бұрғылау машинасында істеген. Қабат-қабат жерді бұрғылап, шыңырау тереңдіктен әртүрлі тас, топырақ алып, геологиялық анализге өткізген. Сарыбай кенін алғаш рет атақты ұшқыш Сургутанов ашты. Ал оның сапасын, запасын анықтағандардың бірі осы Жаббас еді.

Сарыбай кенін пайдалануға берді де, геологтар өздерінің заңы бойынша, онан әрі жылжи жөнелді. Ал, Жаббас Сарыбайда қалып қойды. Туған жердің қазынасын халыққа өз қолымен алып беремін деп қалып қойды. Бұрғылау машинасын тастап, экскаватордың шоқтығына жармасты.

Ал 1957 жылы декабрь айында тұңғыш рет Сарыбай кенінің бетіне экскаватор машинисі Николай Рожковтың көмекшісі осы Жаббас болды. Жаббас жетпіс метр тереңдікте жатқан ғажап кенге жеткенше асықты. Өз алдына экскаватор алып, карьер қазғанда да жердің жеті қабат қыртысын қақыратып, сонау төмендегі руда тәніне бірінші болып жеткен. Енді кен бетін топырақтан тазартып жүріп, ең жауапты участокке - карьер түбіне барар жаңа жолды жар қабақтан жарып салуға тапсырма алып келе жатқанда, ойда жоқта ұйыққа батып қалғанын қарасаңызшы.

Сарыбай руднигінде экскаваторлардың батпаққа мүлде батып кеткен кездері де болған. Тіпті біреуі бір ай бойы ұйық түбінде жатқан. «Япыр-ай, менің машинам да мүлде батып кетіп, аршып ала алмай масқара болмаса нетті!» деп шошынды Жаббас бульдозер мен ескі араның әлі біраз жер екенін көріп.

Ал, дәл иектің астынан азынап «МАЗ-дар» әлі өтіп жатты. Олардың әрқайсысы жиырма бес тоннадан жүк тартса да, бәрі жиылып мына «ЭКГ-4» экскаваторын апаннан алып шыға алмас еді. Сондықтан олар орасан машинаның оппаға кетіп бара жатқанын көрсе де бұрылмайды. Тек қиыншылыққа ұшырағандарға қабырғасы қайысып, жаны ашығанын білдіргісі келгендей, зор дауысымен ұзақ азынап, құлақ тұндыра айқайлап өтеді.

Батпаққа баяу батып бара жатқан екі жүз тонналық болат тұлғаны шидей аяғымен бүріп алып шыққысы келгендей нақ төбеде бір боз торғай тапжылмай тұрып алады. Ол біресе құлдилап, біресе қайта аспандап, адамдарға әлдене деп ақыл айтқысы келгендей түсініксіз тілмен шырылдай береді.

Ашуланып, бұрқылдап бульдозер де жетті. Сүйретіп әкелген қалыңдығы екі елі жалпақ шаршы темірлерді, понтондарды ағытып тастап, бульдозер экскаватордың алды-артын сүзгілеп арши бастады. Саңлау-саңлауына дейін сағыз

сары балшық кіріп кеткен жыланбауыр жалпақ табан көріне бастады. Бульдозер экскаватордың алдын-артын аршып, тазалап болған соң оның табанының астына понтондарды әкеліп төседі. Экскаватордың кабинасына секіріп мінген Жаббас екі қолымен рычагқа жармасты. Тұла бойына тоқтап қалған қан қайта жүргендей, алып тұлға дір-дір етті. Ауыр қозғалып барып, понтон үстімен абайлап-абайлап жылжи берді.

Алып карьердің шаңын басқысы келгендей ойнақтап шыққан бір бұлт бүркіп-бүркіп өтіп, Жаббастың бет-аузына жабысып қатып қалған саз балшықты жуып кетті. Жаббас экскаватор кабинасының ішіндегі рацияға жармасты.

- Алло, алло! Диспетчер! Мен № 104! Мен- № 104! Маған машиналар жіберуіңізді сұраймын. Көбірек жіберуіңізді өтінемін! Мен бір жарым сағат бойы сазда отырмын. Сол уақыттың есесін өтегім келеді!

- Ну, Жаббас, енді абай бол!-деп Марк Горшков машинистің арқасынан ақырын-ақырын қағып қойды. Онысы: «артық айтсам кешір, туысқан» дегендей бір белгі еді.

Жүз төртінші ауыр қозғалып, нысаналы жерге жетіп, сап-сары биік жарқабаққа келіп болат тұмсығын тірегенде, диспетчер жіберген алғашқы: «МАЗ-дар да» жетіп үлгеріп еді. Бірінші «МАЗ» экскаватор шөмішінің астына тұра қалды. «ЭКГ-4» ұзын мойнын созып, жарқабақты қарпып-қарпып жібергенде мәңгіліктен сіресіп жатқан қыртыс пышақ тілген терідей қақырап қоя берді. Төрт текше метрлік шөміш толы топырақ «МАЗ-дың» биік қорабына төгілген кезде зор машинаның белі қайысқандай, рессоры солқ-солқ етіп, мамықтай басыла берді...

Алғашқы он машинаны аттандырып болғанда ғана Жаббас өз кабинасынан басын шығарып, бізге қарап ақсия күлді. Біз көргелі ол оның бірінші күлуі еді. «Амал нешік, мен бір сәтсіздікке ұшырап жатқан кезде жолықтыңыздар! Мені шын танығыларыңыз келсе, енді байқап көріңіздер» дегендей еді оның жымиғаны.

Жаңбырдан кейін күн көзі де шайылып, тазарғандай сәулесін жер бетіне мол төкті. Оңтүстікте сол сәулеге шомылып Рудный қаласы жатты. Ол осы кезде Томмазо Кампанелла армандаған Күн қаласы сияқты еді. Оның

қақпалары жер астынан қопарылып шығарылып жатқан көгілдір таулардан соғылған. Көгілдір, сұрғылт тастар миллиондаған жылдар күн көзін көрмей сағынған. Енді күншуаққа жонын тосып, рахаттанып жатыр. Осының бәрі өмірдің арқауы атанған темір ғой. Темір отпен, жылылықпен одақтасқанда ғана өзінің жауы оттегінен тазарып шынығады. Оны сол қоспадан тазартатын тек домнаның пеші ғана емес, оны ә дегенде қыздырып, жердің суық қойнынан қазып алып, аймалайтын кеншінің ыстық жүрегінің оты. Кеншінің жүрегі де күн сияқты.

Шерхан Мұртазаев
«Қазақ әдебиеті»
22 июнь, 1962 ж.

КОММУНИЗМ КӨКТЕМІ

Жылдан-жылға қартаю, ескіру, тозу бар өмірде. Ал, Қостанай болса жылдан-жылға жасарып келеді, жылдан-жылға жаңарып келеді. Оның жадырап жасарғаны әсіресе көктемде көзге ерекше түседі.

Міне, бүгін де күншуақ құшағындағы қаланың Аманкелді атындағы көшесімен жүріп келеміз. Бас-аяғы он екі кварталға созылған осы көшенің ұзына бойымен көктемнің өзі сәулетті салтанатпен жүріп өткен сияқты. Қала тұрғындарының қолымен отырғызылған жүздеген жас ағаш шыбықтары жасыл жапырақ жамылып, жапырағын бәйтеректердің бейнесін көзге елестетіп, көкке қарай талпынып тұр.

Ал, көгілдір аспан жас баланың көзі менен көңіліндей кіршіксіз. Ауада бейнебір көзге көрінбес дария толқып жатқандай, жас дүниенің сол толқынға сүңгіп шыққандай сергіп, бір серпінді күш сені алақанына салып жас сәбише секірткендей болады.

Қаланың адамдары-кәрісі де, жасы да дәл бір осы көктемге арнап жасыл бақтан жаппай ескерткіш орнатып жатқан сияқты. Аманкелді көшесінің бойы алма бағына айналады. Адамзаттың асыл арманын, мәңгілік көктемін

жақындату үшін арпалысқан ардагер батыр көшесінің бойында енді жастық символының өзі жайқалып тұрады.

Осыны ойлайсың да, мына бар ынта-жігерімен жер қазып, тал тұрғызып топырақ төгіп жатқан кісілерді көріп: «Шіркін, жылдан-жылға тек қала ғана емес, адамдар да, адамдардың жан дүниесі де жасарып келе жатыр-ау! «Менікі» дегеннен гөрі «біздікі» деген ұғым туып, қара бастың қамынан гөрі көпшіліктің мүддесі салтанат құра түскен күн-асқақ идеал, асыл мұраттың алғашқы қарлығашы, коммунизм көктемінің лебі ғой!»-дегің келеді.

Көктемде адам арманшыл болады. Ал, арман әрдайым бойға қуат, қиялға қанат бітіреді. Сол қанатты қалықтатып, биікке-биікке шарықтап ұшқың келеді. Биіктің биігіне, адам адам болғалы, дүние жаралғалы ешбір жан жетпеген қиянға-космос әлеміне тұңғыш сапардың өзі көктем айында басталған жоқ па!

Кәне, сол қиял қанатына мініп, биікке ұшып, сол биіктіктен бір сәтке туған облысымыздың шартарабын шарлап көрейікші. Көктем әдетте өзінің шеру тартқан жолын оңтүстіктен бастайды. Ол асқаралы Алатаудың ақ қар, көк мұзын ерітіп, сай-саланы сарқырама тасқын суға тоғытып, солтүстікке беттейді. Содан көктем Торғайға келіп кіреді. Түгін тартсаң майы шыққан, жасыл кілем жамылған далада қой қоздатып шопан жүр. Ол өткен жылдың көктемінде жүз қойдан жүз елу төрт төл өсіріп, зор абырой, құрметке ие болған Сақтапберген Ерғалиев биыл да елді мол табыспен қуантпақ. Көктемнің құтты болсын, семіз өсірген, семізден сегіз өсірген Торғай тарланы. Сен бүгін:

«Отырсам қой күзетіп таң атпайды,
Жүргенде қойды бағып кеш батпайды,
Қарайтын қабағыма бір адам жоқ,
Бел шешіп төсегіме бір жатпаймын», -

деп зарланатын көңілі ала, ұйқысы шала қойшы-қолаң емессің, ел құрметтеген, еңбегі жанған шопансың.

Торғайдың өмірге толы өңірін қарап тұрып, Сәбит Мұқановтың «Мөлдір махаббатындағы» Бүркіттің сөзін еске аласың. «Менің жерім қай жағына қарасаң да, аспанмен астасқан жиегіне дейін көз тоқтатар қыраты жоқ, «Торғай ойпаты» аталатын жап-жазық дала. Біздің ауылдан ат, я

түйемен шығып, осы кең даланың қай жағына жүрсең де «қала» аталатын қоныстың ең жақын жағына бір жұмада әрең жетесің: алысына кейде жұмалап, кейде айлап сапар шегетінің болады»-деп жазады Бүркіт өз күнделігінде.

Қазір сол Торғайға Қостанайдан шыққан жолаушы 2-3 сағатта жетіп барады. Жолаушы сонда күн астында, бұлт үстінде ұшып бара жатып, сан тараулы тармақ-тармақ жолдардың үстімен жортып жүрген жүздеген машиналарды көре алады. Геологиялық картаның бетіндегі бояуларға ұқсаған түрлі-түсті даланың төсінен аппақ шағаладай шоғыр-шоғыр қалашықтарды көреді сонда жолаушы. Ол тың көтерген Торғайдың жаңа совхоздары.

Ел жаңарған, жер жаңарған алтын заман. Аспан ғана сол баяғы аспан. Ал, аспан асты асқақ үнге, ұлы жеңістер мен шабыт үніне толы. Ұлы Горький айтқандай: «Жер бетінде заңды, нағыз ақылды қожасы туғандығын жердің өзі де сезіп білгендей, ол өзінің қойнын ашып, бар байлығын, бай қазынасын адамға ұсынды».

Айналасы аумақтанып, күннен-күнге қанаттанып, қала тұлғаланып бара жатқан Арқалық соның айғағы. Арқалықты жұрт алюмин астанасы дейді. Ал, алюминнен алмас қанат көк қырандары-ең ұшқыр самолеттер жасалады. Ендеше, алюмин болаттай берік, төзімді де сенімді металл болғаны ғой. Енді сол металл кенін жасап, қала тұрғызып жатқан патриоттардың достығы одан да берік. Түрлі ұлттың ұлы мен қыздары бір ата, бір анадан туғандай бауырласып, айдаладан алюмин астанасы тұрғызып жатса-ол достықтың отаны-Арқалық!

Шайдай ашық бұлтсыз күнде найзағай жарқылдап, күн күркірейді. Ол найзағай Жетіқара алыбын салып жатқан монтажшының электроднан жарқылдап шығып, жастық жалынның айғағындай ыстық шоқтан салют атқылап жатады.

Ашық күнде күн күркіресе ол Қостанай жеріндегі ұлы өзгерістің, өркен жайған үлкен өмірдің белгісі. Ол жер астында сан ғасырлар жасырынып жатқан орасан байлықты жер бетіне шығарған күштің пәрменді дүмпуі. Рудный маңында ашық күнде күн күркірейтіні сондықтан.

Әне, анау ұзыннан-ұзаққа созылған составқа жоспардан тыс өндірілген руда тиелген. Оны рудныйлықтар 1 Май

құрметіне өздерінің Челябині мен Нижний Тагильдегі, Қазақстан Магниткасындағы достарына тарту етіп аттандырады. Сонда, рудалы қызыл составтардың үстінен достықтың ыстық жалынындай алаулаған алқызыл жалаулар желбірейді.

«Торғайдың торқа даласы,
Тұнып тұрған кен екен.
Менделеев кестесі,
Бір өзінен толатын,

Жоталы жомарт жер екен»-деп, халық ақыны Омар Шипин жырлағандай, кен қопаратын жалғыз Рудный ғана ма екен! Качар мен Лисаков, Әйет пен Құсмұрынның темірі мен көмірі күні ертең ел игілігіне беріледі.

Кен алыптарының қазіргісі мен келешегін көзіңе елестеткенде көңіл шіркін көл-көсір шалқып, мақтаныш сезім бойыңды билейді. Ал, осы кезде облыс тыңында мыңдаған тракторлар көктемнің келгенін ешбір теңеумен айтып жеткізгісіз ерекше оркестр үнімен қарсы алуда. Жомарт жердің жонында ұлы еңбек симфониясы асқақтайды. Ол молшылық көктемінің сарыны сияқты.

Сол ұлы еңбек сарынына үн қосқандардың ішінде сонау Пресногорьков совхозының Кимбель бастаған звеносының тракторлары да бар. Атақты звено 73 гектар жерге жем-бұршақ егіп, оның әр гектарынан 30 центнерден дала маржанын жинамақшы. Михаил Кимбель бастаған звено өткен көктемде кірісіп еді жаңа дақылды өсіру қамына. Өткен жылдың табысы тамаша болды. 1961 жылы ноябрь айында Целиноград қаласында болып өткен ауыл шаруашылығы қызметкерлерінің аймақтық кеңесінде Кимбельдің есімін Никита Сергеевич Хрущев жолдастың өзі атады.

Бұл көктемде Кимбель ерекше шабытқа мінген сияқты. Жембұршақ пен жүгеріге арналған жерді сан рет баптап, байлық анасын қыс басынан ерекше қамқорлыққа алды. Диханның жақсылығын жер-ана еселеп қайтаратыны анық.

Көктемнің серігі мен жаршысы бозторғай бұл күнде «Целинный» совхозының даласын таң сәріден тамылжыған әсем үнге бөлейді. Мұнда қазір таң бозынан тұратын тек бозторғай ғана емес, бұл қауырт кезеңде совхоз дихандары

да ерте тұрып, кеш жатады. Шаруашылықтың байтақ даласын о шеті мен бұ шетіне дейін аралап көріп, тынбай жүрген адам СССР Жоғарғы Советінің депутаты, КПСС XXII съезінің делегаты Қабидолла Қобыланұлы Тұрғынбаев жолдас, 1961 жылы күзде Целиноградта өткен ауыл шаруашылығы қызметкерлерінің аймақтық кеңесінде осы «Целинный» совхозы директорының бір айтқан сөзі есімізде. «Бұрын құлазып жатқан жапан далаға жаңадан орнаған «Целинный» совхозына директор болып баруды маған ұсынғанда аздап қобалжығаным рас, «Осыншама жұмысты игере алар ма екенмін деп қорқа соқтым», - деген еді ол. Ал, бүгін сол совхоз Қостанай атырабындағы озат шаруашылықтардың бірінен саналады.

Көктем күнінің әрбір сағатын, әрбір минутын алтынға бағалап, қаһармандық қарқынман қимылдап, қайнаған өмір ортасында жүрген елдерді көргенде адам ұлылығын аңғарғандай боласың. Бірақ мұның бәрі біз үшін қалыпты, күнбе-күн көріп көз үйреніп кеткен нәрселер. Бұл біздің өмірімізге тән жәйттар. Әйтпесе, ойлап қараңызшы, кеше ғана ақ селеуі желмен ойнаған ұшы-қиырсыз кең дала бос жатса, бүгін телегей-теңіз алтын астықты алқапқа айналды. Осынау «Торғай ойпаты» деп аталатын алып кеңістікте аз ғана жылдың ішінде карта бетіне әлі жазылып үлгірілмеген сәулетті қалалар пайда болды.

Адам баласы өзінің жасампаздығымен ұлы. Біздің ұрпақ бұрынғы құс ұшпас, құлан жортпас шөл-шөлейттерді гүлстанға айналдыруға, мәңгі меңіреу жатқан қатпар-қатпар қара тастардың өзін балқытып, қара жерді толғандырып, кенін ақтарып қалалар тұрғызуға құштар. «Адам-адамға дос, жолдас және бауыр» деп салтанатпен жарияланған ең бақытты елде туып бірімен-бірі қол ұстасып, коммунистік еңбек атты ұлы жорықтың сапында келе жатқан замандастар-асқақ тұлғалы, асыл арманды адамдар.

Олар коммунистік еңбектің екпінділері-болашақтың барлаушылары. Дүниедегі бақыт пен қуаныш атаулының қайнар бұлағы жасампаз, бейбіт еңбек болса, сол еңбектің қайнаған шағы келді мына көктемде.

Сәлем саған, коммунизм көктемі! Сені сүйген, сені қастерлеп құрметтеген мың-миллиондар бүгін алқызыл

жалаулар алып көшеге шықты. Ол жалаулар жер жүзінде барлық халықтардың Бейбітшілігін, Еңбегін, Бостандығын, Теңдігін, Туысқандығын және Бақытын берік орнықтыратын күн шұғылалы коммунизмнің жалынды жаршылары сияқты.

Ш. Мұртазаев
«Коммунизм жолы»
1 май, 1962ж.

ЗАМАН ТҮЛЕКТЕРІ

Тастан тасқа сарқырай соғып, ақ көбік шашып, алқынып аққан Көктал өзенінің бойына сонда жүз қаралы ақ үй тігілді. Мыңғырған малы бар Талас өңірінің небір өрен саңлақтары сол жолы аты шулы шопандар тойына жиналды.

Біз сонда басында ақ қалпағы, үстінде көк барқыт бешпеті, аяғында кебіс-мәсі бар, бурыл сақалы орденді омырауын жапқан Рысдәулет қарттың қаумалаған қалың көпшілік ортасына шыққанын көрдік. Бостандық совхозының басшылары қос құлағын қайшылаған, ұшатын қаршығадай жұтынып тұрған ақ боз атты ер-тұрманымен Рысдәулеттің алдына тарта берді.

Жасы жетпістен асқан қарттың қолтығынан біреулер көтеріп мінгізбекші болып еді, бірақ сол сәтте Рысдәулет жігіттің жылдамдығымен асау аттың үстіне өзі-ақ ырғып мінді.

- Отыз жылдан аса совхоз қойын бағып, үздік еңбек еткені үшін! – деді той басқарушы. – Рысдәулет Байжанов осы мезгіл ішінде жеке өзі ғана совхозға миллиондаған сом табыс келтірді. Ал бүгін оны пенсияға шығарып салып тұрмыз!

- Рысдәулет отарын өзі баулып өсірген өрен жасқа тапсырды!

- Аты-жөні кім екен?

- Менің отарымды Қапар қабылдап алды. Міне, қалың халық алдында оған таяғымды да тапсырам, кел, Қапаржан!

Қарт шопан сонда комсомолец Қапар Шәдиевке өзінің

қойшылық таяғын осылайша тапсырып еді. Сол жолы жалғыз Рысдәулет Байжанов қана емес, Жамбыл облысындағы Таластың талай тарлан тартқан шопандары өз ізбасарларын тапқан.

Осылайша абыройлы еңбек жорығына шығып, шопан болуды қалаған жастар сонда қаулап келе жатқан көктем көгінің алғашқы қарлығаштары болатын.

Күні кеше астанада болып өткен шопандар слетіне жазғы гүлдей жайқалған сегіз жүз жігіт пен қыз қатысты. Бұл республикамыздың шығысы мен батысынан, түстігі мен терістігінен, асқарлы Алтай шыңдарының баурайынан, Тарбағатай бөктерінен, Каспий жағалауынан, Маңғыстау жайлауынан, Қазықұрт қапталынан, Мойынқұм белдерінен, Торғай жазирасынан келген жас буын шопандар еді.

Бұл слетте де жүздеген жастар алдында шығып сөйлеген Социалистік Еңбек Ері атағын екі рет алған Жазылбек Қуанышбаев толықсып келген жаңа толқын, жас буынға сәлем жолдап, бүкіл шопан аталар атынан, қарт гвардия атынан аманат тапсырғандай болды.

- Мен жасымда табанымды тас тіліп, маңдайымды қатал байдың қамшысы тіліп, өзегім талып жүріп, кісі малын бақтым, - деді Жазылбек. - Кененнің өлеңі мен әні естеріңізде болар. Ертеден кешке дейін тамақ ішпей, түні бойы бел шешпей, кірпік қақпай, қабағына қарайтын бір адам табылмай, айдалада боз торғайға мұңын шаққан жалаң аяқ, жалбыр балақ бала көзге елестейді ғой сәл әннен. Ал қазіргі жастың арманы жоқ! Еңбегін елі қадірлейді.

Сол армансыз жастың бір өкілі сонау қаракөк Каспий жағалауынан келген Сақан Дәулетқалиев қой. Кім білмейді оны қазір? Соңғы алты жылдың ішінде әрбір жүз қаракөл саулығынан жыл сайын орта есеппен жүз қырық тоғыздан қозы алып, аман өсірген ардагер азаматы таяуда ғана Никита Сергеевич Хрущев құттықтап:

- Партияның Орталық Комитетінің және Совет үкіметінің атынан Сізді еңбектегі аса үздік жеңісіңізбен құттықтаймын және Отанымыздың игілігіне жұмсаған еңбегіңізде одан әрі табыстарға жетуге тілектестік білдіремін, - деді.

Ал, республикалық слетте қалың жұрттың алдында

Сақан Дәулетқалиевтің омырауына ең ұлы награда – Ленин ордені тағылды. Еңбектегі ерлік осылайша салтанат құрды.

Қалың тойды қақ жарып, жоғары жүлде алып, Ленин орденімен наградталғандардың бірі – Шымкент облысы, Қызылқұм өндірісті басқармасы, Темір совхозының шопандар бригадасының бригадирі Айтбек Мұсаев болды. Айтбек әлі жап-жас. 1956 жылы Шәуілдірдегі онжылдық мектепті бітірісімен-ақ қой бағуға аттанды. Әкесі Мұса қарттың отарын алған. Ол атақты шопан Әзімхан Шахабаевтың есімін жиі естіп, енді өзін көрсем деп тілеуші еді. Ол тілегі болып, бір күні Темір совхозына Әзімхан келді. «СЖК» препаратымен қойды ұрықтандырып, жиі қоздату әдісін Айтбек есіне мықтап тұтқан. 1960 жылы әр жүз саулықтан жүз сексен, 1962 жылы жүз жетпіс бестен қозы алып, мемлекетке ең жоғары сапалы жұмсақ алтын – қаракөл елтірісін тапсырған ерді енді ел таныды.

Жас шопан қой бағу ісінде жаңалыққа жаны құмар. Ол шопандар бригадасын басқарады. Қарамағында 2378 тұяқ бар екен. Осыншама малды тоғыз адамнан құралған бригада бағып-қағады. Бригада мүшелері шетінен техника тілін білген майталман механизаторлар. Олар малдың жем-шөбін өздері орып, өздері дайындап алады. Күллі механизмдерді өздері атқарады. Әне, жаңа леп! Қой шаруашылығына келген жаңа толқынның пәрмені! Мың ұрсаң бір баспайтын көкшолақ емес мінгені, темір тұлға, болат тұлпар шопан ауылын алып сарынға бөлеген бүгін! Сондықтан да Айтбек Мұсаев биыл әр жүз саулықтан жүз сексен үш қосы алып, аман өсіремін деп, осы күшке, техникамен, озық ғылыммен, озат тәжірибемен ұштасқан күшке сеніп айтады.

Семіз өсірген, семізден сегіз өсірген, асыл жібекті марқаларға өріс толтырған Жұмаш Әбенев болады. Қазықұрт баурайын жайлаған атақты «Күйік» совхозының ардагер шопаны ұзақ жылдар бойы тек қой бағып, қозы өсіріп қана қойған жоқ, малдың асыл тұқымын сұрыптап шығаруға көп көмегі сіңген ғалым шопан. Оны халық ер деп қалап, республика Жоғарғы Советінің депутаттығына кандидат етіп те ұсынған. Жас шопандар слетіне қатысып, кезекке келген балғын буынға ағалық ақылын айтқан осы бір жарқын жүзді егде кісіні көріп, сонау алыстағы Торғай төсін ерлігімен

дабылдатқан тағы бір осындай саңлақ еске түседі.

Ол биыл алпыстың тоғызына шықты. Осы өмірінің ішінде ол торқа топырақты Торғай даласының ойы мен қырын, нуы мен құмын сан жайлап, қыруар рет қыстады. Ол алғаш қой баққанда Қызылқоға артелінде небәрі 330 қой бар еді. Сол Қызылқоға орнындағы Торғай совхозында бұл күнде отыз мыңнан астам тұяқ бар. Бұл іске үлкен үлес қосқан қарт шопан Самырат Байсалбаев Қостанай атырабының барлық малшыларына осыдан екі ай бұрын ашық хат жариялап, әсіресе жастарды екінші тыңды игеруге шақырған еді.

Сонда ата сөзін қалтқысыз ұғып, бар жан-тәнімен сезінген жастардың бірі – Аманкелді өндірістік басқармасына қарасты Қазақстанның 40 жылдығы атындағы совхоздың шопаны Нақия Ақатова болды.

- Қарт шопанның жасқа тапсырған таяғы – ұрпақтар эстафетасы тәрізді, - дейді Нақия. – Алғы ұрпақтың бізге тапсырған аманаты сенімді қолда.

Арқалық даласын тек алтын астықтың қоймасы, кенге бай рудниктерінің мекені деп айтқан адам бәр-бәрін білмегендіктен айтады, онда Арқалық алқабында қысы-жазы мыңғырған мал да қаптап жатады. Жаңағы Нақия Ақатованың құрбысы Тыныштық Әлімжанова осы Арқалық өндірістік басқармасына қарасты Қайыңды совхозының озат шопаны. Ол осыдан екі күн бұрын Алматының әсем көшелерін аралап жүріп, адамдардың қолынан шоқ-шоқ бәйшешек гүлін көрді. Арқалық әлі ақ қар жамылып жатқаны есіне түсіп кетті де, шат көңілі бір сәтке бұзылып, жүйрік ой мен қиял қанатына мініп, Қайыңдыға жетіп барды. Қақаған қатаң қыстан өз отарын көзінің қарашығындай сақтап, аман алып келе жатыр еді. Енді Алматыда серуенмен бейқам жүргенде есіл еңбек зая кетпесе, мал бір қырсыққа ұшырап қалмаса екен деп, астанада аттанғанша асықты.

Алматыда көрген көктемін Арқалыққа да барады, шопан қыз. Арқалықтың ақ қарын алтын күннің жылуы алтын күректей тазалап алып өткенде, Қайыңдының даласын сан алуан таң-тамаша қызғалдақтар көмкереді. Бейне бір адал еңбегінді ардақтағандай, табиғат ана ал-қызыл гүлдерін ұсынады. Бірақ, сол берекеді, қазыналы даланың бір гүлі өзіңсің ғой. Құшағың толған қызғалдақтай жайқалып,

жайнап, жаңа көктемде жаңа жеңістерге жетіп, абыройың аса түседі әлі!

Гүл демекші, Алматыдан кеше сегіз жүз жас аттанғанда, бейне-бір астанадан жан-жаққа шоқ-шоқ гүлдер ұшқандай болды. Ару астанамыз баға жетпес ғажайып көктем гүлдерін жер-жерге таратқандай болды.

Қазіргі шопан – білімді шопан. Ол әрі шопан, әрі ғалым. Ол қой өсірудің сан сырын біледі. Өйткені оның алдында жүз жылдардың тәжірибесін арқалаған қарт еңбек ерлері бар. Жас шопанның ғылыммен қаруланған құдіреті тағы бар. Жас шопандар алысқа қарап, қиялға құлаш сермейді. Өйткені олар өмірі мен білім тәжірибесі сынды алыптың иығына шығып алып қарап тұр болашаққа!

Шерхан МҰРТАЗАЕВ

«Қазақ әдебиеті»

1 март, 1963 ж.

БҰЛТСЫЗ КҮНГІ НАЙЗАҒАЙ

«Бұлтсыз күнгі найзағай» жас жазушы Шерхан Мұртазаевтың екінші повесі. Повесте атақты Соколов-Сарыбай кен алыбының жастары, олардың ерлік ісі, романтикасы, мөлдір махаббаты әңгіме болады.

Биыл «Жазушы» баспасы шығаратын осы повестен үзінді беріп отырмыз.

«Марс» кино-театрында көптен бері жұрт қырғын кезекке тұрған фильм болып көрген жоқ. Бүгін де адам көп емес екен. Фильм қызықтырмады. Жаңа үйленген жас жұбайлардың жараспаушылығы, жас келін - озық адам, күйеуі - санасыздау, екеуінің арасындағы тартыс, ақыры-табысу.

«Ердей ертіп келгенімде кино да қырсықты-ау» деп қысылдым. Кең залда адамдар шашырап отыр. Экраннан түскен сәуленің алаңғыт жарығымен ұрланып Таң-Шолпанға қарай беремін. Байқаймын, оның да картинаға қадалып қалғаны шамалы. Бір кезде о да ұрлана қарады.

- Сен өзің үшін ғана өмір сүруді қалайсың, өзгемен ісің жоқ, мұндайыңды бұрын білсемші!- дейді экраннан саналы жас келін көзіне жас алып, санасыздау жас күйеуіне.

- Мұның бәрі сенің бақытың үшін ғой, көгершінім, екеуіміздің бақытымыз үшін,-дейді санасыздау жас күйеу саналы келіншегіне.

- Жоқ, біз көпшілік бақытты болғанда ғана бақытты бола аламыз,-деп айқайлайды келіншек. Күйеуі оның шашын сипайды. Келіншек оның кеудесіне басын тығып, өксіп-өксіп жылайды.

«Таң-Шолпан екеуіміз қосылсақ, арамызда осындай жанжал болуы мүмкін бе?»

Өз ойымнан өзім сескеніп қалдым. Менің ойымды естіп қойғандай Таң-Шолпан көзінің қиығымен маған қарады. Екеуіміз бір-бірімізге қарап жымып қойдық. Таң-Шолпан басын иығына сүйегендей болды. Қолын ұстадым. Ақырын кейін тартты. Осыдан айырылсам, енді қайтып өмірі ұстамайтындай, сол қолды қатты қыстым. Ол қолын тартпады. Иығы кеудеме тірелді. Шашы бетіме тиді. Кеудем дүрсілдеп ала жөнелді. Мен оны ебедейсіз қапсыра құшақтап, қараңғыда ернін іздедім...

... Бүкіл дүние- толқын, толқын. «Марс» кино-театры небары қалтылдақ қайық. Толқын, толқын. Толқын үсті лаулаған от. Аспан астының бәрі толқын, аспан астының бәрі от. Қос еріннен тараған от. Аспан асты толқын мен от. «Марс» - қалтылдақ қайық. Толқын-жалыннан күнге дейін лаулаған от. Күннің өзі от ортасында қалқып жүрген апельсиндей сары шар. Бұл жалынға күннің өзі күйіп кететіндей бар...

Асқар тау бар ма еді, жоқ па еді?

Толқын, толқын. Лаулаған от. Өң де емес, түс те емес. Өң мен түстің арасында біз білмейтін тағы бір құпия минуттар бар, сірә...

«Фильмнің соңы» деген жазу көрінді –ау деймін. Залдың іші жарқ ете қалды! Таң-Шолпан бетін бұрып әкетті.

Далаға шыға келсек, жұлдыздар шүпірлеп тұр екен.

Апыр-ай, деймін. Өлгі бір өң мен түстің арасындағы минуттерден кейін аспанның аспан болып, жұлдыздың жұлдыз болып, үйлердің үйлер болып бұрынғыша қала

беретіні ғажап екен. Осындайда ана жұлдыздар неге қызыл, сары, жасыл, көк - түрлі-түсті болып кетпейді. Неге мереке күндері берілетін салтанатты салюттің ракеталарындай - түрлі-түсті болып тұрмайды мына жұлдыздар! Айдың әлсіз сәулесі төгілген аппақ қарға неге қып-қызыл қызғалдақтар өспейді!

Мына дүние тіпті жайбарақат. Мүлде ештеңе болмағандай. Ай да бұрынғыдай. Ау, ай бұрынғыдай ма? Ай өзгерген сияқты ғой. Оның бетіне ләләгүл өсіп кеткен сияқты ғой. Оның бетіндегі меңді баяғыда бала күнімізде жалмауыз кемпір екен деуші еді. Жалмауыз кемпір айдың бетінде бір қап құмды біртіндеп санап отыр деуші еді. Бір қап құмды санап болған күні ақырзаман болады екен деуші еді. Бір қап құмды санап бола берген кезде қарлығаш ұшып барып, құмын қайтадан шашып кетеді екен, жалмауыз кемпір сонда бір қап құмды басынан бастап қайтадан санауға кіріседі екен деуші еді...

Қазір айдың бетіндегі мең жалмауыз кемпірге мүлде ұқсамайды. Айдың бетіне ләләгүл өсіп тұрған сияқты. Таң-Шолпан екеуімізге аспандағы ай бір уыс ләләгүлін үстімізден лақтырып жібермекші боп тұрған сияқты...

- Қой енді, жаным,- деді Таң-Шолпан.

Жасыл фосфор бір өшіп, бір жанды. Тарғыл мысық қарауға ұялғандай, қарамауға дәті тағы шыдамайтындай.

- Қой енді, жаным,- деді Таң-Шолпан.

Тарғыл мысықтың осы өткен жазда ғана басқа бір мысықпен қосылып алып, терезенің алдында балаша жылап, түнде ұйқы бермегені есіме түсті.

- Қой енді, жаным,- деді Таң-Шолпан.

- Адамдардың сүйіскенін мысық түсіне ме екен?

- Қойшы, жаным!-деді Таң-Шолпан.

Менің құлағымда «Құдаша» күйі тұрды. Бұл күй армандар ағысы ғой. Дәулеткерей арманына жетті ме екен?... Құдашасын күшты ма екен?...

- Қойшы, жаным!-деді Таң-Шолпан.

Ш. Мұртазаев
«Кітап жаршысы»
15 тамыз, 1964ж.

ӘКЕГЕ ТАРТЫП ҰЛ ТУСА ИГІ...

Аксиомоға айналған бір ақиқатты қайталайық: әдебиет - өмірдің, біздің санамыздан тыс болмыстың бейнесі. Жас жазушылар қатарында аталынып жүрген Шерхан Мұртазаевтың «Белгісіз солдаттың баласы» атты повесі осы ақиқат шындықтың тағы бір айғағындай.

Ш.Мұртазаев өз повесін тыңдағы жастардың еңбегі мен тұрмысын суреттеуге арнапты. Автор шығарманың сюжетін бір-ақ мәселенің маңына шоғырлаған.

- Шырағым, кімнің баласысың? Қай ел боласың?

Исатай селт бұрылды.

«Кімнің баласысың дейді. Қай ел боласың дейді. Әй, қарт кісілердің осылай бір қазбалап ата-тегіңнен тексеретіні-ай. Қай-қайдағыны еске салады».

Әкесі соғыстан қайтпаған, атасы мен әжесінен айрылған, шешесінің өлі-тірісін білмейтін жігіт үшін, әрине, бұл – ауыр соғатын сауал. Міне, осы арадан жалғыз басты жігіт және оның өзің қоршаған адамдармен қарым-қатынас мәселесі келіп шығады.

Адамға көп не керек дейсіз. Аз ғана ілтифат, көңіл ғана – тілері. Күні-түні шаршап-шалдығып астық тартып жүрген шофер жұмыстан келгенде жылы шыраймен қарсы алып, барыңды алдыңа тоссаң, сол да жетеді. Үйі, күйі жоқ адамға бұл да үлкен сый, құрмет. Жүзбай ақсақал Исатайды осылайша бауырына тартады. Исатай мезгілсіз айрылған ата-анасының пәк сезіміне қайта шомылғандай болады. Барымен, қалтқысыз көңілімен өзінді жақын тартқан адамның қолын кейін серпермісің? Ақырына дейін сарқа жұмсалмаған адамшылық, туысқандық сезім де жас адамның бойындағы күш, қайрат есепті, ұрыншақ келеді.

Жазушы өз кейіпкерлерін болған, толған қалпында емес, даму үстінде береді. Автор дайын пікір, олардан, бір түсті зұлымдық пен жақсылық иелерінен болып көрінетін кейіпкерлерден де өз шығармасын арылтуға біраз күш салған. Бұл ретте Жүзбай қарттың бейнесін жазушының табысы дер

едік.

Исатайды түзу жолдан бұрып әкетуді ойлайтындар бар. Бұл тек Исатайдың ұрыншақ сезімінің салдары есепті. Осындай тайғақ жолдар сезімді шыңдап, сабырлы да салмақты етеді. Аңқау сезім ақылды да сақ сезімге айналмақ. Ш.Мұртазаев осы ойды көркем шығарма тілімен әдемі дәлелдейді.

Жазушы өз кейіпкерін психологиялық жағынан көрсетуге талаптанған. Сондықтан ол Исатайдың ішкі дүниесіне көбірек үңіледі. Адам әрқашанда бір мінезімен көрінетін болса, онда оның қызығы да болмас еді. Автор мұны жақсы түсінеді.

Адамның өмірі күнделікті «күйбең» жұмыстан тұрады. Кіші адам сол күйбеңнен аса алмайды да, ұлы адам күнделікті үлкенді-кішілі істерін бір мақсатқа, мұратты келешекке бағындырады. Екеуі де сол істерін саналы я санасыз түрде түрлі безбенмен өлшейді. Ол – кешегі, бүгінгі және ертеңгі мөлшер, өлшемдер. Әйтпесе ұрпақтар, буындар, тағдырлар, тарихи кезеңдерге байланысты, тіпті адамзат тарихы да болмас еді. Жазушы осы бір ақиқатты жақсы түсініп, өз повесінің атын айқындаған тағы бір мәселені көтереді.

Партиямыздың XXIII съезі және ВЛКСМ ХҮ съезі бүгінгі жастарды коммунистік рухта тәрбиелеудің сара жолдарын айқындап берді. Жастарды революциялық дәстүрде, аға ұрпақтың дәстүрлерінде тәрбиелеу – сол жолдардың маңыздыларының бірі. Ата мен әке атына кір келтірмеу, солардың ісін әрі жалғастыру, міне, Ш.Мұртазаев шығармасының идеялық бағытын айқындап тұрған тағы бір мәселе осы.

Жүзбай, Аяулы, Салықтар алты тонна астықты өз қажеттеріне жаратпақшы болып, Исатайды үгіттегенде оның көз алдына екі елес ой келеді. Оның бірі: «Будка жар қабаққа жақындап барып тоқтады. Будканың тақтайына тастар тарсылдап тиіп жатты. Әйел шыңғырғанда аспан шыңылдағандай болды. Директор баласыз қалды». Бұл – Исатай тың игеруге келген жылы болған оқиғаның елесі. Оның ойын баураған екінші елес-ой: «Өлген Жартас атасы елестеді. Ол тірі болса жәрдемдесер еді. Енді кім бар? Әкесін

көз алдына келтіре алмай қойды. Оны ол көрген жоқ еді. Сол есіне түсіп, өзінің қазіргі тұрысынан өзі жиіркенгендей болды». Осылайша бүгінгі күннің тәжірибесі мен кешегі күннің дәстүрі Исатайды қоғам мүлкі үшін мерт болуға шейін жетелейді. Жақсы идея, көркем шешімін тапқан.

Замана тынысы әдеби шығарманың сюжеттік қана арқауы емес, көркемдік те арқауы болуға тиісті. Рас, бүгінгі күн тақырыбына арналған туынды дәстүрлі әдеби әдіс-құралдармен де жазылуы мүмкін. Мәселе талант иесінде. Ал Шерхан Мұртазаев өз повесінің құрылысын, тілін, заман, дәуір шындығын дәл беруге бағыттапты.

Сөз болып отырған повесінің авторы қазіргі озат әдебиеттердің үлгілерінен көп үйренген сияқты. Оны туындының композициясынан көруге болады. Дәстүрлі әдебиет теориясы қағидалары бойынша Сырғаның өмірін суреттейтін сценаның керегі жоқ. Бірақ формальдық логикаға сыйымсыз жайлар диалектикалық логика үшін сыйымды. Кейіпкердің іштей даму жолын көрсету үшін бұл деталь керек.

Сонарбай ТАҢҚАЕВ
«Қазақ әдебиеті»
17 июнь, 1966 ж.

СФИНКС СӨЙЛЕЙДІ МӘҢГІЛІКПЕН ДИДАРЛАСУ

Жуырда жазушы Ш. МҰРТАЗАЕВ Біріккен Араб Республикасына барып қайтты. Біз бүгін оның сол сапардан жол жазбасын жариялап отырмыз.

Африканың алаулы күні пирамидалардан әрі аунап түсіп ұясына қонады. Сонда аспанның жарым-жартысы қылаң қызыл бояуға малынады. Қала сыртынан көтерілген кешкі шаң да қызғылтым тартады. Тозаң екеш тозаңға дейін құлпырып, қоқи қаздың қауырсынына ұқсағысы келеді.

Алыста көлбеген көкжиекте пальмалар мұңайып,

қоңыраулы керуен тербеледі.

Күн батқанмен, аптап басылмайды. Күні бойы қызған құм кешкітұрым ыңырсып, ыстығы асқан адамдай аунақшитын сияқты. Ауық-ауық түйелер бақырады. Пирамидаларға келген туристерді мінгізіп фиастр таппақ ойы бар иесі түйені бақылдатып бастан ұрып, жедел шөктіріп жатқаны. Азынатып есектер ақырады. «Есек- қай жерде де есек», біздің ауылда да дәл осылай әндетер еді. Сансыз машиналар сан түрлі әуенге басады. Арасында өзіміздің «газиктер» мен «москвичтер» де жүр. Әлі бояуы кетпеген ақшам газетін сатушы балалар сарнайды. Дүкеннің есігі түн ортасына дейін жабылмайтын ұсақ саудагер пұлын мақтап ол тұр. Репродуктордан Муедзиннің мұсылмандарды намазшамға шақырған үні күңірене шығады.

Кешкі Каир ың-жың, ығы-жығы, азан-қазан. Тек Сфинкс қана тырс етпейді. Сфинкс мына құжынаған, қыз-қыз қайнаған, бұрқ-сарқ тасыған сабырсыз тіршілікке назар да салмайды. Асқақ. Беталысы-күншығыс. Бет-әлпеті сұсты, әрі-беріден соң үрейлі. Сәңкиіп мұрны түскен, содан да аруағы аса береді, өзгені мысы баса береді.

Мұхаттам тауынан асып, ыңыранып, толған Ай шығады. Оның көгілдір сүт сәулесі пирамидалар басын шалады. Айға бағжиып алдымен Сфинкс қарайды. Бәрі де өткінші. Бірақ Сфинкстің бұл бағжиып қарауы таусылмас. Одан Ай да сескенетін сияқты.

Сфинкстің қасында жолаушы құмырсқадай. Такаббар тас мүсіннің көзіне де ілінбейді. Бірақ алыстан асқар таулардан дария теңіздерден, шөлейт-жазиралардан асып, сан мың шақырым жол кешіп келген жолаушыны сыйлағаны ма, кім білген, әйтеуір Сфинкс бір кез тіл қатты. Таулар қопарылып, тастар күтірлегендей болады. Сфинкс даусы зор еді.

Қуатты прожекторлар түн қараңғылығынан үлкен Сфинксті бөлектеп қояды. Сфинкс зор репродуктор арқылы сөйлей бастайды. Сөйлеуші тарихтың өзі, Египеттің өзі сияқты. Күнбе-күн Египетке келіп жатқан шетелдіктер осы бір ежелгі елмен әуелі ұлы пирамидалар түбінде, үлкен Сфинкс арқылы танысады.

Әлгіде ғана бұрқ-сарқ қайнаған Каир қаласы, Эль-Гиза атырабы, Мұхаттам тауы- төңірек түгел тына қалады. Төрт

миллион халқы бар Каир тым-тырыс. Толған Ай да тұрып қалған сияқты. Қараңғылық құшағына ене бастаған пирамидалар зор қарауытып, демін ішіне тартқандай.

Сфинксті пирамидалар да көп құрмет тұтқандай.

- Сәлем жолаушы!

Менің атым-Сфинкс! Мен мәңгіліктен сәл-ақ кішімін. Шығыстан күннің шығып келе жатқанын елден бұрын мен көрем. Мен көргелі-бес мың жыл.

Бес мың жыл! Бір адамның өмірі менің қазіргі жасыммен салыстырғанда қас қағымдай-ақ.

Күн құдайдың балалары-перғауындар да менімен салыстырғанда қас қағымдай-ақ өмір сүріп, бұ дүниеден өте шыққан. О, мен бүкіл дүниені тітіренткен нелер перғауындардың бірі кетіп, бірі келіп алтын таққа отырып, самұрық құстың басы мен әбжыланның басы бейнеленген тәж кигенін көп көрдім. Жылан-даналықтың нышаны, самұрық биліктің белгісі еді. Жыланның басы мен самұрықтың басы тәжіне тағылған адамның бетіне ешкім тік қарай алмайтын. Ол адам құдайдың өзі тақылеттес болар еді.

Бірақ о да өтер еді өмірден. Артында шашын жайып, жесірі қалар еді. Бұрынғы салт сондай болған, Жолаушы. Перғауын өлгендегі салттың бәрін санай берсең таусылмайды. Әуелі, оның о дүниеге бұл дүниенің кір-қоқысын ала бармасын деп, табан терісін кесіп алар еді. Өлі денені одан кейін 70 күн бойы содалы суға салып қояр еді. Бүкіл Египет сол 70 күн бойы қара жамылар еді. Бұл кезде той тойланбас, би биленбес, шарап ішілмес. Египеттің ел-жұрты түгел жалаңаяқ жүрер, беттеріне балшық жағып, шаштарына күл себер. Сонау Жерорта теңізінен бірінші Ніл қақпасына дейін. Ливия шөлінен Синай тауына дейін дүние жым-жырт мұңға бөленер. Өйткені, Египеттің Күні сөнді, перғауын өліп Күн батысқа сапар шекті.

Жетпіс күннен кейін сүлде содалы судан алынар. Парахистер оны ұлы құпиямен бальзамдап, о дүние жолында тергеуге алғанда жаңылысып қалмасын деп, папирусқа жазылған жауап хатты перғауынның алтын табытына қоса салар еді. Күн батыста ұлы сапар жолында тергеуге алғанда перғауын не деп жауап бермек:

- «Ешкімнің ақысын жеген жоқпын. Ешкімді бақытсыз еткен жоқпын. Қол астымдағыларға шамадан тыс жұмыс істеткен жоқпын. Құлды зәбірлеген жоқпын. Ешкімді ашықтырған жоқпын. Менің қолымнан ешкім өлген жоқ. Ешкімнің көз жасына қалған жоқпын... Мен ақпын. Күнәдан пәкпін».

Менің атым-Сфинкс. Перғауындардың бұ дүниедегі істеп кеткенін менен артық білетін ешкім жоқ. Перғауындар о дүниеге әлгіндей жауаптармен аттанғанмен, олардың тіршілікте өз аттарын мәңгілікпен тайталастыру үшін мың-мың жанның обалына қалғанын менен артық ешкім де білмейді.

Менің денем-арыстан, басым-адам бейнелес. Мені жаратуға әмір берген Хефрен перғауынның қалауы солай болған. Тарихтың атасы Геродат келіп көріп, мені «Сфинкс» деп атаған.

Мен о баста жалпақ жатқан жартас едім, Жолаушы. Сол біртұтас жартастан перғауынның жарлығы бойынша, адамдар тұрқы сексен метр, биіктігі жиырма метр жартылай арыстан, жартылай адам тұлғасын қашап тұрғызды. Біліп айтты ма, білмей айтты ма, сол ерте заманда жұрт мені – Хафрен-Хафра перғауынның өзі әлпеттес десіп жүрді. Бірақ мен перғауын емеспін.

Мен сақшымын. Арғы-бергі заманда менен мықты, тапжылмас сақшы туған емес. Мен перғауындар пирамидаларының қаратас қарауылымын. Перғауындар: біздер Күннен туғанбыз, біз Күн Құдай - Ра перзенттеріміз деуші еді.

Күн мәңгілік. Перғауындар да мәңгілік болғысы келді. Перғауындар шамасы келсе, өздерінің мәңгілік үйлерін - пирамидаларды Күнге жеткенше биіктеткісі келді. Хафу перғауынның пирамидасы жиырма жыл бойы салынды. Әрбір үш айда жүз мың адамнан алмасып тұрды.

Мың-мың құлдар Египеттің шығысы мен батысынан, түстігі мен терістігінен қойдай айдалып келіп, құжынап шымалдай жабылса да пирамидалар биіктігі Күнге жете алмады. Бірақ жер бетінде қыбырлаған ноқталы бас пенделерге қарағанда перғауындар пирамидалар арқылы Күнге жүз қырық жеті, онан кейінгісі жүз қырық үш, одан

кейінгісі жетпіс метр жақын тұрды.

Мен әкелі-балалы үш перғауынның пирамидаларын күзетемін. Анау ең биігі Хуфу перғауындікі, оны кейін гректер Хеопс деп атап кеткен. Ортаншы-Хуфу перғауынның баласы Хафра (Хефрен) пирамидасы. Ең кішісі- Хафра ұлы Менкаур (Микерин) болады.

Перғауын үшеу, пирамида үшеу. Ал оларды соққан құлдарда есеп жоқ еді.

Менің атым - Сфинкс! Мен сол құмырсқадай құжынаған құлдардың қаны мен терінен аққан селді көрдім. Қан мен тер дария боп менің табанымды сызып ағар еді.

О! Биік дәрежеге құмарлар, айбыны аспанмен таласқысы келгендер, Күн сипатты болғысы келгендер сол заманның өзінде өзгелердің мың сан өлігін тепкішек қылып, заңғарлыққа жосалы басқыш жолмен барар еді.

Е, Жолаушы, бұл Египетте ірілі-уақты жетпіс бес пирамида қаланған. Пирамида соғуды о баста бастаған Жосер перғауын еді. Оның тепкішекті мұнарасы Саккара құмында әлі тұр.

Құдіретін құдаймен таластырған перғауындардың әрекеттерінен ел күйзелді, қазынаның қалтасы қағылды. Иә, Күн құдайдың перзенттері өздерінің есімін мәңгілік ету жарысына түсіп, бірінен-бірі өтті.

Патшаның басын патша алды. Адамдар біріне-бірі сенуден қалды. Перғауын Аманемхет-І өзінің ұлы Сенусертке айтқандай: «Туғаныңа сенбе, досыңнан сақтан. Ұйықтап жатсаң-өз жүрегің сақшың болсын», -деген дәуір де өтті.

Өлгіде ғана өзің аралап көрдің, Жолаушы. Хефрен пирамидасының ішіне жалғыз аяқ сатылы жолмен түсіп, қуыс-қуыс, бұлым-бұлым, қоянның жымындай туннелмен көп жүріп, бір кезде перғауын саркофаг тұп-тұтас саф алтыннан ғой. Алтын мен асыл тастар табытпен қоса батпан-батпан боп көмілген сол бір заман! Өлгенде адам өзімен бірге жиған-терген мал-мүлкін арқалап алып кете ала ма? Ал, Перғауындар о дүниесін қатты уайымдап, бұ дүниені тонап кеткен заман болған.

Ақыры не болды? Бұдан мың жыл бұрын-ақ талай алтынмен аптаған, күміспен күптеген табыттар тоналып, мола қарақшыларының қолында кетті.

О, кімдер тонамаған бұл ежелгі Египетті! Александр Македонскийдің шапқыншылығын көрген көне мен боламын, Жолаушы. Жас қолбасшы Египетті сонау «Құдай қақпасы» атанған Вавилоннан кем тонаған жоқ. Арабтар оны Ескендір Зұлхарнаин, яғни Қос мүйізді Ескендір деп атады. Сөйткен Ескендір менің бөктеріме келіп, атышулы Буцефал есімді ереуіл атының басын тіреп менімен салыстырғанда өзінің ұсақтығына ызаланып көп тұрған. О, Жолаушы, Ескендір Зұлхарнаин, ешкімнен беті қайтпаған ержүрек қолбасшы, сенің арғы бабаларыңнан, Сыр бойындағы ежелгі скифтердің тұқымдарынан тұңғыш рет таяқ жеп қайтқан ғой. Мақтансаң болады, Жолаушы!

Беріректе Наполеон Бонапарт келіп ақбоз атының басын тіреді менің іргеме. Ол кезде Бонапарт өз басынан жан асырмауды үйреніп келе жатқан еді. Ол өз бұйрығын орындай қоймаған бойы ұзын генералдарын: «Бұйрық орындалмаса, бойының менен артық жерін шауып тастаймын!»-деп қорқытқан. Сонысын маған да істегісі келді. Менің бетіме оқ атты. Бұл қорлыққа шыдай алмаған арабтың бір баласы Наполеонға тас лақтырды сонда: Басқыншының әскері әлгі баланы атып өлтірді. Арабтың баласы өз қанымен, өз тәнімен туған жердің топырағына қосылып қала берді. Ал, Бонапарт болса басқа жерлерді жаулауға аттанды. Тегін кеткен жоқ. Египеттің талай-талай қазынасын, ежелден келе жатқан талай-талай мәдениет байлықтарын ала кетті.

Наполеон есептің адамы еді. Менің бөктерімде тұрып, үш үлкен пирамидаға көз салып, осы үш алыпқа кеткен тастан Париж қаласын айналдыра биіктігі үш метр, қалыңдығы жарты метр қамал тұрғызуға болатынын лезде есептеп шығарып еді. О, ол есепке жүйрік қаншеңгел еді.

Содан бері менің бет-әлпетім бұзылды. Жас балалардың түсіне кіретін болдым. Мені жұрт құбыжық көретін болды. Сөйткен Наполеонның ақыры қандай? Шексіз мұхиттағы аралда рак жайлаған өз ішін өзі бүріп өлді. Ал, мен болсам әлі тұрмын. Бұрынғы арабтар айтқан: «Дүние уақыттан сескенеді, ал уақыттың өзі пирамидалардан қорқады», -деп. Мен әлі мәңгілікпен таласа аламын.

Уақыт қатал. Мен жасаған бес мың жыл ішінде

шақырайып қаншама рет Күн шықты. Африканың лапылдаған күнінен бұл атаулы аулақ безіп, он екі айда бір тамшы тамбай қоятын кездер болады. Оның есесіне атышулы хамсин соғады. Арабтар ара-тұра бес-бес күннен қатарынан соғатын керімсалды «хамсин» дейді, Жолаушы.

Аңызак пен ыстыққа шыдай алмай тас екеш тас мен де тоза жаздаймын.

Африканың түні қарабарқын, аспаннан жұлдыздар самсып, Сфинкстің әңгімесін олар да тыңдағысы келгендей, жерге жақындай түседі. Қуатты прожекторлардың сәулесі ұлы үш пирамида мен Сфинкстің тұлғасынан түн қараңғылығын түріп тастайды.

Сфинкс қайтадан үнсіз қалды. Тырс етпейді. Ол мәңгіліктің серігі екені есіне түсіп, қайтадан такаббар тартады. Біз Каирге қайтып келеміз. Қаланың бір алаңында әлгі Сфинкс алдымыздан тағы шықты. Ол үлкен Сфинкстің кішкентай ұрпағындай. Оны құшақтай пәрәнжасын ашып тастап, жүзі жарқын араб әйелі тұр. Символ! Азат Египеттің символы. Монумент жаңа заманның, жаңа Египеттің тынысын танытады. Жарқын болашаққа ұмтылған арабтардың айбынды тұлғасы-қазіргі өмір шындығы.

Шерхан Мұртазаев
«Лениншіл жас»
5 тамыз, 1969ж.

ҰЗАҚ КОМАНДИРОВКА

әңгіме

Тауға қараған балконға жаңбырдан бұрын жел жетті. Көшедегі жасыл ағаштар тыпырлап-ақ қалды. Әлгінде ғана

жайнап тұрған шашыратқы гүлдер лезде көкшіл көздерін жұмды.

Сонда құлағы қалқиған сары бала:

- Арыстан аға мен папаммен бірге тауға барғанмын, білемін,- деді.

Соны растағандай дәу басын изеген кезде жіңішке мойны әлгі басты әрең көтеріп тұрғандай еді.

Сары баланың үлкен қой көздері жасына жетпей ойлы сияқты. Күлсе - ықыластана күледі де, екі езуі қалқан құлақтарына дейін жетеді. Аксиып ірі-ірі аппақ тістері көрінеді.

- Білемін, білемін, білемін,-деп арық қолдарымен балконның жақтауын шапаттап айқайлап жіберді.

- Нұрлан, не болған саған,- деп шешесі бөлмеден балконға бас сұғып қарады.

Жел үдей түсті. Иілген ағаштың бұтақтары электрдің жалаңаш сымына тиіп кеткен сайын шатыр-шұтыр, жарқ-жүрқ ете қалып, уыс-уыс ақшыл шоқ шашырайды.

- Енді, балконда отырмай-ақ қойыңдар, үйге кірсеңдерші,- деді менің әйелім.

- Рас,- деді Нұрлан маған,-папам мені тауға алып барған.- Сонан соң сәл ойланып тұрып: - Бірақ ол қа-ша-а-ан, бұдан жүз жыл бұрын еді,-деді.

- Соқ өтірікті,-дедім мен шыдай алмай. - Өзің бес-ақ жастасың. Қайдан жүз жыл бұрын болсын?

Бала мені мүсіркегендей дәу басын қисайтып біраз тұрды да:

- Ой, Арыстан аға, жүз жыл дегенде – жүз жылдың өзі емес қой,- деді. Бет-әлпетінде: «соны да түсінбейсің бе» деген нышан бар.

- Әй, Нұрлан! Ағаңның мазасын алма, - деді анадай жерде диван үстінде отырған Жанна.

- Менің мазамды алған жоқ, сен назар салмай отыра бер, - деймін баланың мамасына.

- Жанна, саған не болған, өз бетінше отырған баладан айналып кетпейсің бе,- деп әйелім түсті араға.

Үйдің ішін үнсіздік жайлады.

Балалармен тіл табысуға орашолақ адам едім, кішкентай мейманды немен алдандырамымды білмей дағдарып

отырғанымда, қобдишадағы түрлі темір-терсек, значектер есіме түсе кетті. Жерден жеті қоян тапқандай, жүгіріп барып қобдишаны қолтықтап қайттым.

- Мінекей, біздерде мынадай бар, мынадай бар,- деп Нұрланның алдына неше бір жалтырауықтарды жайып салдым.

Далада бұрқ-сарқ күн күркіреп жатты. Онда ісіміз жоқ. Бала мәз, соған мен де мәз.

Ойдан-қырдан жиналған әлгі значектердің бір уысын Нұрланға сыйладым.

- Рахмет,- деді ол ересек адамша. – Мен значок жинап жүрмін. Тіпті, менде әлі папам әкеп берген значоктар мен шетелдік шақалар да бар.

Мен көңілденіп мырзалығым ұстап кетті де, ВДНХ-ның қола медалін қоса бердім. Кішкентай мейманым медальді ары қарап, бері қарап, тіпті титтей алақанына салып, салмақтап көрді де, өзіме қайтып берді.

- Мұны алмаймын, Арыстан аға,-деді. – Мұны сіздің өзіңізге сыйлаған. Маған алуға болмайды.

- Сыйлаған емес, Арыстан ағаны наградтаған,-деп баланың қас-қабағын аңдып отырған мамасы сөзге араласты. Соны айтып, қара көйлегінің тар етегін тартқылап, сирағын жасырмақ боп қысылып отыр.

- Наградтаса тегі жақсы,- деді Нұрлан сөзін салмақтап. Шәушиген бетіндегі үлкен аузы томпайып шыға келді. – Менің папамды да наградтар еді, оның да осындай медалі болар еді...

- Нұрлан!- деп мамасы айқайлап жіберді.- Қарыса ма жағың сенің, қарыспай ма? Сөйлемес дедім ғой мен саған. Жүр, киін, қайтамыз!

- Жанна, саған не болған?-деп әйеліміз екеуіміз өре түрегелдік.-Далада жаңбыр құйып тұр!

- Оho,- деді бала үлкендерше,-жаңбыр деп осыны айт. Мама, мама, қазір папам командировкадан кеп қалса қайтеміз. Ол үйге қайтіп кіреді? Су-су болып қалады ғой.

Мамасы бұ жолы ұрыспай жауап беріп жатыр:

- Нұрлан , сен білмеуші ме едің, папаңның өзінің кілті бар ғой, командировкадан біз жоқта келіп қалса, өз

кілтімен ашып алады үйді. Әй, бірақ келе қоймас. Келетін уақыты бола қойған жоқ...

Бала күрсінді. Әлгінде ғана өзі қызығып, құныға қараған значоктар жайында қалды.

Кенет алақандай көздерінен от ойнап, ақсары жүзі бал-бұл жайнап:

- Арыстан аға, менің есіме енді түсті. Сіз білесіз бе, папам мені стадионға алып барғанда тура осындай жаңбыр жауған. Стадионда футбол болды-ау деймін. Ұмытып қалыппын. Жүз жыл өтті ғой... – деді.

Мені тағы да сенбес дегендей бетіме қарады:

- Жүз жыл дегенге, шынынан жүз жыл екен деп қалмаңыз Баяғыда дегенім ғой. Сонда папам менің үстіме газет жапты. Бәрібір үсті-басымыз су-су болды. Со жолы мен ауырдым-ау деймін. Есімде жоқ, жүз жыл өтті ғой.

- Нұрлан, не айттым, мен саған, Арыстан ағаның мазасын алма дедім ғой,-мамасы тағы да ашулы көзбен баланы атып өтті. Әйеліміз екеуіміз оны тағы да тарпа бас салдық:

- Жанна, нең бар тыныш, адам құсап әңгіме айтып отырған балада. Мұндай ақылды баладан айналып қана кету керек қой. Кел, Нұрлан!

Үлкен аузы томпая қалған Нұрланды өзіме тартып, бауырыма қыстым. Бір жақсы жері, бала кекшіл де, шолжаң да емес. Лезде жадырай салып, қойныма кіріп кетті.

Баланы бауырыма басарымды бассам да бір түрлі себепсіз сезімнен қысылып барам. Бала ұп-ұзын арық саусақтарымен иығымды сипалады. Күрсініп қойды.

Бір бәленің боларын сезгендей менің де тынысым тарылды. Ап-арық ұзын саусақтар жағымды жағалап, бір күннің ішінде өсіп қалған сақалымды сипалай бастады. Тостағандай тұп-тұнық көздер бетіме кірпік қақпай тесіле қарап қалған. Сидаң саусақтар жылжып жүр. Соқырлар әденені іздегенде, әлдекімді танығысы келгенде осылай сипалайды. Менің бетім алаулап, тұла бойым бір қызып, бір суып қалшылдатып барады.

Егеудей сақалды ары-бері ақырын ысқылап көрді де, бала:

-Қытығың келмей ме, Арыстан аға?-деді.

Жанна бүк түсіп, булығып отыр. Менің әйелім де шыдамады.

- Сіздің шашыңыз қара екен, папамдікі, ұмытпасам сарғыш еді... Солай ма, мама?

Жауап орнына мамасы енді дауыстап жіберді.

Әйеліміз екеуімізде үн жоқ.

Жападан жалғыз қалған бала ақыры шыдай алмай:

- Мама, кешір, мен сенен сұрайын деген жоқ едім, бірақ папамның шашы қандай еді, ұмытып қалыппын. Жүз жыл өтіп кетті ғой,-деді.

Шерхан Мұртазаев
«Лениншіл жас»
7 қараша, 1970ж.

ОРАЛТАУҒА БАРАРДА

Ешбір әдебиет тек өзінің ұлттық «үйшігінің» ішінде еркіндеп өркен жая алмайды. Әдебиеттердің бір-біріне ықпалы, игі әсері баршамызға белгілі қағида. Бүкіл совет әдебиетін ұлы шынар, зау бәйтерекке балар болсақ туысқан ұлттар әдебиеті сол алыптың бір-бір саялы да салалы бұтағы. Жасыл жапырақ жайған сол бұтақтардың бірі – башқұрт әдебиеті.

Өткен жылы қаламдас башқұрт бауырларымыз біздің республикамызда мейман болып оралғаны жұртшылыққа мәлім. Башқұрт әдебиетінің Қазақстандағы күндеріне қатысқан қаламгерлерді аса ірі тұлғалар Сәйфи Құдаш пен Мұстай Кәрім бастап келген болатын. Солармен бірге Асғат Мирзағитовты, Ғилямдар Рамазановты, Әнгәм Атнабаевты, Яныбай Хамматовты, Зейнаб Биішеваны, Мұса Ғалиды, Мидғат Ғайнуллинді, тағы басқа бауырларды республика жұртшылығы құшақ жая қарсы алып, құрмет тұтып, сыйсияпат көрсетіп, қазақ жерімен, өскелең елімен таныстырғаны күні кеше.

Енді, міне, қазақ жазушылары Башқұрт еліне аттанбақшы. Делегация құрамында белгілі ақын-жазушыларымыз Әнуар Әлімжанов, Әбділда Тәжібаев, Әбу

Сәрсенбаев, Қалижан Бекхожин, Хамит Ерғалиев, Қуандық Шаңғытбаев, Тұрсынхан Әбдірахманова, Сағынғали Сейітов және басқалары бар.

Башқұрт елі ежелден Қазақстанмен іргесі бір, тілі, тұрмысы, салт-санасы ұқсас туысқан ел. Башқұрттар да ерте кезде Еділ мен Тобылдың арасында көшіп жүріп, мал баққан. «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» эпосын қазақтармен бірге башқұрттар да жырлайды. Осыған қарағанда, байырғы бір рухани байлық та екі елге ортақ...

Башқұрттан шыққан ақиық қыран Салауат Юлаев пен қазақтың қас батыры, жалынды ақыны Махамбет Өтемісұлының тағдырлары өте ұқсас. Екеуі де айтулы ақын болған, екеуі де қол бастап, азаттық үшін алысқан. Екеуінің де поэзиясына тән қасиет – ереуіл рухы, әлеуметтік идея, азаматтық асқақ пафос.

Салауат неше жасында?

Жасыл кәмшат бөркі басында.

Генерал болды сол Салауат

Жиырма екі жасында...

Халық Салауат туралы осы жырды ғасырлар бойы айтып келеді. Ал, сол Емельян Пугачев пен Салауат Юлаев бастаған орыс және башқұрт шаруаларының көтерілісіне көптеген қазақтар қатысқаны мәлім. Мәселен, Досалы сұлтан өз баласын бас етіп, екі жүз қазақ жігітін Пугачев пен Салауатқа көмекке жіберген.

Сондай-ақ, 1812 жылы Наполеонға қарсы Отан соғысы кезінде башқұрт полкінің құрамында да көптеген қазақ жауынгерлері болған. Олардың ішінде Әмен Байбатырұлы мен Нарынбай Жанжігітұлы сияқты ұландар Башқұрт полкімен бірге Парижге дейін барып, Сена өзенінен ат суарған, ерлігімен көзге түсіп, күміс медальдармен наградталған.

Башқұрт пен қазақ халқының туысқандық бірлігі, әсіресе, Ұлы Октябрь революциясы мен азамат соғысы жылдарында жарқырап көзге түсіп еді. Қазақстаннан шыққан Аманкелді Иманов, Әліби Жанкелдин, Сәкен Сейфуллин сияқты революционерлері мен башқұрт революционерлері Шаһит Құдайбердин, Баһау Нұриманов, Бақтыгерей Шәфиев патша өкіметіне қарсы бірігіп күрес

жүргізген, Совет өкіметін бірге орнатысқан. Тіпті, кешегі Ұлы Отан соғысы кезінде де башқұрт генералы М.Шаймұратов бастаған 112-атты әскер дивизиясында да мыңдаған қазақтар болып, тамаша, адам таңқаларлық ерлік көрсетті. Олардың ішінен бес қазаққа (алматылық Төле Кенжебаев, қызылжарлық Іскендір Дәуітов т.б. бар). Совет Одағының Батыры атағы берілді. Сондай-ақ, Қазақстаннан жасақталған 8-гвардия дивизиясының құрамында да көптеген башқұрттар (мәселен, полк комиссары Ахметжан Мұхамедьяров т.б.) соғысты. Ал соғыстан кейінгі жасампаз бейбіт еңбек күндерінде, әсіресе Қазақстанның тың және тыңайған жерлерін игеру кезінде де екі халықтың өкілдері қоян-қолтық еңбек етті.

Міне, осы көне көршілік, тарихи туысқандық, әсіресе саяси-экономикалық байланыс екі халықтың рухани өмірінде, мәдени істерінде елеулі із қалдырды.

Осы орайда біз башқұрт халқының тамаша перзенті Әбубәкір Диваевтың есімін еске алу заңды деп ойлаймыз. 1923 жылы 22 мартта Ташкент қаласында үлкен ғалым, атақты этнограф Әбубәкір Диваевтың ғылыми қызметіне 40 жыл толуына байланысты юбилейлік салтанат болып өткен. Юбилейде Түркістан Советтік республикасы Халық Комиссарлары Советінің председатели Тұрар Рысқұлов Диваевты Совнарком атынан құттықтаған.

Башқұрт бауырлар жөнінде сөз болғанда Уфадағы бұрынғы «Медресе Ғалияны», онда революциядан бұрын қазақ жастары оқығанын, олардың арасында Бейімбет Майлин болғанын алғыс сезіммен еске аламыз. Ал Ақмолла ақын болатын болса, қазақ, татар, башқұрт тілінде бірдей жазған, үш халыққа да төл тұлға еді.

Жиырманшы ғасырдың басында Башқұртстанда Крашенников деген жазушы болған. Ол өзінің бір кітабын «Сөніп бара жатқан Башқұртстан» деп атапты. Ал, орыстың атақты жазушысы Глеб Успенский Орынбордан Уфаға дейін сапар шегіп, былай деп жазған: «Құрып кетеді-ау башқұрт, сөз жоқ, құрып кетеді».

Ұлы Октябрь революциясына дейін «сөніп бара жатқан», «құрып бара жатқан» тек Башқұртстан ғана ма екен? Осынау қайғылы халден біздің халықтарымызды аман алып қалған,

өркен жайдырған, озық елдер дәрежесіне жеткізген – ұлы Октябрь!

Октябрь шұғыласымен нұрланған башқұрт совет әдебиетінің негізін қалаушылар: Мәжит Ғафури, Дәуіт Юлтый, Афзал Тағиров, Сәйфи Құдаш есімдері бізге Сәкен Сейфуллин, Бейімбет Майлин, Ілияс Жансүгіров есімдеріндей жақын да туыс.

Ал, кемел ақын, прозашы, драматург Мұстай Кәрімнің туындылары қазақтар үшін қырғыз Шыңғыс Айтматовтың шығармаларындай төл сияқты көрінеді.

Сонымен біз, қазақ жазушылары, бір кезде Пугачев пен Салауат, Фрунзе мен Чапаев ереулі аттарын суарған Ақ Еділ бойларына, Орал тауға – башқұрт бауырларға достық сапармен, халықтар, әдебиеттер туыстығының сағынышты шақыруымен аттанамыз.

Ш.Мұртазаев
«Қазақ әдебиеті»
12 август, 1971 ж.

АЛТЫН ТІКЕН **әңгіме**

Күн сәскеде бақташы табынды тақырға иіріп тастады да тарбиған қара шеңгелдің түбіне барып отырды.

Бурыл таудың жалаңаш жартасынан шақ етіп бала бүркіттің үні естілді. Бақташы бала іздемекке ойы бір кетті. Сонан соң:

- Мен қай бір құсбегі едім, - деді.

Шеңгелдің тікені көп, жапырағы сирек еді. Қауашағы пісіп, жел сәл ызың етсе қоңырауша сыңғырлап тұр. Бақташы шақшиған күннен басын қорғалап, пиджәгін шешіп алып шеңгелге жапты. Шашы сиреген төбесіне ғана жетерлік көлеңке түсті.

Шеңгелдің түбінен қашып барып, ебелектің астын паналаған кесірткенің алқымы бүлкілдеді. Ерте-ерте, ертедегі алып айдаһардың шаялаған ұрпағы бақташының әрекетін бағып, кірпіксіз көзі тесірейе қалды.

Бақташы кенеп дорбадан жарты бөлке нан мен екі шиша шығарды. Дорбаны төсеп, тамақты үстіне қойды. Кесіртке бөтелкелердің күнге шағылысып қалтырағанынан жасқанып бұғыңқырай түсті. Бөтелкелердің бірі – айран, бірі – арақ еді.

Кеше бақташы жұрттан жалақысын жинаған. Сиыр басы сайын айына бір сом. Қолына түгел тисе - әжептеуір ақша. Бірақ қолына түгел тие бермейді. Қауымды даттап обалы не керек. Көбі-ақ адал ақысын тап-тұйнақтай таза береді. Тек, Қатша сияқты құдайдан безгендері болмаса, Қатшалар қалтасында ақшасы бола тұра:

- Әй, Қалтырауық, келесі базарға дейін шыдап тұр-әй, жазған. Келесі базарда көйлегімді сатам да сенен құтылармын, - дейді ғой күйдіргенде.

Бақташы сонда барып:

«Осы қыстан бастап жекешені тастап, колхоздың малына кірмесем бе!» - дейді.

Бақташы арақтың ақ қаңылтыр аузын ашып қырлы стаканға орталау құйып, ойланып біраз отырады.

... «Бұрын осының аузын сүргіштеп қояр еді»,

Қолы от алған трактордың рулін ұстап отырғандай дір-дір етеді. Сонда қырлы стакандағы арақ күздің қара суығы тербеген қақ суындай қалтырайды. Бақташы соны байқап қалып, көзін тарс жұмып, басын шалқайта тастап жібереді...

Ебелек түбіндегі кесіртке алдыңғы екі аяғымен жер тіреп, зерлі мойнын созып-созып қарады.

Сәлден соң Қатшалардың қорлығы ұмытыла бастайды. Таңғы салқынмен ажырыққа тойып алған табын тақырда тапжылмай жатыр.

Бақташының бойы балбырап, ойы бозбала шағына сапар шегеді. Өмірінің тәтті бір кезі. Тәттінің көп тұрмайтыны сияқты лезде өте шыққан бір заман. Көкірегіне көмулі жатқан бір арман. Көмулі жатқан шоқтың үрлегенде қызарғанындай, осындайда, оқта-текте сол бозбала шағы бір елес беріп кетеді.

Содан бері де қырық жыл өтіп кетті. Дүниеден көп адам аттанды, дүниеге көп адам келді. Бір кезде конфискеленген байдың бой жетіп отырған қызының тұсына барып өлең айтқан жас жігіт енді қалтырауық шал болды.

Бірақ ол қылшылдаған жігіт кезінде де қалтырауық еді.

Өмір бойы осы кемістіктен азап шегіп келеді. Бозаның бір жорасында әлгі конфискеленген байдың бой жетіп отырған қызының тұсына барып:

Біздің ауыл Бурылдың төрінде отыр.
Өзің көрген баяғы жерінде отыр.
Шыныменен көңілің бізде болса,
Құдаша, сағат сайын өзіме көрін де отыр.
Қарағым-ай,
Қабағың-ай
Ақ қағаздан аппақ-ай
Тамағың –ай! – деп шалқыған.

Құдаша да құраусыз емес екен, жеңгесіне қосылып, өлеңмен жауап айтты. Сол шумақтың бәрі түгел бақташының есінде қалмапты. Есінде қалғаны соңғы сөзі еді.

... Құдажан, қалтырамай жайыңа жүр.

Жұрт сонда қыран күлкі, мәз-мейрам болып еді-ау. Бақташы кірерге жердің тесігін таппай, боза сүзген тай қара қазанға түсіп кете жаздап еді. Жұбанышты жұрттан таппай, сол бір уыттан іздеп, ісіп-кепкенше іше берді. Жалғыз кемпір шешесі ғана:

- Жүмәлі-ау, Жүмәлі! Құдайдан тілеп алған жалғызым, сенің қолыңды қалтыратып қойған әлгі Сәдіркүл жиен ғой. Кішкентай күнінде асыққа таласып талай ұрып ең. Қолың содан қалтырауық. Оның несіне қапа боласың, - деуші еді марқұм.

Пиджактің қос алақандай көлеңкесі ауытқып, бақташының басына күн түсті. Селдір шашының арасынан шықтай мөлтілдеп шып-шып тер шықты.

- Келіңіз, құдаша, - деді бақташы – арақ құйылған қырлы стаканды алға ұсынып, орнынан тізерлеп көтерілмек болып. Ебелек түбіндегі кесіртке жалт беруге ыңғайланды. Бақташының көзінің алды кілегейленіп жұмыла беретін болды. Енді бүкіл денесімен ары-бері теңселіп, аят оқыған қарыдай боп отырған соң қолының майда дірілі білінбей де кетті.

-Опыр-ой, құдаша, алмадыңыз ғой!

Құдашада үн жоқ. Құдаша қазір, бұдан қырық жыл бұрынғыдай, құданың бетінен алмайды. «Қалтырауық» деп кемітпейді. Тамағы «ақ қағаздан аппақ» боп, қырын қарап

күлімсірейді, қыпша белі майысып, бұрымының ұшын тарқатып, қайтадан өріп, арқасынан асыра лақтырып тастап, көзінің қиығымен тағы да күлім қағады.

Бақташы қырлы стаканды төңкеріп тастап, бөтелкені сарқып құяды.

- Келіңіз, құдаша!

Сый аяқты бұ жолы кәдімгідей орнынан тұрып барып ұсынбақ болады. Кесірткенің алқымы бүлкілдегенін қоя қояды. Құйрығы жылтың етіп, ебелектің аржағына өтіп барып, артына бұрылып қарайды.

Кесірткеге бақташы жақтан хауіп төне қойған жоқ. Ол шекелеп тұрып барып:

- Апыр-ой, құдаша, - деп қайтадан былқ етіп отыра кеткен.

Хауіп басқа жатқан келе жатқан сияқты. Ту сырттан ат тұяғының дүбірін есітіп, кесіртке таяу тұрған бір түп текесақалдың арасына сүңги жөнелді. Колхоздың қарауылы:

- Бұл адам ба, жын ба? – деп біраз тұрды. Одан соң барып, атын шеңгелге байлап, бұқпалап басып, бақташының алдына шөкелеп отыра қалды.

- Алыңыз, құдаша, - деді бақташы.

- Келіңіз, құда!

Бақташы көзін бағжаң еткізіп ашып алды. Алдында шын адам отырған сияқты. «Қалпақ па, орамал ма? Құдашаға мұрт шығып кеткен бе?»

- Айпыр-ой, құдашаның түрі бұ сияқты емес еді ғой, - деді бақташы дауыстап.

- Құдашашылын мұның! Әй, құда! Сиыр қайда?...

- Е, бәсе, Әбді охранник екенсің ғой. Сиыр... сиыр жусап...

- Бар бол, бар болғыр! Табын тұтас жабылып жүгеріні жайратып жатыр. Жын-шайтаныңмен сөйлесіп сен отырсың. Не жын айналдырды!

Табынның жусап жатқан орынында пырдай болып жас жаппа ғана қалыпты.

Бақташы мастықтан лезде айықты.

- Қарасан келгір! – Бақташы жуан таяқты шиіріп лақтырғанда ешкібас көк сиыр көзін жұмып тұра қалды. Таяқ тұқыл мүйізге сақ етті. Көк сиыр басын шайқап алып,

жүгеріні салдырата тағы аралап кетті. Аштан өліп бара жатқандай жүгерінің жапырағын жалмап, апандай аузына ілінгенін құлаштай тілімен шалып, ілінбегенін мүйізімен қайырып, жапырып барады.

Аттандап Қатша жүр.

- Жайрағыр, Қалтырауық, жайрат менің жаялықтай жүгерімді!

Қыпша бел құдашаның демде бақырауық қисық кемпірге айналып кеткенін бақташы мойындағысы келмейді.

«Әй, Қатша, тілің о баста-ақ ащы еді-ау. Бәрі өзгерді, бір-ақ тілің сол баяғы удай күйі».

Бақташының кемпірі Жұпар колхоздың қарауылы Әбдінің айтқан сөзіне сенер-сенбесін білмей, ернін сылп еткізіп, жер қозғалса қозғалмай, есіктің алдына тұр.

- О, шойлы, аяқ ішетін қу әдетті қайдан шығайған?! Аяқ шенің не теңін?! Құдашашылың, шойылының! Құдашаңмен қатып қалғый!

Жұмәлі бақташы сиырды жүгеріден әрең айдап шығып, колхоздың көшесін шаңдата қуып келе жатқанда оған шаңның арасынан «тамағы ақ қағаздан аппақ» құдашасы тағы елес берді. Қайран қарт жүрек қайтадан сыздап қоя берді. Алтын тікен шірімейді.

Ш.Мұртазаев
«Лениншіл жас»
30 сентябрь, 1971 ж.

БІР НӘЗІК СӘУЛЕ

Хадиша ұзатылған қызының үйінде қыстай жатып, енді ауылына қайтпақшы болған. Қызы Күлтай мен күйеу баласы Жекен:

- Өлі бола тұрсаңызшы, ауылыңызға барғанда не бітіресіз, жападан жалғыз, - деген.

- Е, шырақтарым, тірі адамның тіршілігі таусыла ма? Көктем болса шығып қалды. Көк сиырды Шалабай көршіге: «әуелі құдай, одан соң өзіңе тапсырдым» деп кетіп ем,

бұзаулайтын кезі еді, ол не болды екен? Шалабайы түскірдің қарасаны сүзеген еді, көк сиырды сүзіп, бұзау тастатып қойды ма, - қайдан білейін...

- Апам-ай, әйтеуір. Сол сиырды сатып жіберіп, біржолата келсеңші, не бар қартайғанда жалғыздан-жалғыз, - дейді қызы.

- О, сорлы қар, мені әруақ атсын деп жүрсің ғой. Аруақтарды қайда қоясың. Сенің әкең бар емес пе еді. Олардың әруағы түтін шықпаған үйден безбей ме екен. Күйзелмей ме екен. О дүниеге барғанда мен оларға не бетімді айтам? О несі-ей! – деген шешесі.

Содан Хадишаны қызы мен күйеу баласы «Келтесай» разъезінен поезға шығарып салып тұрған. «Келтесай» разъезіне жолаушы поезы бір-ақ минут аялдайды. Шоқ талдың тасасынан көк поезд ирелеңдеп шыға келді. «Келтесайда» билет тек жалпы вагонға ғана сатылады. Сол жалпы вагонды іздеп Күлтай мен күйеу бала әрлі-берлі жүгірді. Жазғытұрымда үсік алатындай барқыт шапан киіп, күндікті шалқайтып, шаңырақтай етіп ораған Хадиша қызының соңынан бір, күйеу баласының соңынан бір жүгіріп есі кетті. Ақыры, жалпы вагон табылып, оның тұтқасына жармаса бергенде, поезд жылжи бастады.

Күйеу бала қоржынды тамбурға лақтырып жіберіп, енесінің қолтығынан демеді:

Тәңірі жарылқағыр, тамбурда тұрған тәмпіш мұрын қара қыз кемпірдің қолынан тартып, ішке ендіріп алды. Хадиша бұрқылдап ұрсып жүр:

- Ойбу, мына жаның қайтеді, сонша, әкесі өлгендей асыққаны несі... Әй, Күлтай, Жекен-ай, аман бол, айналайын, айналайын қарақтарым, әшейін, садаған болайын шырақтарым, әшейін...

Қызын қимай, тумаса да туған ұлындай болған күйеу баласын қимай, көмейіне бір түйін тығылып, көзіне мөлтілдеп, жас іркілді.

«Қал, қал» деп жалынғанда неге қала қоймадым деп өкінгенін байқады.

- Апа, қайда барасыз?

Хадишаның тарс есінен шығып кетіпті. Әлгі өзін тамбурға қолынан тартып шығарып алған қыз тұр екен

қасында.

- Құдай тілеуіңді берсін, сен болмағанда іліне алмайтын екенмін, - деді Хадиша бейтаныс қызға жалбаңдап ризалығын білдіріп, - Борантауға барамын, шырағым. Өзің қайда барасың?

- Мен бе? – деп қыз өзінің қайда бара жатқанын жаңа ойланғандай дағдарыңқырап қалды. – Дана-Атаға барамын, апа.

- Әке-шешен бар ма, қарағым? – деді Хадиша.

- Білмеймін, - қыз иығын қиқаң еткізіп, болар-болмас езу тартты.

«Білмегені несі? Дені сау ма өзінің?» - деді ішінен Хадиша. Бірақ, дауыстап:

- Білмеймін не? – деді. - Өзің қайдан келесің? Үйің бар ма?

Қыз төмен қарап, терезенің жақтауын саусағымен сүрткілей берді. Хадиша сонда байқады, қыздың әдемі мойыл көзіне жас толып, шүпілдеп тұр екен...

Вагонның терезесінен иір-иір ақбас тау поезбен жарасып жөңкіліп жатты. Осы бір басына бұйра бұлт қонып, көк аспанмен аймаласып жатқан тау мына қызға көрген бір түстей ыстық, бірақ бұлыңғыр.

Неге ыстық, - өзі де білмейді. Осынау таусылмас таудың бір түпкірінде өзінің шешесі жүргендей көрінеді де тұрады. Осы ма? Осы жер емес пе? Осындай көлбеңдеген тау бар ма еді? Темір жолдың бойы сияқты еді. Өйткені, анасының арқасында ұйықтап келе жатқанда паровоздың қышқырған даусынан шошып, жылағаны есінде. Шешесінің өзін көтеріп келе жатқаны анық. Оны біледі. Онан кейін сол шешесінің арқасында келе жатып тағы ұйықтап кеткен болуы керек, арғысын білмейді. Содан соң, шешесін көрген емес. Содан бері талай жыл өтті...

«Аңқау басым, - деп қалды Хадиша. – Қарап отырмай, байғұстың жарасын қасып алдым ба?».

-Мен детдомда өстім, апа, - деді қыз, енді езу тартпақ болды.

Е, байғұс-ай, - деді Хадиша көңіліне келеді-ау деп ойлап жатпай. Сонан соң есіне бірдеңе түскендей лезде қатқыл үнмен, жұлып алғандай:

- Қай жердің жетімханасы? – деді.

- О, апа, көп. Дана –Атада да болдым, Жасылкентте де болдым. Мәуеліде де болдым. Көп...

Хадиша енді мына қызды жаңа көргендей, ежірейе қарап:

- Атың кім? – деді.

Қыз бұл сұраққа жауап бергісі келмегендей, қасын көтеріп, сыздаңқырап қалды да, үлкен кісінің сауалын жауапсыз қалдырмастан:

- Валя, - деді.

- Жетімханада осылай боп кеткенсің ғой, әйтпесе әкешешен қойған қазақша атың бар шығар?

Шибарқытты үстіне қабаттап кие берген мына кемпір енді Валяға ұнамай қалды. «Әлгінде мен болмасам, поездға ілінбей де қалар еді, енді өктем-өктем сөйлеуін», - деді ішінен.

Ал, Хадиша қызға сұқтана қарағанын қоймады. Валя мұнысын ұнатпай терезеге бұрылды. Басына ақ шаңқан күндік ораған мына кемпір қадалып қарай берген соң: «есі дұрыс па өзінің?» деген күдік те келді.

Валя шыдай алмай орнынан тұрып кетті.

Поезд Шақпақтаудың биігінен еңіске қарай жөнелді. Хадиша шибарқыт бешпетінің қалтасынан папирос алып, коридорға шықты. Шылымды тұтатып, сөнген шырпыны шишақпақтың қорабына қайта салып қойды.

«Кемпір басымен темекі шегуін» деді Валя теріс айналып.?

Хадиша қызды иығынан тартып өзіне қаратып алды.

- Әй, Бәле!

- Бәле емес, Валя.

- Уәлия болсаң бола ғой. Кемпір басымен шылымды несі деп тұрсың ба? Герман соғысынан бері тапқан өнер ғой. Қазір Борантауға келеміз. Біздің «Өжетте» Зуайда деген кемпірдің баяғыда жетімханаға өткізген қызы жоғалып кетіп еді. Сен сол емес пе екенсің деп келемін. Бірақ, оның аты басқа сияқты еді.

- Менің шын атым белгісіз, - деді қыз жұлып алғандай. – Валя деп детдомда қойған. Зуайда, Зуайда... Естімеген сияқтымын.

- Зуайда, Зуайда... Естімеген сияқтымын.

Зуайда байғұс анау бір жылы қызын Дана-Атадағы жетімханаға апарып өткізген екен, қайтып барса, басқа қалаға ауыстырып жіберіпті. Содан көз жазып қалды ғой. Тірі болса, сен сияқты бой жеткен шығар.

- А, сіздің ауыл қайда?

- Біздің «Өжет» пе? Мына таудың етегі ғой. Борантаудан ровнай он шақырым. Осы сен біздің Зуайда бөлеге ұқсайтын сияқтысын-ей!

- «Құдай-ау, - деді қыз, - шынымен осының сандырағы келсеші».

Қыз тағы да тау жаққа қарады. Таныс сияқты. «Қашан көріп едім?». – деді. Әлде жай елес шығар. Еш уақытта мұндай тау көрмеген шығар. Ал, анасы ше? Бет-аузы ақ жаулықпен шандулы ма еді? – Еш белгі есінде жоқ.

-Апа, мен сізбен бірге барамын «Өжетке», - деді Валя бір кезде.

Хадиша сенерін де, сенбесін де білмей, қыздың бетіне бағжия қарап сәл тұрды. Сонан соң:

- Алда, айналайын-ай, сағынған екенсің ғой! – деді.

Олар Борантау разъезінен түсіп, «Өжетке» баратын көлік қарастырып еді, ештеңе табылмады. Жаяу тартты.

Разъездің қызыл үйі артта қалды. «Өжетке» қарай бұралаңдап, сайға түсіп, сайдан шығып қара жол жатты.

Аспанда бозторғайлар, төскейде тракторлар бір-бірімен айтысып тұрған кез екен.

Сары көбелек бұлардан озып та кетпей қалып та қоймай, қапталдасып, қалт-құлт етіп ұшты да отырды.

Сайдың қабағында желін жері жер сызып, сиырлар жайылып жүр екен. Жүні әлі түспеген жүдеу көк есекке мінген екі әйелге көзін қолымен көлегейлеп көп қарады.

«Осының бәрін мен бір кезде көріп ем», - деді қыз өзіне өзі. Мына шарбы бұлтты көгілдір аспанды, мұнарлы биік тауды, қылтиған бәйшешекті, мыңқиған сиырларды, терең сайларды бұрын бір көрген сияқты.

Қыздың кеудесі дүрсілдеп, әлгі «Өжетке» тезірек жеткісі келді.

Көк есекке мінген бақташы тымағын көзіне дейін баса киіп алып:

- Оу, Хадишамысың? Ат-көлік аман ба? – деді. – Көк сиырың бүгін-ертең бошалайды-ау, сірә. Қасыңдағы қай бала?

- Бұл баяғы Зуайданың жоғалып кеткен қызы көрінеді. Бақташы енді тымағын жоғары көтеріп қойып қарады.

- О, айналайын, - деді, - тірі бар екенсің ғой. Қайран, Мәмбет жәкемнен қалған жәдігер екенсің ғой.

«Зуайданың баяғыда жоғалып кеткен қызы табылыпты. Хадиша алып келе жатыр екен», - деген хабар «Өжетке» лезде жетіп, тарап кетті.

Зуайданың үйіне кемпірлер мен балалар толып қалды. Зуайда қызын көрмей жатып аңырады-ай дейсің.

- Өлгенім тіріліп, өшкенім жанды ма, жұртым-ау. Көз жасымды құдай көрді ме, жұртым-ау! Айналайын, Шәмшия-ау, адасып қалған анаңды ақыры таптың ба, құлыным!...

- Е, байғұс, қайтсін, - деді кемпірлер.

Валя өзіне құшақ жая көзін тарс жұмып алып, аңырап келе жатқан ақ кимешекті кішкентай қара кемпірге қарап состиыңқырап қалды.

Кемпір келіп, бас салып, қос иығынан айқара құшақтап, бетіне бетін тақап, теңселіп тұрды. Оның көзінен домалаған жас мойнына тамғанда Валяның да көңілі босап, өксіп-өксіп жіберді.

Хадиша мақтанып, папирос алып тұтатты.

-Күлтайдың апасы-ау, қайдан таптың бұл қызды? – деп абысындары жабыла сұрап жатыр.

Хадиша қалай тапқанын қайталап шыққан. Бұл кезде көзінің жасын сүртіп, жылауын қойған Зуайда бір сәт Валяға үнсіз түйіле қарап тұрды да, жүгіріп барып қыздың басындағы жасыл ала үшкіл ормалды жұлып алды. Жұрт аңтаң. Валя да сасып қалған. Зуайда оның толқын қара шашын саусағымен ары-бері ашып көріп, басынан бірдеңе іздегендей тінткіледі.

Зуайда сәлден соң қолын кимешегінің астына жасырып, төмен қарап кібіжіктеп қалды.

- Бәсе, қайдан болсын, - деді кемсеңдеп.

- Әй, байғұс-ау, мұның не? – деді Хадиша.

- Менің Шәмшияның төбесінің оймақтай жері екі жасында отқа күйіп қалып еді-ау.

- О, тұқымын құрымасын, тұқымың құрымағыр. Жұрт балшықтан бала жасап ала алмай жүрсе, бауырыңа келіп тығылған қызды кеудесінен итергенің не, сорлы! Әй, Уәлия, жүр бері, шеше болмай қалсын, бұл шешек алғыр Зуайда!

Хадиша Валяны қолынан жетектеп, қыстай құлыптаулы тұрған өз үйіне қарай асыға адымдады.

Ш.Мұртазаев
«Қазақ әдебиеті»
23 июль, 1971 ж.

КОНКУРС ЖӘНЕ ЖЕҢІМПАЗДАР

«Жүзден жүйрік озады...». Айтса айтқандай. Өткен жылы октябрьде жарияланған балалар мен жасөспірімдерге арналған үздік әдеби шығармалардың конкурсіне жүзге тарта туынды келіп түсті. Конкурсты Қазақ ССР Министрлер Советі Баспасөз жөніндегі Мемлекеттік Комитеті, Қазақстан Жазушылар одағы бірлесе отырып жариялады.

Конкурстың мақсаты – балалар мен жасөспірімдер әдебиетінің деңгейін көтеріп, оған қалам қайраткерлерінің назарын аудару, жас бүлдіршіндерді коммунистік рухта баулып өсіру әжетіне жарайтын дәмді көркем шығармалардың тууына ықпал ету еді.

Конкурс өзінің бұл мақсатына біршама жетті деп айтуға болады. Жақында ғана республикалық жюри осы конкурстың қорытындыларын шығарды. Бәйгеге келіп түскен 99 шығармадан небары 12-сі ғана жүлдегер атанды. Бұдан, әрине, қалған 87 туынды түкке тұрмайды деген ұғым тумаса керек, әңгіме жүйріктердің жүйрігі, тәуірлердің ішіндегі тәуірі туралы болып отыр ғой. Конкурс үздік шығармаларға жарияланғанын жюри мұқият ескерген сияқты.

Озып келген он екінің ішінде Бірінші бәйгеге ие болған – біреу, Екінші бәйгеге ие болған – үшеу, Үшінші бәйге алған – үшеу және Көтерме бәйге алғандар – бесеу.

Бірінші бәйге «Жалбыз» деген бүркеншек атпен келіп түскен «ҚОШ БОЛ, АТА» повесі үшін ТЫНЫМБАЙ НҰРМАҒАМБЕТОВКЕ берілді Тынымбай – таяуда ғана

«Қауын иісі» атты тұңғыш әңгімелер жинағын шығарған жас жазушы. Соңғы бірер жылда баспасөз бетінде жарық көрген әңгімелері Тынымбайдың талантты жас екенін танытқандай еді. Ал, «Қош бол, ата» повесі сол сенімді молайта түсті.

«Қош бол, ата» - бас-аяғы жұп-жұмыр, шап-шағын, көркем де қарапайым повесть. Күнбе-күнгі қарапайым ауыл тіршілігі, кәдімгі ауыл адамдары. Сол қарапайым тіршіліктің жақсылығы да мол, жаманшылығы да кездеседі. Азаматтық пен адамгершілік сарапқа түседі. Әке алдындағы парызын ұмытқан оқымыстысымақ Толасбайға қарап түңілсең, адалдықтың өзіндей таза, адамгершіліктің үлгісіндей мөлдір сезімді сегіз жасар Көктембайды көріп үміттенесің. Түбі Көктембайдың мәртебесі үстем болар деген үміт қуантады. Повесте бастан-аяқ бәрі нанымды, жасандылық жоқ, кәдімгі өмірдің өзі. Бірақ оны жазушы фотосурет арқылы емес, жазушының көкірегімен түсірілген көркемсурет арқылы әсем жеткізген.

Екінші бәйгенің бірі – «Ақ желкен» деген девизбен түскен «АЛЫСТАҒЫ АРАЛДАР» повесі үшін САЙЛАУБЕК ЖҰБАТЫРОВҚА берілді.

Оқырмандардың көбі-ақ: «О кім екен?» деп қалуы әбден заңды сұрақ. Өйткені, әдебиеттегі жап-жаңа есім. Конкурстың құндылығы да сол жаңа шығармалармен қатар тың есімдер ашуында ғой.

«Алыстағы аралдарға» жюри мүшелері бірауыздан екінші бәйге беріп болған соң, автордың шын аты-жөні жазылған конверт ашылды. Авторы КазГУ-дің төртінші курс студенті Сайлаубек Жұбатыров болып шықты.

«Алыстағы аралдар» - қат-қабат хикаялар (приключение) кітабы. Қазақ әдебиетінде әлі дами қоймаған, кенжелеп келе жатқан, бірақ, әттең, өте қажет жанр. Соғыстан кейінгі кезең. Үш пионер, Бекет, Нұрлан және Қайсар үшеуі теңіз үстінде шытырман оқиғаларға толы қиын да қызықты бір апталық сапарды бастан өткерді. Балаға тән ұрма мінез, қиынға құмарлық, білуге құштарлық қасиеттерімен қатар, мақсаттары саналы, ниет дұрыс. Бұлар «Арантас» арасында сонау соғыс жылдары апат болған «Командор» кемесінің ізін таппақ. Осы жолдағы кездескен қиыншылықтар мотиві нанымды, әрі көркем. Оқушыны еліктіріп, жетектеп, үздіксіз

тартып отырады. Автор теңіз стихиясын, теңіз тіршілігін, балықшылар өмірін жақсы біледі. Теңіз суреті, бұл саладағы тіршілік тынысы, адамдар характерлері – бәрі қалтқысыз. Совет балаларының батырлық, бауырмалдық, достық, адамгершілік қасиеттерін бұл шығарма жақсы аша білген.

Екінші бәйгенің бірі – «Заман» деген бүркеншек атпен түскен «Жеңеше» поэмасы үшін ақын ТҰМАНБАЙ МОЛДАҒАЛИЕВКЕ берілді.

Сұрапыл соғыс алдақашан біткенмен, әлі жазылмаған жара көп. Ондағы қасіретті, ондағы қайсар ерлікті, ондағы қиындық пен қаһармандықты әдебиет әлі айтып болған жоқ, айтып сірә, тауыса да алмас. «Жеңеше» - сол сұрапыл тіршіліктің бір көрінісін көз алдына әкелетін, тебіrentетін, ойлантатын, есінде көпке дейін қалатын лирикалық поэма.

Екінші бәйгеге, сонымен бірге, «Қырғи» деген девизбен түскен «ҚАРАЖАРТАС ХИКАЯСЫ» атты ертегі-повесі үшін МҰХАМЕДЖАН ЕТЕКБАЕВ ие болды. Повесть 2001 жылғы оқиғаны баяндаған ертегі формасында жазылған. Совет пионерлерінің Марсқа ұшып барып, көп қиындықтарды бастан кешіріп, әділеттік үшін небір шайқастарға түсіп шығуы қызықты. Повесть жеңіл оқылады. Балаларды тапқырлыққа, ізгілікке баулитын туынды.

Жюри үшінші бәйгені «Майдан» девизимен түскен «ЧИКА-ДАБЫЛДЫҢ БАЛАСЫ» атты повесі үшін МОЛДАХМЕТ ҚАНАЗОВҚА беруді ұйғарды. Бұл халықтар достығын, үлкен парасаттылықты, бірлікті паш ететін шапшағын шығарма, бірақ айтары мол. Күйеуі Дабыл майданда жүргенде детдомнан бала асырап алған Тәнзила мен тумаса да туғандай болған неміс баласы Чика, фашистерге деген өшпенділігі көкірегінде қаратастай қатып қалған кішкентай Жұмажан тіршілігі табиғи, оқырманды илантады, олар қуанса – қуанып, күйінсе – күйініп, 35 беттік хикаяны оқып біткенше повестің әсем шырмауында боласыз. Бұл повестен балдырған оқырмандар алар ізгілік мол.

Үшінші бәйге сонымен бірге «Кенжеғұл Лекер» деген бүркеншек атпен конкурске түскен «САРШАТАМЫЗ» повесі үшін жазушы ЗЕЙНОЛЛА ШҮКІРОВКЕ берілді. З.Шүкіров – поэзияда да, прозада да өндіре жазып келе жатқан жарқын талант. Ол қашан да адам тағдырын, уақыт лебін, жан

сұлулығын тақырып етіп таңдайды. «Саршатамыздың» бас кейіпкері он бес жасар Достай. Оқиға соның атынан баяндалады. Оның жан дүниесі лайланбаған, ол тіршіліктен тек сұлулық, тек жақсылық, тек шындық іздейді. Достай осы арманына жетсе ғана бақытты. Повесть жасөспірімдердің ғана емес, оқырман қауымның қай буынының да әжетіне жарайтын әдемі шығарма.

Келесі үшінші бәйге «Бұлбұл» девизимен түскен «ОТ ІШИНДЕГІ АДАМ» атты повесі үшін МАҒЗОМ СҮНДЕТОВКЕ берілді. Бұл повесте мектеп өмірі, пионер балалар әрекеті шынайы суреттелген. Бала психологиясын автор жақсы біледі. Геройларында бір-біріне ұқсамайтын мінез, әрқайсысының өз портреті бар. Олардың табиғатты сүюі, ізгілікке ұмтылуы – ұтымды идея, жас қауымға айтар ғибраты бар.

«БАТЫЛ БАЛА АРЫСТАНБЕК ТУРАЛЫ» әңгімесі мен «ФАРХАДТЫҢ ҰРПАҒЫ» повесі үшін екі бірдей көтерме сыйлықты журналист Н.И.НАУМОВ алып кетті. Көтерме бәйгелер, сондай-ақ, «САЯХАТ» атты өлеңдер циклі үшін ЖАРАСҚАН ӘБДІРАШЕВКЕ, «МҰҒАЛІМ» повесі үшін ӘЛІМҚҰЛ БҮРКІТБАЕВҚА, «ЖІГІТ ТЕ ЖЫЛАЙ МА ЕКЕН» әңгімесі үшін ШӘКЕН КҮМІСБАЕВҚА берілді.

Конкурстың шарты бойынша бәйге алған бұл шығармалардың бәрі де бірнеше жинақпен кітап болып шығады. Бірнешеуі «Жалын» альманағында жарық көрмек. Айта кететін бір жай, бәйгеге ие болған туындылар түгел төрт аяғынан тік тұрған жоқ. Профессионалдық талап-тұрғыдан келгенде әлі де «әттеген-айлары» көп. Әрине, кітап болып шықпас бұрын кемшіліктердің бәрі мұқият түзетілуге тиіс.

Конкурс қалам шеберлерінің, әсіресе, жас таланттардың балалар мен жасөспірімдер әдебиетін өркендетуге құлықты, ықыласты екенін танытты. Басты бәйгелердің көпшілігіне бұрын есімдері әлі белгілі бола қоймаған таланттардың ие болуы, жаңа есімдердің ашылуы – бұл конкурстың аса пайдалы және қажет екенін көрсетті.

Амал не, қазір қорытындысы жарияланып отырған конкурс жоғарыда аталып өткендей кейбір «әттеген-айлардан» құралақан болмады. Бұл ретте ең алдымен

шығармалардың тақырып аясының әлі де болса тарлығы, ұсақтығы көзге ұрып тұр. Қалам шеберлері балалар мен жасөспірімдерді революция жеңістерінің рухында, әкелер мен ағалардың даңқты ерлігі рухында, Ленин идеяларына шын берілгендік рухында тәрбиелеу керек екенін, бұл азаматтық тақырыптар әрқашан да құнды тақырыптар екенін ескергені жөн. Біз, бәріміз балалардың адалдық, достық, еңбексүйгіштік сияқты асыл қасиеттерге коллективте, пионер және комсомол ұйымдарында баулынаатынын жақсы біле тұрсақ та, осы бір шындықты шығарма жазғанымызда ескере бермейтініміз де бар. Мұны да мықтап ойлауымыз керек.

Балалар мен жасөспірімдерге арнап шығарма жазуды мақсат тұтқан талапкер алдына ақ қағазды жайып қойып, бала жаны сол ақ қағаздан да аппақ екенін бір сәт есіне алсын, бала көңілін ұсақ-түйек туындысымақпен алдай саламын деген ойдан аулақ болсын.

Балалар әдебиетінің мәртебесін биіктетуге атсалысу – қалам қайраткерлерінің азаматтық парызы. Балалар әдебиетін одан әрі дамыта беру жөнінде 1969 жылы КПСС Орталық Комитеті арнайы қаулы қабылдады. Сол қаулының негізінде Қазақстан Компартиясының Орталық Комитеті мен Республика Министрлер Советі сол жылы республикамызда балалар мен жасөспірімдер әдебиетінің жағдайын жақсарту мақсатында бірсыпыра шаралар белгіледі. Соның бір көрінісі жылма-жыл өткізіліп тұруға тиісті осы конкурс. Бұл қоғамымыздың болашағы – жас буын үшін жасалған партиялық әкелік қамқорлықтың тағы бір жарқын көрінісі іспетті.

Шерхан МҰРТАЗАЕВ
«Жазушы» баспасы,
Балалар мен жасөспірімдер әдебиеті
бас редакциясының және
«Жалын» альманағының бас
редакторы,
жюри мүшесі.
«Лениншіл жас»
2 июль, 1971 ж.

«АҚМЫЛТЫҚ» АТЫЛҒАН СОҢ...

Проблемалық очерк

ҚҰМ-СУҒА жете алмай үздігіп, мойнын соза жығылған түйелердей. Атын сондықтан да Мойынқұм қойған шығар. Төменгі Талас өзеніне жетер-жетпес жерде жығылып, жүздеген жал-жал құм жоталар созыла сұлап жатыр. Қатпар-қатпар. Мұхит толқындары кенет қатып қалғандай.

Асылы, жер бетін түгелдей құм шапқыншылығынан сақтап қалған өзендер болар. Егер Ніл дария болмаса Мысыр елі болмас еді. Көл-көсір Аравия мен шексіз Ливия құмы Египетті қос өкпеден қысып келіп, амалсыз, Ніл суынан тайсалып, дағдарып қалған. Құмның мінезі де өрттің мінезіндей.

Міне, мына Мойынқұм да сондай. Егер Талас өзені ақпаса, ежелгі Талас шаһары («Тараз» емес), одан кейінгі Өулие ата, қазіргі Жамбыл қаласы болмауы да мүмкін еді. Кім біледі, қазіргі қала орнында жал-жал болып құм жатар ма еді.

Мойынқұмды кезінде көп зерттеген аса көрнекті ғалым, марқұм Кәрім Мыңбаевтың жазуы бойынша, құмның көлемі 5,5 миллион гектар жерді алып, ұзыны 500, көлденеңі 100 километрге дейін созылып жатыр.

Соншама ұлан-ғайыр құмның бір пұшпағында – Жамбыл облысының Жамбыл ауданына қарасты «Пионер» қой совхозының малы қыстайды. «Пионердің» өзі Жамбыл қаласынан таяқ тастам жерде отыр.

Совхоз директоры Сейтхалық Ормановпен бірге орталықтан аттанып, құмға бет алғанбыз. Жортақтап жақсы жүріп келе жатқан жеңіл машина «ГАЗ-69» бір мезгіл қақалып барып тұрып қалды.

- Құм басталды,-деді директор. – Түсейік. Асқар «тұлпарын тағалап» алсын.

Біз сусыған құмға малтыға жол жиегіндегі төбеге көтерілдік. Төбеде оңтүстікте – шоқ-шоқ талдар, арал-арал ақ үйлі ауылдар; алыста – асқақтаған Алатау. Ал, солтүстік - сүлесок, көкжиекке дейін бір-ақ рең, бір-ақ бояу. Боз бояу.

Көңілсіз көрініс. Ал, директор: - О, жарықтықтың жатысын-ай,-деді. Жаны бар нәрсеге арнап айтқандай, үнінде емірену, тебірену нышаны бар. – Мынау, міне, қоянсүйек,- деді ол еңкейіп боз бұтақты сындырып алып. Сынған жері сары-көк, жас шыбықтай екен. - Шырын шөп, қоян сорлы сәбіз кеміргендей кеміреді осыны. Қоян демекші, құмның арасы бығып жүрген қоян болушы еді, алпыс тоғызыншы жылдың «ақ мылтығы» бәрін қырып кетті. Енді-енді бірен-саран шыға бастады. Бірақ, елде бытыралы мылтық көп. Тұқыртып, тұқымын өсірмей тұр.

Асқар «тұлпарын тағалап» машинаның алдындағы білік темірін көтеріп алды. Енді еспе құм кедергі емес. Машинаға қайта мінген соң, әңгімеміз - әлгі «ақ мылтық» жайына қайта ауысты. Алпыс тоғызыншы жылдың январынан кейін көп шаруашылықтар ауыр шығынға ұшырады. Бірсыпырасы жем-шөпсіз, қора-қопсысыз бейқам болған. Ал, бірсыпырасының жем-шөбі бола тұра, соны қардың қалыңдығынан қора басына тасып жеткізе алмай, амалы құрыды.

- Бір жолы, - деп директор толықша денесі қозғалып, кеңк-кеңк күліп алды.- Күлеміз-ау, тағы да. О кезде жылап едік. Бір жолы... Шөпті орталықтан самолетпен тасиды. Қожахмет деген шопанның отарында тұрғанбыз. Самолеттің даусы шығысымен-ақ: «А, құдай бере гөр!» деп атып-атып далаға шықтық. Пилоты мен сияқты өткен соғысқа қатысқан біреу ме, қайдам, самолет зу етіп өте беріп, бума шөпті құмалақтатты-ай кеп. Бір бума шөп дәл шопанның үйінің шаңырағына түсіп, тесіп өткені... Құдай сақтап, үйде адам жоқ еді, әйтеуір. Е, нені көрмедік, «ақ мылтық та»...

«Ақ мылтық». Қазір көзі тірі қарттардан ондайды көрдім дегені кездеспейді. Бірақ, бұдан 80-90 жыл бұрын сондай бір сұрапыл болған деседі. Қар аса қалың жауып, аяз өте қатты болған сол қысты қайран қазақ «ақ мылтық» деп атаған екен.

1969 жылы қаңтарда сол «ақ мылтық» қайта атылды.

Сондай сойқанды қысты көрген мына мұнар құм қазір құлаққа ұрған танадай жым-жырт. Бірақ, бұл алдамшы тыныштық. Әйтпесе құмның қойнауынан тарам-тарам жол кетеді жан-жаққа. Құмға ұдайы келіп жүрген директор Сейтхалық пен шофер Асқар да кейде қай жолға түсерін білмей біраз дағдарып қалады. Техника күші қазіргі құмның

тұрмысына мол енген. Шөп тиеген машиналар мен тракторлар жүйткіп жүр.

Алдымыздан, бұйра құмның арасынан, шатырлы ақ үйлер қалашығы көрінді.

- «Елқаттаған», - деді директор. - Жамбыл ауданының құмдағы штабы. Мұнда аурухана, кітапхана, магазин, мектеп, мейманхана орналасқан. «Елқаттаған» не деген сөз дейсіз бе? Ертеде осы жерде ел санағы болса керек. Содан қалған. Бұл аудан штабы. Ал, енді біздің совхоздың өз штабы бар.

Шамалы уақыттан кейін совхоздың штабына да жеттік. Қараңғылық түскен кез. Штабтың күзетшісі «Малютка» электромоторын от алдыра алмай, қара терге түсті. Сөйтсе, оны түнге қарай қорабын кигізіп, күтіп ұстау керек екен. Жауын-шашын астында қалған «Малютка» қақалып-шашалып, көпке дейін от алмай-ақ қойды.

«Пионердің» құмдағы отарлары түгел электр жарығымен қамтамасыз етілген. «Малютка» екі семьяға жарық бере алады. Осы «Малютка» арқылы шопандар қауымы үйді-үйінде теледидар көре алады. «Пионер» шопандарының бәрінде дерлік теледидар бар. Бірақ, көбісі істемейді. Біреуінің лампасы, біреуінің трансформаторы күйіп кеткен... Ал, Жамбыл аудандық тұрмыс қажетін өтеу мекемесі алыстағы құмға адам шығарып, әлгі бұзылған техниканы жөндеп тұруды қиынсынады. «Теледидары бұзылғандар аудан орталығына алып келсін», - дейтін көрінеді тұрмыс қажетін өтеушілер.

Отарлардың бірінде озат шопан Спан Тәпішевтің үйі отыр. Көзге үйреншікті қазақы киіз үй емес, финн үйі. Шатырлы, екі семьялық, құрастырмалы үй. Ұядай жылы.

- Әзірше осындай сегіз үйіміз бар, - деді директор. - Сегіз үйде он алты семья тұрады. Таяуда тағы да біраз үй алып қалатын сияқтымыз.

Спан ақсақалдың бағатыны асыл тұқымды, биязы жүнді оңтүстіктің қазақы мериносы. Бұл тұқымның отаны — Шымкент облысындағы «Күйік» совхозы. Меринос пен қылшық жүнді қазақы қойдың көпжылдық будандасуынан келіп шыққан осы қазақы мериностың авторлары - ғалымдар мен шаруашылық адамдары СССР Мемлекеттік сыйлығының лауреаттары атағын алды. Оның бір қошқарының тірідей

салмағы бір жүз жиырма килограмға дейін тартып, он алты килограмға дейін биязы жібек жүн қырқылады.

Әрине, еттің мол, жүннің қалың, сапалы болуы әрбір отардың адамына байланысы. Мысалы, жоғарыда аталған, «Пионердің» озат шопаны Спан Тәпішев өз отарындағы әрбір тоқтыдан 3 килограмм 650 грамм жүн алады. «Пионердің» директоры Сейтхалық есеп шығарып отыр. – Сонда,- дейді ол,- біздің Спан ақсақал жылдың әр күнінде әр тоқтыға 10 грамнан жүн жинаған екен. Күніне 10 грамнан.

Қой қырқу кезі екен. Спан Тәпішевтің отарындағы қойды қырқуға көмекке совхоздан жас жігіттер келеді. «Жас келсе - іске» - деген, обалы не керек, олар жұмысқа құлшынып-ақ кіріседі. Құлшынысы сонша, жігіттер бірінен бірі озамын деп жүріп, қойды шала қырқады. Әр қойдың бауырында, мойнында түйдек-түйдек қырқылмаған жүн кетіп жатса керек. Сонда бұған шыдай алмаған Спан қарт:

- Әй, айналайын қарақтарым, менің жыл бойы қасықтап жинағанымды сендер шөміштеп төктіңдер ғой! Бұларың қалай? – депті дейді.

Айтса айтқандай, қой өнімі «қасықтап» жиналады. Ол, қойшының ұқыптылығына, тәжірибесіне, біліміне байланысты. Қырсыз қойшының отары табыс бермек тұрмақ, үнемі шығынға белшесінен батып отырады.

Табыс пен шығын. Дәл осы «Пионер» бұдан бес-алты жыл бұрын шығыннан шыға алмай жүрген шаруашылық еді. Сырттай қарағанда, мал басы көп, қомақты совхоз, ал жыл қорытындысында, есеп-шот кезінде қой жарықтықтың совхозға бергенінен жегені көп болып шыға келеді. Енді жұрт есеп-шот қағуды кәміл үйренген. Қазір директор Сейтхалық Ормановтың есебі бойынша, бір қой жылына 3 центнер шөп жейді. Әр центнер шөп 1,5 сомнан; 3 центнер шөп- 4 сом 50 тиын. Бір қой жылына 20 килограмм жем жейді. 1 килограм жем – 10 тиын; 20 килограммы - 2 сом. Әрбір қой басына қора-қопсы, транспорт шығыны – 1 сомнан айналады. Мұның сыртында шопанның еңбек ақысы, кеңсе қызметкерлерінің еңбек ақысы бар. Не керек, сонымен әр совхоз жылына 12 сом шығын шығарады.

Ал, енді 12 сом жеген қой совхозға не береді? Орта есеппен жылына 3,2 килограмм жүн береді. Мемлекет

бағасымен 3,2 килограмм жүн – 12,8 сом. Бір қой орта есеппен бір қозы береді. Бір қозы -10 сом. Сонымен барлығы бір қойдың совхозға беретіні- 22 сом болып шықты. Бухгалтер отырды да 22 сомнан 12 сом шығынды алып тастайды, 10 сом қалады. Бір қой жылына совхозға 10 сом таза пайда келтіреді.

Осының нәтижесінде «Пионер» соңғы бес жылды үнемі табыспен аяқтап келеді. Мысалы, 1970 жылы жарты миллион сомға жуық таза табыс тауып, табыс жөніндегі жоспары 111,6 процент орындалады. Ал, 1971 жылдың нәтижесі бұдан да қомақтырақ.

Енді совхоз басшылары мен экономистерінің көздеп отырған мақсаты не десеңіз, бір сом жұмсап, соны еселеп қайырып алу.

Осыдан келіп, шопан да шаруашылықтың пайдалы жағын ойлайды. Әлгінде аталған Спан ақсақалдың бір уыс жүнге бола шырылдап жүргені сондықтан.

Бұдан бес жыл бұрын Мырзахмет деген бір шопан совхоз директорына:

- Міндет қылғаның қой болса, ал қойыңды, мен бақпаймын,-деп шалқайды.

Директор жанжалдаспастан отарды басқа біреуге тапсырды. Мырзахметке жалынған жоқ. Ол өзінің жекеменшігіндегі 25 тұяқ қой-қозысымен оқшау шығып, бөлек отырды. Өзінің жиырма бес қойын айдап құмда ары жүрді, бері жүрді. Ақыры шыдай алмай, бір күні директорға келіп:

- Қателесіппін. Кешір. «Бөлінгенді бөрі жейді» деуші еді. Бөлінбей-ақ қояйын. Маған отарымды қайтып бер,-деп өтінді.

Мырзахметтің ақылы кірер жөні бар. Өйткені, қазіргі шопан ерінбей еңбек етсе, еңбегі жанып-ақ тұр ғой. Айталық, осы «Пионердегі» Әлміш Керімбеков деген шопан бір жылда 2000 сом еңбек ақы алған, ал оның көмекшісі, әйелінің табысы 2197 сом. Семья табысы- 5097 сом, 31 қозы және алған.

Сондықтан да қазір шопан бұдан бес-алты жыл бұрынғыдай:

- Міндет қылғаның қойың болса, ал қойыңды!- демейді. Және бұған себеп боп отырған тек жаңағы мысалға келтірілген материалдық фактор ғана емес. Басты себеп шопанның мәдени жағдайының өзгеруінде.

Бұрын құмда шопан жалғыз үй отырар еді. Далиған құмда төрт-бес ай жападан-жалғыз үй отырудың қаншалықты қиын екенін дәлелдеп жатудың керегі жоқ. Мұндай оқшаулықта басқаны былай қойғанның өзінде, адам психологиясында коллективтік қасиетке көп нұсқан келетінін айтсақ та жеткілікті.

Ал, қазір «Пионерде» қалай? Бір жерге екі шопан үйлері қатар қонады. Немесе екі пәтерлік бір финн үйіне екі шопан семьясы орналасады. Бірақ та екі отар мал екі бөлек. Екеуінің өрісі де екі бөлек. Біздіңше, бұрын көп айтылып келген, бірақ іс жүзіне асырыла алмай жүрген ірілендірілген шопан бригадасы дегеніміздің өміршең болмауының бір себебі - отарларды біріктіріп, ірілендіруде. Мұндай жағдайда малдың өрісі тарылады. Екі отардан біріктірілген қойдың күйі келмейді. Ал, «Пионердің» әдісі өмірдің өзіне бейім сияқты. Екі отардың адамдары бір жерде-дағы, малы бөлек-бөлек. Екеуіне жиналған жем-шөп те бөлек-бөлек. «Малютка» электр станциясы ғана ортақ. Және әңгіме –дүкен ортақ, бас ауырып, балтыр сыздаса,- көңіл ортақ, қыс қытымыр келіп, басқа қиыншылық түссе - күш ортақ. Бірлесіп отырып теледидар көреді, бірлесіп отырып концерт тыңдайды. Әйтеуір, аралда жалғыз қалғандай болмайсың. «Адамның күні адаммен» дегенді, міне, осы мағынада түсінген жақсы сияқты.

Түнімен қар жауды. Тобықтан келген көбік қар күн шыға қайтадан еріп кетті. Жайылып тұнып тұрған шөп былбырап, мал сүйсініп оттайтын бабында. Келесі Бейсебай Жиренбаев деген жігіттің отары екен. Машина көрген қойлар арғы бабасы - тағы арқарлар құсап, құлақтары елеңдеп, едірейіп қалды.

- Мына мал жаман емес,- деді директор машинадан түсіп жатып. – Кәне, мұны сынап көрейік. Басындағы бөркін алып, қойға қарай лақтырып кеп жіберіп еді, отар тым-тырақай дүркіреп үрке жөнелді.

- Оу, Секе, мұныңыз не, қойды үркіткеніңіз?- деп аксия күліп, Бисебай жирен қасқа атын жетектей келді.

- Жарайсың, Бейсеке,- деді директор. – Тұмақ лақтырғанда үріккен малдан үміт көп. Үркуге шамасы келмесе - көтерем болайын дегені.

-Ондайдан құдай сақтасын. Беті аулақ,- деп қойшы компаңдап қалды.

-Кәне, не әңгімең бар? Қандай тілегің бар? Қандай кемшілігің бар?

- Ешқандай кемшілік жоқ, Сәке. Тек, әлі жалқы отырмыз. Келініңіз екеуміз-ақ. Елдің бәрі екі үйден бірігіп отырғанда менің саяқ қалғаным қиналтып тұр,- деп Бейсебай жалғыздықтың мұңын шақты.- Ана жылғы «Ақ мылтық» сияқты тағы да қар қалың жауып кетсе жалғыз үй... Түтін серік керек.

-Жә, жарайды. Болсын. Қасыңа бір отар көшіп келеді,- деді директор.

Өткен жылғы декабрьдің аяғына дейін Мойынқұмға жөнді қар түспеді. Күн жылы болып, жайылым тіпті көктеп кетті. Мая-мая шөптердің мұрты бұзылмай тұрды. Бірақ, бұған қуанып, арқасын кеңге салған шопан байқалмады. Алпыс тоғызыншы жылдың сабағы өте пысық еді. Оның үстіне совхоз партия ұйымының секретары әрбір отардың көрнекті жеріне:

«Малшы жолдас! 1969 жылдың қысы есіңде ме?!»- деп жазылған қызыл мата қағып тастапты:

Шопан қауымның күдіктенгеніндей-ақ Жаңа жыл қарсаңында қар басып салды да, январь ішінде үстемелете тағы да жауып, тырп етпестен жатып алды. Бірақ, қазір мал тоқ, қора жылы. Шопандар қой қоздайтын мерзімді күтіп, күн санап жүр. Қыстың қамы өз алдына, мал төлдейтін уақыт - тағы бір басты сын. Құмда қар жатқанымен, қойнау жылы. Таулы аймақтағы аласұрған аламан тасыр боран мұнда жоқ.

МОЙЫНҚҰМ - малдың қонысы. Оның ішінде қойға құт жер. Бірақ, бір мезгіл құмның да қамын ойлап қойған жақсы-ау, сірә. Құмның құтын қашырып, байлығын ысырапсыз ала бергеннің ақыры дұрыс болмайтынын осыдан көп жыл бұрын ғалым Кәрім Мыңбаев былай жазған екен: «Біз кейбір шаруашылық басшыларының Мойынқұмды қысы-жазы

бірдей мал жайылымына пайдаланбақ әрекеттерінің өте қате екенін ескертуді парыз деп білеміз. Әрине, құмда жайылым малға қысы-жазы жетеді, бірақ жыл он екі ай ұдайы мал таптаған, тақыр болған жердің қыртысы бүлініп, құмды ұстап тұратын өсімдік түбірі сетінер, құм көшкіні ілгерілемек, сөйтіп байтақ алқапты тұлдырсыз шөл дала жайламақ».

Кәрім Мыңбаев Мойынқұмды жұтатып алмауды ғана ескертіп қоймай, оның құнарын сақтап, жақсы жайылымдық қасиетін жойғызбаудың жолдарын да айтқан. Әралуан көпжылдық шөптер, шөлге бейімді тал-дарақтар ексе, құм нығыздалмақ, әм жем-шөп қоры мол болмақ.

Біз көрген Мойынқұмда не көп, өсімдік көп. Сексеуіл дейсіз бе, жүзген дейсіз бе, қоянсүйек, усойқы дейсіз бе - толып жатыр. Ал, енді қаладан, шаруашылық орталықтарынан құмға барған жүк машиналары мен сүйретпелі тракторлардың сексеуіл артпай бос қайтатыны жоқ. Оның үстіне шопандар малды далада түнететін қосалқы қораларын жүген шөбінен жасайды. Оны жұлғанда да трактормен трос арқылы тартып түп-тамырымен қопарады. Әрине, ол жүзген енді қайтып көктемейді, сусыған құм қармаусыз қалады.

Жоғарыда ғалым Мыңбаев айтқан ескерту, міне, адамдардың дәл осындай әрекеттеріне қарсы арналған. Біздің саналы азаматтарымыз бүгінгі тоқшылықты, бүгінгі баршылықты діттеп қана қоймай, ертеңгінің қамын ойлап, табиғатқа жанашырлықпен қарағаны мың абзал.

Әлдеқалай көңілім құлазып, жаным жүдеген кездерде осы шопан ағайындарды аралап қайтсам, еңсем биіктеп, жаным жадырап қалады, - дейді Сейтхалық құмнан қайтып келе жатып.

Ендеше, Мойынқұмды қыстап жатқан ерлер еңбегі ойдағыдай болғаны.

Ш.Мұртазаев
Жамбыл облысы
«Қазақ әдебиеті»
3 март, 1972 ж.

КЕЗЕК БІЗДІКІ

Таяуда Минскіде балалар әдебиетінің апталығы болып өтті. Белоруссияның әсем астанасында барлық республикалардың өкілдері бас қосты. Қазақстаннан бұл дәстүрлі жиынға ақын Жаппар Өмірбеков екеуміз қатыстық.

Балалар кітабының мерекесі бұдан бұрын Москва мен Киевте өткізіліп еді. Биыл қонақтарды Минск қабылдады.

Апталық Белоруссия астанасының опера және балет театрында салтанатты түрде ашылған соң, балалар кітабының келесі жылғы мерекесі Алматыда өткізілетін болып келісіліп, эстафета қазақстандықтарға тапсырылды.

Сонымен, ендігі кезек біздікі. Келесі жылы жас жеткіншектер әдебиетінің апталығында барлық туысқан республикалар делегацияларын қазақстандықтар қабылдайтын болады.

Минск апталығына белорустықтардың өте мұқият дайындалғаны көрінді.

Республикалардан келген меймандар Белоруссияның облыстарын аралап, әдебиет туралы, интернационалдық достық туралы көптеген әңгімелер өткізді. Біз, қазақстандықтар Брест қаласында, атақты Брест қамалында болып қайттық. Белорустық достар бізге Хатынь трагедиясының орнына орнатылған мемориалдық комплексті көрсетті.

Апталықтың соңында Белоруссия Жазушылар одағының үйінде «Балалар әдебиетіндегі интернационалдық тәрбие жөнінде» үлкен симпозиум болды.

Белоруссиядағы апталықтың табысты өтуі – республика ұйымдарының: Жазушылар одағының, комсомол, кәсіподақ ұйымдарының және Оқу министрлігінің тамаша бірлігіне байланысты екенін байқадық.

Келесі жылы Алматыда өтетін апталықтың жемісті болуы біздегі осы ұйымдардың қазірден бастап ынтымақтасып дайындық жүргізуіне байланысты.

Ш.Мұртазаев
«Қазақ әдебиеті»
14 апрель 1972 ж.

ОТТЫ ЖЫЛДАР ШЕЖІРЕСІ

Жазушы Шерхан Мұртазаевтың үстіміздегі жылы баспадан шыққан «41-жылғы келіншек» атты жинағына оқушы қауымға бұрын белгілі «Мылтықсыз майдан» повесінің өңделген жаңа нұсқасы мен соңғы жылдары жазылған біраз әңгімелері енген.

«Мылтықсыз майдан» повесі туралы оқушы қауымның пікірлері талай-талай газет беттерінде жарияланған болатын. Повестің негізгі желісі қаһарлы соғыс күндеріндегі шағын ауыл өмірі. Тар кезеңнің қым-қуат, тартыс-таластары мен дәл суретін жазушы шынайы көрсете білген. Сонау батыста өтіп жатқан дүмпуі жер-жаһанды шарпыған соғыс өртінің алыстағы ауыл өмірінен де тынысы сезіліп, ауыл тұрғындарының күллі тұрмыс-тіршілігі соғысқа бағышталғаны жазушының жіті көзіне ілінген. Оқушы көңілін селт еткізер жайт, жауға деген бітіспес күрестің «Мылтықсыз майданда» да кең өріс алғанын жазушы қат-қабат оқиға желісін тарта отырып тап басып шынайы бейнелейді. Повестің оқиғасы осылай өрбіп шиеленісе бір арнаға тоғысып, шешімін табады.

«Мылтықсыз майдан» повесінің өңделген жаңа нұсқасында оқиғаның өрісі мейлінше кеңейіп, шығарма арқауы бұрынғыдан да ширай түскен. Сонда да болса осындағы назар аударған бір нәрсе – жазушының жинаққа енген әңгімелері. Композициялық құрылысы, автордың баяндауы жағынан болсын жинақтағы әңгімелер кейіпкерлері мезгіл тынысын дүрбімен қарағандай дәл сезеді.

Оны жазушының «41-жылғы келіншек» атты әңгімесінен де аңғарамыз. Осындағы Қадиша образы сомдалып құйылған тұлға. Ол адалдықты жолдас еткен жан. Әңгімеде кейіпкерлер характері де типтік ортаға лайық.

Шынайы жарқын көңілдің сезімталдығы Шерхан Мұртазаевтың «Бір нәзік сәуле» атты әңгімесінде де жеріне жеткізе жырланады. Жетім балалар үйінде өскен Валяның жан дүниесін, ішкі сезімін жазушы домбыраның ішегін шерткендей шым-шымдап жеткізеді. Ол құр баяндаудан аулақ, өмірдің бір үзігін жанды суреттей көз алдына

елестетеді. Характер құбылысы, адамның психологиялық ішкі дүниесі Шерхан Мұртазаевтың әңгімелерінің әрі мен нәрін ажарландырып отырады. Сол себепті бұл кітап отты жылдардың шежіресіндей әсер қалдырады.

Жас та болса, әділдікке ұмтылған Ноян («Сол бір күз») оқушының көңілін селт еткізеді. Аштық, жалаңаштықты басынан кешіріп жүрген ол адамгершілік, шыншылдық өткелі үстінде арына таңба салғысы келмейді. Ол үшін әлі жеткенше күресіп бағады. «Тілсіз қоңырау», «Нөсер», «Тұйық шарбақ» әңгімелерінде де жазушы адамгершілік пен адамдық ар-намысты қорлауға жол бермейді. Оның әңгімелерін оқи отырып, терең ойға батасың. Кейіпкерлерімен бірге жүргендей сезінесің. Бұл оның жазушылық шеберлігінен дер едік.

«41-жылғы келіншек» атты кітап Шерханның үлкен жазушылық жолдың босағасын аттап өткен қалам иесі екенін аңғартты.

Ә.БҮРКІТБАЕВ
«Еңбек туы»
10 август, 1972 ж.

ШЕРХАН МҰРТАЗАЕВ

Мен таяуда ғана Қаратау бассейнінен оралдым. Сондағы алған әсер орасан. Алып комбинаттың тынысы зор. Қазыналы Қаратау өзінің сарқылмас байлығын жасампаз совет халқының игілігіне жайып салды.

Партиямыз осы бесжылдықта дәнді және басқа да дақылдардың өнімін үнемі өрістетіп отыруды міндеттеді. Ал бұл міндеттен минералды тыңайтқыш өндірісін өркендету міндеті туындайды. Осыған байланысты Қаратау кен-химия бассейнін толығырақ игеру жолында қазір үлкен жұмыстар жүргізілуде. Осы кеннің ордасы Қаратау мен Жаңатас атты жас қалалар қанат жайып өсіп келеді.

Қаратау кен-химия комбинатының директоры Александр Васильевич Недогон, бас инженер Жаппар Досымов

жолдастармен әңгімеде бұл бассейнге әлі көптеген жұмысшы қолы жетіспейтіні айтылды. Жұмысшы болғанда да алып экскаваторларды, орасан БЕЛАЗ-дарды жүргізе білетін маман жұмысшылар керек екен. Міне, жазушының, публицистің өндіріспен тығыз байланысып, проблема көтеріп, шаруашылыққа қолма-қол көмекке келер бір жері осы.

Біздің «Жұлдыз» журналы Қаратау кеншілерімен тығыз байланыста болып, олардың өмірінен үзбей очерктер жариялап тұрады деп келістік. Әрине, бұдан «Жұлдыз» тек Қаратау шаруасымен ғана шұғылданады деген ұғым тумаса керек. Журналда Маңғыстау, Жезқазған жайлы очерктер жарияланып жатыр. Алдағы уақытта оның бетінен жұрт Екібастұз, Теміртау, Торғай қаһармандары туралы тартымды туындылар оқи алады.

Очерктер жазылар-ау, ендігі мәселе – сол очерктегі қаһармандарды повестер мен романдарға қалай жетелеп апарсақ екен?! Бізде осы бүгінгі заман жайлы, бүгінгі замандастар жайлы күрделі туындылар тапшы. Әсіресе, жұмысшы тақырыбына жазылған шығарма жоқтың қасы. Рас, мен бұл тақырыпқа жазудың қиын екенін түсінемін.

Егер пленум тарапынан қолдау болса, бізде мынандай ұсыныс бар: «Жұлдыз» журналының жанынан конкурс ұйымдастырайық. Осы заман тақырыбына, осы күнгі замандастар, еңбек адамдары туралы үздік көркем шығармалар үшін.

Очерк туралы бір ауыз сөз. Осы бір жауынгер жанрдың бізде бағасы түсіп кетті. Кейбір газеттер мен журналдар редакцияларының талап қоймауы салдарынан татымсыз суреттемелерге «очерк» деген айдар тағыла береді. Осы бір әдеттен арылып, очерктің көркем дүние екенін, ол болашақ повестің, романдардың батыл барлаушысы екенін естен шығармасақ болар еді...

Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің өткен пленумында КПСС Орталық Комитеті Саяси Бюросының мүшесі, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші секретары Д.А.Қонаев жолдас былай деді: «Қазір творчество мен бесжылдықтың өзара байланысы мәселесі бар тұлғасымен, өте көрнекті түрде қойылып отыр.

Бесжылдықтың аса маңызды проблемаларын бейнелеудегі сәнқойлықты, жылтырауылықты, бірсарындылықты батыл жою қажет. Жазушылардың, суретшілердің, кино қызметкерлерінің, бүкіл интеллигенциямыздың партияның жоспарын жүзеге асыру жолындағы бүкілхалықтық күреске құлшына және тікелей қатысуы өндіріспен байланысты одан әрі күшейтуді, құрылыстар мен кәсіпорындарды күнбе-күн қамқорлыққа алып отыруды, еңбек адамдарының ерлік істерін терең және істің жайын біле отырып бейнелеуді, оларды коммунистік саналылық, азаматтық белсенділік рухында тәрбиелеуді керек қылады. Творчестволық одақтар партияның үнемі жасаған қамқорлығына нақтылы ісімен, заманымыз туралы елеулі жаңа шығармаларымен жауап беретін болады деп сенгіміз келеді».

Жолдастар, қалам қайраткерлері үшін партияның, республика басшылығының осы тапсырмасын орындаудан артық борыш жоқ.

**«Қазақ әдебиеті»
25 май, 1973 ж.**

КІТАП МЕРЕКЕСІ

Таяуда ғана Қаратау қаласының тұрғындары қуанышты сәттерді басынан кешірген еді. Олар туған қаласының он жылдығын салтанатты жағдайда атап өткен болатын. Міне осы бір қуаныштың жалғасы 25 август күні одан әрі жалғаса түскендей болды. Қаратаулықтар бастамасымен осында облыстық кітап көрмесі ұйымдастырылды. Оған арнайы сапармен келген кеншілер мен химиктердің астаналық қонақтары – ақын-жазушылар, «Жұлдыз» журналының бас редакторы Шерхан Мұртазаев бастаған құрамында Қазақстан Ленин комсомолының лауреаты «Жалын» альманағының бас редакторы Тұманбай Молдағалиев пен «Жазушы» баспасының редакторы Төлеу Шахановтар да шақырылды.

...Таңертеңнен-ақ Қаратау қаласының еңбекшілері осындағы паркке ағылып келе бастады. Музыка сазы,

алқызыл транспаранттар мен келушілердің шат жүздері мерекелік көңілді көтере түскендей.

Кітап мерекесі де көп ұзамай басталып кетті. Мерекені Қаратау қалалық атқару комитетінің председатели С.Жабасов жолдас ашты. Қаратаулықтар санасы биік, рухани жан-дүниесі бай жасампаз жандар екендігін бұл жолы да дәлелдеп бергендей болды.

Осында шығып сөйлеген «Молодежный» руднигінің проходчигі П.Л.Сломин, К.Маркс атындағы орта мектептің мұғалімі И.М.Лившиц, қалалық дәрігерлік-санитарлық бөлімінің дәрігері Л.А.Литвякова жолдастар да кітапты сүйіп оқитындығын, жасампаздық істерді қаратаулықтардың содан үйреніп, өздерін соған баулитындығын жасырмады.

Қаратаулықтар еңбек етумен қоса, мәдениетті тыныға да біледі. Мәселен, екі клуб пен үш кинотеатрдың, стадион мен басқа да мәдени орындардың жұмыс істеуі осыны дәлелдей түссе керек.

Қаладағы 72 мыңға жуық кітабы бар 10 кітапханадан қазір он бес мың адам кітап алып оқиды. Бұл – Қаратау қаласы тұрғындарының әр үшінші адамы кітап оқушы деген сөз. Сондықтан да қалада кітап қорын молайту, кітапханалар жүйесін кеңейту бағытында бірқатар маңызды шаралар жүзеге асырылып келеді.

Жазушы Шерхан Мұртазаевтың кітап мерекесінде «Жұлдыз» журналы коллективінің Қаратау бассейні коллективін қамқорлыққа алып отырғандығын атап көрсетуі де тегіннен-тегін емес еді.

... Жамбыл қаласы мен Жамбыл ауданынан, сондай-ақ Қаратау қаласынан келген он екі магазин сатушыларының айналарға мұршасы болмай қалды. Астаналық ақын-жазушылардың да автограф жазудан қолы босамады. Сөйтіп кітап мерекесі күні бойы жұмысын тоқтатпады. Ал жұмыс аяғында үш мыңыншы сомның кітаптары қаратаулықтардың қолында кете барды.

Осы жерде облыстық кітап саудасы конторы сауда бөлімінің бастығы Мария Ивановна Самойлова, Жамбылдағы «Білім», «Достық» және № 1 кітап магазиндерінің сатушылары Фаина Евгеньевна Теплякова, Валентина Степановна Корнилова мен Лидия Игнатьевна

Паберезкиналардың қалтқысыз қызметін де атап өтуге тура келеді.

Солай десек те облыстық кітап мерекесін өткізудің инициаторлары Қаратау қаласындағы кітап үйінің қызметкерлері жайлы лебіз білдірген жөн. Кітап мерекесінің оқушылар көңілінен шығуына кітап үйінің меңгерушісі Нина Александровна Антонова, сатушылар Әсия Қошқарбаева мен Лидия Николаевна Бельснер және тағы басқа да жолдастар айтарлықтай үлес қосып, тік тұрып қызмет етті.

Иә, кітап мерекесі Қаратау қаласының он жылдығы тойының жалғасы болғаны хақ. Дегенмен мына бір жайды да еске сала кеткен орынды сияқты. Мұндай мерекелер облысымызда күні бүгінге дейін төрт рет өткізілуі кітап сатудың бұл озық әдісі әлі де болса жер-жерде сирек қолданылатындығын көрсетеді. Сондықтан да бұл маңызды іске бұдан былай кең өріс ашу қажет. Сонда ғана кітап өтеді де, оқушысына жетеді де.

Ж.САТАЕВ
«Еңбек туы»
31 август, 1973 ж.

КӨКЕМАРАЛ ГҮЛДЕГЕНДЕ

Әңгіме

Жабыны жауға мінбе жалды екен деп,
Жаманмен жолдас болма малды екен деп,
Баласын қазанаттың бақпай қойма,
Жем түсіп аяғынан қалды екен деп.
(Халық өлеңі)

КҮНІ КЕШЕ бұл екі колхоздың арасына жаяу жүгіріп кете беруші едік. Енді жұрт машинасыз бір адым аттамайды. Бұл күнде екі арадағы жалғыз аяқ суыртпақ жол да жоғалған.

Былай шыға бере шофер жігіт саусағын шошайтып:

- Бензин таусылды. Қайтар жолыма бензин тауып бермесеңіз, мен жолда қаламын, - деп келеді.

Ықылық ата ішіп алғанын көріп отырмын. Онымен айтысып оңбайсың. «Көрерміз», - дей салдым.

Машина оқалақтаған сиыр құсап ойқы-шойқы жортып келеді. Бензин орнына арақ құйылғандай.

- Бастықтың бұйрығы бар, - деді шофер рульден қолын ала беріп саусағын шошайтып, - көлік «налево» жүрілмесін деген. Білсе, мені жұмыстан қуады.

Елге келгенде осы Шоңқарадағы Әдия әпкеме жолықпасам, бірдеңе жоғалтып алғандай боламын да тұрамын. Келуін келемін-ақ, енді көрші колхозға қайтарда көлік қинайды.

Жиеніме:

-Әй, айналайын, маған бір ат ерттеп берсең жетеді, машина іздеп әуре болма, - дедім.

Көнбеді.

- Өзің астанада келіп, атқа мініп жүргенің не болғаның әлдекім құсап, - деген. Жата кеп машина іздеді. Бөлімше бастығына «әке-әке» деп жатып «газигін» сұрап алыпты.

Енді міне сол «газиктің» алқым тұтқасынан қарыстыра қос-қолдап ұстап алып келемін.

-Менің де бала-шағам бар, - деді шофер. – Бүгін ғой демалыс. Жұрт демалады, мен жұмыс істеймін. Анда бар, мұнда бар... Ел жатса да, елекем жатпайды. Ол кім? Ол – мен: «Талаптыға» жеткен соң бензин ұйымдастырыңыз. Вот...

Жолдың үстінде, қызыл жоңышқаның жағасындағы көк өзекте жылқы жатыр екен. Есіме Қуан түсіп, шоферге:

- Тоқта! – дедім.

Ол аңырып, алғашында түсінбей қалды.

- Ал, енді қайта бер.

- Сіз ше?..

- Сау бол!

Жолдан бұрылып, жылқы жусап жатқан өзекке қарай жүре бердім.

Жылқы дегенде жиырма шақты мініс аттары екен. Мен жақындағаннан бәрі де одырая бас көтеріп, оқшия қарасып

қалды. Арасында біреуі ерттеулі. Демек Қуан аға да осында. Айтса айтқандай, ат бағушы өзектің қабағында шоқ тобылғының түбінде жамбастап жатыр екен. Көктің исіне елтіп қалғандай, ішпей-жемей шала мас. Менің машинадан түсіп қалғанымды көріп жатыпты.

- Кел, інішек, - деді көкшіл көздері күлімсіреп. – Мына жаман ағанды іздеп келмеген шығарсың, таңсық іздеп келдің ғой. Атқа құмарлығың әлі қалмаған, ә!.

Аттар енді әлгідей одыраймай отқа бас қойыпты. Қызыл жоңышқа гүлінің иісінен көбелектің басы айналғандай қалбаң қағады. Жабайы араның құдайы жарылқап, қай гүлге қонарын білмей шалқақтайды. Мастықпен бұлғақтап келіп, тұмсығыңнан соғып кете жаздап жанай ұшып өтеді. Ырғын тоқшылық. Аттар да көлік малына ұқсамайды, бүйірлері тоқ, жүнінің жылтылы көп, жауыр-жәутігі жоқ.

- Қуан-аға, жұмыс айырбастасақ қайтеді? Сіздің орныңызға жылқы баққым келеді.

Көзі сығырайып, көнтек ерні қыбырлап біраз жатты. Сірә, айтайын деген сөзін қайтып алды. Мені бір боқтай жаздап барып қалды. Сонан соң шынтақтаған жерінен көтеріле берді.

- Сенің ғой бала күніңде жылқы баққаныңды білемін. Бақсаң, қазір де қолыңнан, бәлкім, келер. Әй, қайдам, бірақ... Ал, мен сенің қызметіңді істей алар ма екем? Жылқы баққан оңай емес, інішек. Құйрығынан ұстап жүрмесең қиын. Біреуі жоғалса ең кемі үш жүз сом мойнына сарт ете қалады. Ал, мен мына сұңғыттардың әрқайсысына айына жазда 2 сом 05 тиыннан, қыста 3 сом 09 тиыннан ақы аламын.

Мен Қуан-ағаның еңбек ақысын ішімнен есептеп шығып:

- Аз ғой, - дедім.

- Аз. Қайтесің? Колхоз бастық таудағы жылқыдан күш көлігіне деп тағы жиырма ат бермекші болған. Ақы аттың санына қарай. Мұнда қып-қызыл ақша қой мен қошқар баққанда ғой. Өне, анау жатқан Сәмбеттің қошқары. Меринос. Жақсы жүн берсе айына үш жүз сомға дейін айналады.

Аттар оттай-оттай жалықты ма, кім білген, бір жерге шоғырланып, екі-екеуден қасыныса бастады. Біреуі ғана аулағырақ барып ыңқ деп жата кетті де, аяқтары серейіп,

өлген мал құсап қалды.

-Оу, Қуан-аға, анауыңыз жоңышқадан іші кеуіп жатқан жоқ па?

- Жоға, - деп күлді ол. - жоңышқаға жылқы баласының іші кеппейді. Аяғы жарым ғой байғұстың. Танымай қалдың ба? Ана жылы келгенінде ерттеп бергенім кәне, кәдімгі Қамбарқасқа ғой: Жақсы ат аяғынан қалады деген тұпа-тура екен де.

- Апыр-ай, шын ба? Шымқай қара еді, қарагер тартып кетіпті ғой. Оған не болған?

Қуан-аға аузына салып тістелеп отырған раң шөпті ызалана түкіріп тастады.

- Не болған?! Не болушы еді? Жұрттың бәрі өзің сияқты. Ана жылы өзің де тақымыңа бір тиген атты қансорпа қылып қайтармап па едің? Сені қойшы, аттың жайын біле бермейсің... Аудан бойынша бәйгенің алдын бермеп еді, жануар. Көрінген мініп, ақыры аяғына су түсіп, мүсәпір болып жатысы анау. Осы қой қырқында қырқыншыларға сойылмақшы.

Қуан-аға күрсінді.

Қызыл жоңышқаның арасынан бөдене бытпылықтады. Екеуі кезек-кезек сайрайды.

Менің бұл концертке құлақ түріп қалғанымды байқап:

-Әшіркүл мен Тамабайдың айтысы ғой, - деді Қуан-аға.

- А – а! – деп мәнісін біраздан кейін барып түсініп күліп жіберіппін. Ертеректе Тамабай мен Әшіркүл деген ерлі-зайыпты кісілер өткен екен. Той-жиында, шілдехана, бәдік, бастаңғыда екеуі екі жақ боп, жаңа танысқан қыз бен жігітше өлеңмен айтысады екен. Әшіркүлге Зейнеп деген келіншек серік болатын көрінеді. Тамабайдың сондағы айтатыны:

Әшіркүл, Зейнеп,

Отырмын сөйлеп.

Бұл қызық өтер-кетер

Өй деп, бүй деп...

Мына бөденелер де бірі қоразы, бірі мекиені, екеуі біріне бірі жете алмай зарыққан ғашықтарша үзіліп-үзіліп тамылжиды.

- Бірін-бірі таба алмай жүр ме? – деймін таңданып.

-Бірін-бірі іздемесе, бәлсінбесе – сәні болмайды да, - деп күлді Қуан-аға.

Өзек бойындағы дүлей теректерден құс жастықты біреу сілкілегендей мамық бұрқырайды. Баяу желден бәйтерек басы шайқалып, жапырақтары жамырап, жер бетіне жайылып ұшып кеткен мамығын жоқтап тұрғандай күйзеліңкі күйде.

Ақ-жарылқап күн туғандай майдың айы. Бірақ сонда да көңілі бүтін ешкім жоқ сияқты. Тіпті көкшіл аспан төсіндегі ақжелкен бұйра бұлттар да баяу қалқып, мұңлы пішін танытқандай.

Ал, енді жиырма аттың ішіндегі жалғыз байталдың күні күн емес пе деп қалдым. Колхоздың аттарына жекеменшік малды қосып бағуға басқарма қатаң тыйым салса да Қуан-аға өзінің жалғыз байталын үйдің жанына арқандап қоюға обалсынып, аттарға қосып бағады. Ақта болған аттар дүниеде от оттап, су ішуден басқа қызықтан махрұм. Олардың сол топастығын түсіне алмаған торы байтал іші пысып, аласұрып, ұрынарға қара таппай тарпаң. Өзі де жұнттай, жүні қызғылтым алтындай жылтылдаған таза семіз.

Байтал ойнақтап барып, ұрынып өткен кезде аттар жақтырмай құлақтарын жымитып, тістерін ақситып, кіржің ете қалады. Тек бүріккұлақ дәу қарагер ат қана кәдімгідей қоқиланып, оқыранған болады. Бүріккұлақ қыста қар қалың болып машина, трактор жүре алмай қалған кезде председателдің шанасына жегіледі. Сондықтан ала жаздай оның арқасына шыбыннан басқа қонбайды, желден басқа мінбейді. Сол бұлан бостандықтың арқасында ат та болса, алыста-алыста қалған тай-құнандық тәтті дәурен көзіне елес беріп өткендей болады да, бұлғақтаған торы байталды жанынан қумайды.

Торы байтал аттың кәрісі лақса жиренге де барып ұрынғанда, Қамбар-қасқаға жуымайды. Сұңғылалықпен оның жақында жат дүниелік болатынын сезгендей аулақ жүреді.

Ішқұса болған торы байтал кейде аулақтан иіс аулағандай ауыл жаққа зарыға қарап, құлағын тігіп көпке дейін тұрады. Ақыры шыдай алмай салып ұрып, көшенің бас жағындағы бақшаның аяғын ала арқандаулы тұрған Сапардың күрең айғырының жанына жетіп келеді. Сорлы күрең де қамауда тұрғандай, кісінеп-кісінеп алып мойнын

қаздай иіп, тоқпақ жалы күдірейіп, құйрығы желбірей көтеріліп тұла бойы атылатын садақтай шиыршықтала бастайды. Байтал айғырды алқындыра түспек болып, бәлсініп, шыңғырып-шыңғырып мөңкіп-мөңкіп артқы аяғымен күреңді тұмсықтан сарт-сарт тебеді.

Сол кезде шатырлы үйге бөксесін тығып тұрған киіз үйден Сапар атып шығады:

- А, сайқал, иттің малы! – деп жерде жатқан балтаны ала сала тұра ұмтылады.

- Әй, дүлей, абайла. Біреудің малын жазатайым жарып тастама, - деп іргеден үйдегі бәйбішесі айқайлайды.

Балта шынында да лайықты қару емес екенін енді сезіп, Сапар сәмбіден жаңа иген уықтың бірін іле көтеріп жүгіреді...

Сәмбі уықтың ізі санына айқыш-ұйқыш түскен байтал ойқтастап отырып өріске қайта оралады. Ол бір сәтке әлгі бір бойын билеген баянсыз құмарлықтың сиқырынан сытылып шығып, мына өрістің бал ауасы мен жұпар-сан иісіне мас болып, басы айнала бастайды. Қызыл алтын түстес күреңсе мен раң гүлі толқын-толқын. Ақселеу әр жерде бір сылаң қағып, сусып бара жатқан күміс құйрық түлкідей. Ит-қызғалдақтан дүниежүзі қызыл дохаба киінгендей. Былтырғы сүдігердің үстін биыл сары гүл қаптап кетіпті. Изен әлі гүлдемеген, балғын. Бірақ мия бас тартып, ақ гүл аша бастапты. Шырыш бойлап, әр жерде алқымы кепкен кобра жыландай шапши шаншылып тұр. Иманжапырақтың тамырлары адырайып-адырайып сөлге буаз болған кез екен.

Осыншама қызыл-жасыл дүниенің арасында түп-түп өскен қылша ғана өңсіз, сұрқай, иісі де жоқ. Бірақ ине жұтып, күшәла жеген ит сүйретіліп жүріп өрістен қылша тауып жесе жазылады деседі. Ал, насыбайшы шалдар қылшаның күлін темекінің кепкен жапырағына араластырып түйеді.

Әне, анау қызыл жантақ. Оның да көркімен мақтанар түрі жоқ. Бірақ тілін білгендер гүлдегенде орып алып көлеңкеде кептіріп, жапырағын шай орнына қайнатып ішсе қан тасыған ауруға дауа көрінеді. Дүниенің осынша тоқтығына қарамастан өмірі бөтегесі томпаймайтын қаншыр құс шырғанақ басындағы былтырдан қалған қатқан дәнді

шоқып отыр. Тегінде қаншыр ақмақ құс емес.

Көкемаралдың сарғыш гүліне жасыл ара қайта-қайта қонады. Тұмсығымен шаншыла қонып, өн бойы бір жиырылып, бір жазылып, би билеп жатқандай болады. Бармақ басындай жасыл араға осыншама қомағай құштарлық қайдан пайда болған? Жасыл мен сары үйлесімді. Ешкім оқытпаса да тіршілік өзі данышпан. Жасыл ара тілсіз музыкант. Бірақ оның ызыңын көкемарал ғана ұғатын шығар, біз қайдан білейік?

Кешегі соғыс кезінде шешеміз жұмыстан қайтқанда әлдеқандай сары гүлдің түйір-түйір басын үгіп әкеліп, шай жоқта шай орнына қайнатушы еді. Сол осы – көкемарал.

Көкше шөптің түйме басы үркердей шоғырланып, әр-әр жерден көрінеді. Бұл – жуа. Бала күнімізде жуаны қою айранға турап жеуші едік. Неге?

«Ашаршылықта жеген құйқаның дәмі аузыңнан кетпестің» кері емес, сол айранға турап жеген жабайы жуа дәрі-ау деп ойлаймын.

Осыдан осы торы байтал бір кезде аман-есен құлындаса оның қымызы шырын болар-ау. Өйткені торы байтал әлгі бір желік қысқан кезін ұмытып, енді киікотының күлгін гүлін шымшылап сүйсіне жеп момақан тұр. Ал, киікоты – дермен шөптің ағайыны ғой.

Тобылғының түбіндегі іннен көр тышқан жылтың-жылтың етеді.

- Әб бәле! – деп Қуан-аға қамшымен етігінің қонышын сарт еткізіп салып қалған соң көр тышқан көпке дейін көрінбей жатады.

Теңге гүлдің арасында шегірткенің екі көк қасқасы бірін-бірі шайнап жатыр. Мен Қуан-ағаға көрсетіп ем:

- Тұқымын құрымағыр, айғырлары ғой, - деді. Шегірткеде де қызғаныш бақталастық болғаны ма?

Анда-санда тентек құйын шалықтап өтеді. Қызыл жоңышқаның басы ұйпаланып, аспанда оқ тиген қырғауылдың қанатындай тыпыр-тыпыр ете қалады. Енді біраз күннен кейін машина шығып, жоңышқаны шабады. Мен ойлаймын: - «бөденелер қайтер екен?» Ұя басып жатқаны да бар шығар. Ақмақ құс болмаса жоңышқаның арасына ұя салып несі бар!»

Сөйткенше болмай қызыл жоңышқаның арасынан тағы да бөдене кезек-кезек безілдеп сайрап қоя берді. Торы байтал басын жерден көтеріп алып, киікотының бір талы ерніне ілінген күйі қызыл жоңышқа жаққа қарап, құлағын тігіп қалт тұрып қалды. Сонан соң сыңғырлай кісінеп, билей басып барып аттарға қосылды.

Аттар тоқ. Ауыздарынан көк иісі аңқиды. Жаңа түскен жас тезекті қара қоңыздар апыл-ғұпыл асығыс домалатып індеріне әкетіп жатыр. Енді ылдиға түсіп Ақсайдың салқын суынан ішсе де болады. Аттардың лақса кәрісі сиыр пішіндес жирен ауылға қарай аяңдады. Бұл шөліркегеннің белгісі. Кеш те бір-бір басып білдірмей келіп қалған екен. Өйткені өрмекші әуелетіп күміс жіппен десант тастапты. Сәмбет меринос қошқарларын «кіш-кіштеп» ауылға беттеткен. Қамбар-қасқа үш ұмтылып орнынан тұрды.

Масыл аяғын жерге тигізбеуге тырысып, үш тағандап аттар соңынан ілесті. Жануардың есіл басын біреу жоғары-төмен тартқылап бара жатқандай кегжеңдеп сұйық кекілі желп-желп етеді. Теректен ұшқан мамық кең танауына тығыла беріп қайта-қайта пысқырынады. Бір кезде қос қанатпен пара-пар болған шелек танау енді азап апанындай.

Қайран Қамбар-қасқаны қой қырқында сойылатынын естігенім қиын соқты. Ауылдың, ауданның атағын шығарған жүйрікті талқаны таусылған күні арулап көмсе де болар еді. Оның сорпа-суына бір тойғаннан не пайда?!

Кеше ғана Жаңатастан Қаратауға қайтып келе жатқан жолдың үстінде сонадайдан бір сап-сары тулақ көзіме түсіп еді. Шофердің айтуынша, Жаңатасқа көшпелі цирк келген екен. Цирктің бір «артисі» - кәрі арыстан жол үстінде ауырып өлген. Сонда цирктің адамдары оны фургоннан лақтырып тастап кете барған. Енді ары-бері заулап жатқан машиналардың дөңгелегінің астында тулақ қалған. Егер деймін-ау, бес-он минут тоқтап, жол шетінде не көп, тас көп, сол таспен кәрі арыстанның денесін жасыра кетсе, ол төбешік «Арыстан қалған» атанар ма еді, кім біледі. Қанша айтқанмен, аты айуан демесең неше жыл қызмет қылған жолдасы ғой ол артистердің.

Қамбар-қасқаның да сүйегі шашылып қалатын шығар. Қой қырқын науқаны өтер. Ел пункттен көшер. Сонда келер

бір жылдары Қамбар-қасқаның сүйегі қалған жұртқа бұрын-соңды ешкім көріп-білмеген ғажайып қара-қасқа гүлдер өсіп шығар...

Тұлпардың ізсіз кетуі мүмкін емес.

Ш.Мұртазаев
«Қазақ әдебиеті»
29 июнь, 1973 ж.

ӘДЕБИЕТ АЙНАСЫ

Қазіргі кезде қалам толғап жүрген үлкенді-кішілі ақын-жазушыларымыздың бәрінің бірдей жазғандарын жариялауға «Жұлдыз» журналының мүмкіндігі жетпес еді. Әйтсе де журнал бетінде жарық көріп жатқан туындыларға қарап, осы күнгі әдебиетіміздің тынысын, бағыт-бағдарын тануға болады. Үстіміздегі жылы орталық «Правда» газеті Қазақстан Жазушылар одағының органы – «Жұлдыз» журналы туралы кең көлемді шолу жасап, онда «Жұлдыз» қазір 200 мыңнан астам тиражбен шығатынын, әдебиет процесін қалыптастыруда, әдеби өмірдің айнасы болуда елеулі еңбектер атқарып отырғанын атап көрсетті.

Әдеби-көркем журналдың негізгі сүйегін прозалық шығармалар құрайтыны мәлім. Сол керегесі кең, ұзаққа көсіліп шабар жанрдың арқалар жүгі де, атқарар міндеті де ұлан-ғайыр. Республикамыздағы төл әдебиеттің ыстық-суығын қырық алты жыл бойы басынан өткеріп, туған елдің мәдени, рухани өмірімен біте қайнасып келе жатқан «Жұлдыз» журналы әр жаңа санында тың да сүбелі дүние жариялап тұруды дәстүрге айналдырған. Қазақ совет әдебиеті классиктерінің шоқтықты шығармасы әуелі осы «Жұлдыз» арқылы қалың оқушыға жол тартқан. Сондықтан да жұрт журналдың әр санын асыға күтеді. Айталық, үстіміздегі 1974 жылдың өзінде ғана біздің журнал көркемсөздің зергері, Социалистік Еңбек Ері Ғабит Мүсіреповтың «Ұлпан» атты жаңа повесін журналдың екі санына жариялады.

Алған асулар мен қол жеткен табысқа масаттанып, күлді-бадам дүние ұсынуға, сөйтіп оқырман халықтың көңілін қалдыруға ешбір жол жоқ. Ендеше журнал қызметкерлерінің ең абыройлы міндеті сол - редакцияның қоржынына түсіп жатқан роман, повесть, әңгімелердің көркем де қызғылықты, жарық көруге сұранып тұрғанын іріктеп басу болмақ. Бұл ретте жауапкершілікпен істелген біраз жұмыстың басы қайрылды десе болғандай. Мәселен, келер жылы «Жұлдызда» жарық көрмек шығармалардың жоба-жоспары қазірден жасалды. Қолда бар дүниелер сұрыпталды, сол секілді танымал жазушыларымызбен тілдесіп, туар жылға қандай дүние ұсынары анықталды. Демек, 1975 жылда оқушылар Тахауи Ахтановтың «Шырағың сөнбесін» романының соңымен, Ілияс Есенберлиннің «Мұхит кешкен қайық», Әнуар Әлімжановтың «Жазушы», Рамазан Тоқтаровтың «Тұлпардың сыны», Тәкен Әлімқұловтың бүгінгі жұмысшылар өмірін бейнелейтін «Кенші» атты романдарымен танысады. Сонымен қатар Сафуан Шәймерденов, Сайын Мұратбеков, Әкім Тарази, Жайсаңбек Молдағалиев секілді орта буын прозаиктеріміз бен бірсыпыра жас жазушылардың жаңа туындыларын оқырман сарабына салуды ойлап отырмыз. Проза бөлімі «Шетел әңгімелері» атты рубрика ашып, осы тақырыппен дүние жүзілік әдебиеттегі ең таңдаулы новеллаларды біртіндеп жариялай бастағаны мәлім. Келер жылы да осы игілікті бастаманы одан әрі жалғастыруды көздедік. Мұнымен бірге көрнекті совет жазушыларының жоталы-жоталы дүниелері де ара-тұра журнал бетінен орын алмақ. Айталық, дәуіріміздің ұлы сөз шебері, Нобель сыйлығының лауреаты М.Шолоховтың «Олар Отан үшін шайқасты» романын аударып, көктем айындағы номердің бірінде жариялауға дайындаудамыз.

Асылы, журнал әдебиет жасамақ емес, қайта сол әдебиеттің өзі журналды жасайды. Олай болса «Жұлдыздың» көркем де, сапалы шығуына бірден-бір қозғаушы күш - әр жазушының өз туындысына жауапкершілікпен қарап, әсіресе осы замандағы еңбек қаһармандарының алып бейнесін көркемдік дәрежесі жоғары, шұрайлы тіл, үлкен идеясымен сомдап жасауы болмақ. Туған халқымыздың рухани әлемінде

өнер анасы – поэзияның қасиетті туы қашанда жоғары болғаны мәлім. Бүгінгі таңда да бәйге бермес жүйріктері бар осынау жанрдың биік мәртебесі өз тұғырында екеніне ешкімнің дауы жоқ. Бұл ретте қазақ жырының қара үзіп алға шыққандарын үзбей жариялау арқылы эстетикалық талғамның төмендемеуіне тікелей ықпал етіп келе жатқан «Жұлдыз» журналының үлесі айрықша. Міне, осындай абыройдың үдесінен шығу үшін редакция алдағы жылы да белгілі ақындарымыздың бедерлі туындыларын оқырмандар назарына ұсынуды осы бастан жоспарлап отыр. Атап айтқанда Әбділда Тәжібаев, Ғали Орманов, Хамит Ерғалиев, Қалижан Бекхожин, Қуандық Шаңғытбаев, Сырбай Мәуленов, Жұбан Молдағалиевтің, сондай-ақ мүшелі мерекесі атап өтілетін Әбу Сәрсенбаевтың, Асқар Тоқмағанбетовтың жаңа дастандары мен өлеңдері жарияланбақ. Замандастарымыздың ой-арман, мақсат-мұратын жаңаша жырлау жолында талмай тер төгіп, іргелі ізденістерімен дараланған орта буын ақындарымыз Қадыр Мырзалиев, Тұманбай Молдағалиев, Сағи Жиенбаев, тағы басқалардың топтамалары да оқушы көңілінен шығатынына сенеміз.

Алдағы жылы атқарылатын шаруаның енді бір өзекті саласы деп ашқалы отырған екі жаңа рубрикамызды айтуға болады. Біріншісі – «Жаңа толқын, жас толқын». Бұл рубрикамен поэзия керуенінің келесі бір көк жиегінен көрінгендеріне төрт-бес жыл болған, бірді-екілі өлең жинақтарының авторларын қамтитын соңғы көш таныстырылмақ. Екінші бір рубрика «Поэзия почтасынан» деп аталады. Бұл рубрикамен республикамыздың түкпір-түкпірінде тұратын жас таланттар творчествосы берілмек.

«Жұлдыз» журналы туған әдебиетіміздің толғақты мәселелерін жан-жақты сөз еткен әдеби-көркем сын мақалалар беріп тұрудың санын көбейтіп, сапасын арттыруды өзінің ежелгі дәстүрінің жалғасы санайды. Сондықтан да әдемі әдеби-сынның пайымды да парасатты үлгілері осы журналдың кезекті сандарынан орын алады. Алдағы жылы көрнекті сыншылармен қатар жас сыншылардың да мақала, рецензияларын молынан жариялап тұруға мүмкіндік жасау журнал міндетінің бірі. Осыған орай

«Жас сыншы трибунасы» атты арнаулы рубрика ашу көзделіп отыр.

Жазушы қалай жазады, белгілі бір шығармасының идеясы қалай туған, образының прототиптері бар ма, болса олардың мінездерін қалай даралап, жинақтаған деген сияқты және тағы басқа да толып жатқан сұрақтар оқушылардың көбісін-ақ әркез ойландыратыны мәлім. Міне, бұл сұрақтарға «Жазушы портреті», «Суреткер лабораториясы» атты рубрикалар бойынша берілетін мақалалардан жауап табуға болады. Алдағы жылы тойланғалы отырған Ұлы жеңістің 30 жылдығына орай Ұлы Отан соғысы тақырыбына жазылған поэзиялық, прозалық, драматургиялық шығармалар туралы да мақалалар берілетін болады. Алдағы уақытта бір тақырып төңірегінде әдеби дискуссия ұйымдастыру көзделіп отыр.

Партия мен үкіметіміздің талабына сай өткен жылы журнал бетінде біраз проблемалық, публицистикалық шығармалар, очерктер, сықақтар жарық көрді. Оның көбі-ақ жұртшылықтың көңілінен шықты. Алдағы жылда очерк және публицистика, сықақ жанрына айрықша мән берілмек. Бұл жыл — тоғызыншы бесжылдықтың соңғы жылы. Экономикалық өрлеу жағынан да, адамдардың моральдық шыңдалуы жағынан да бұл бесжылдық - еліміз өтетін тарихи белес. Осыған орай еңбек адамдарының ерліктерін, жаңашыл дәстүрлерін барынша кең көрсетуді мақсат етіп отырмыз. Ел дәулетінің, әл-ауқатының артуына байланысты шешуін күтіп тұрған моральдық проблемалар да жоқ емес. Журнал оған да көңіл бөліп, ауыл мәдениеті, мектеп өмірі, табиғатты қорғау төңірегінде көкейкесті мәселелер қозғамақ. Сондай-ақ оқырман қауымның хаттары мен айтқан пікірлері негізінде де мәнді материалдар қорытпақ ойдамыз.

Халық өнері - өткеннен бүгінге дейінгі ұзақ керуеннің ұлан-ғайыр дүниесі. Өні мен күйі, қол өнері мен зергерлік жәдігері. Сан салалы, алуан түрлі халық мұрасын «Жұлдыз» журналы үздіксіз жариялап тұруды дәстүрге айналдырып келеді. 1975 жылы журналымыздың әр санында өнер мен ғылымның жаңалықтары, айтулы табыстары, қол жеткен жетістіктері жайлы көптеген мақала ұйымдастырмақпыз. Жұлдыздың «Сырласу клубы» - қалың оқушыларымыздың көңілінен шыққан рубрика. Келесі жылы «Қазақстан өнер

саңлақтары әлем сахнасында» деген әңгіме-кеңес қозғамақпыз.

Бөлімнің негізгі міндеті – кино, театр, цирк шеберлері мен суретшілердің табысын, бүгінін, болашағын көрсетіп отыру. Онымен бірге қазақтың белгілі драматургтерінің, сондай-ақ туысқан одақтас республикалар жазушыларының таңдаулы пьесаларын жарияламақпыз. Сондай-ақ алдағы жылы Мұқтар Әуезовтың, Сәбит Мұқановтың, Мәлік Ғабдуллиннің, Зейін Шашкиннің бұрын жарық көрмеген жазбалары да оқушысын табады.

«Жұлдыз» 1975 жылы туған әдебиетіміздің жаңа бір белеске көтерілгенін паш етіп, жарқырай бермек.

Шерхан МҰРТАЗАЕВ
«Жұлдыз» журналының бас редакторы.
5 октябрь, 1974 ж.

ЖҰМЫСШЫ – ЖАСАМПАЗ ЕҢБЕКТІҢ ЖАРШЫСЫ

Ж.ДОСЫМОВ: Біздің космостық шапшаң қарқынмен өскен уақытымыз тап қазіргі күрделі кезеңде тек қана әдебиет пен өнер ғана емес, өндіріс адамдарының алдына да талай шешуін күтетін ауыр міндеттер қойып отыр. Заман өсті. Адам өсті. Күні кешегі өндіріс құралдарын бүгін көрсек бейне бір тас ғасыры дәуірінен табылғаннан сау ма деп қаласыз. Бірақ оның бәрін өз қолынан өткерген адамдар өз қатарымызда бір ауамен тыныстап, бірге жер басып жүр. Мәселен, Шолақтауда (Қаратау қаласы бұрын солай аталатын) жиырма жылдай бұрын саусақпен санарлықтай-ақ санаулы екі-үш тонналық жүк машинасы болса, енді кен тиеген керуендердің көш басы қырық-жетпіс тонналық БЕЛАЗ-дардың өзі қаншама, соған да етіміз үйреніп кетті.

Ендеше, Шәке! Біздің әңгімеміз жалаң өндірісті қамтымай, сондағы адамдардың тағдырына, күрделі жан дүниесіне, өзара қарым-қатынасына, өмірге іңкәрлігіне байланысты өрбиді-ау деймін.

Ш.МҰРТАЗАЕВ: Өте дұрыс айттыңыз, Жапеке!

Мәселені «Мүйізінен» алғаныңыз жақсы болды. Өндіріс тақырыбы дегенде қаламгерді қызықтыратын ең алдымен сол ірі кәсіпорындардың аясындағы адам ғой. Біздің тілімізше – кейіпкер. Соның іс-әрекеті. Психологиялық коллизия. Міне сіздің жүздеген маманы бар орасан зор комбинатты басқарып отырғаныңызға біршама уақыт болды, сонда өндірістегі уақыт қозғалысы адамға, соның көңіл күйіне қалай әсер етіп, санасында қандай қозғалыс тудырады. Соны байқағаныңыз бар ма?

Ж.ДОСЫМОВ: Оны айтпас бұрын мен кішкене шегініс жасағым келіп тұр. Қарсы болмасаңыз, әрине сұрау қоюға бола ма?

Ш.МҰРТАЗАЕВ: Оның еш сөкеттігі жоқ.

Ж.ДОСЫМОВ: Анда-санда қолымыз қалт еткенде, тиіп-қашып әдеби кітаптарды оқып қоямыз. Әсіресе, өзімізге, қанымызға жақын жұмысшы табы жайлы жазғаны болса құнығып зер саламыз. Бір кездері қазақ әдебиетінің көкжиегін кеңейткен «Оянған өлке», «Қарағанды» сықылды шоқтықты шығармалар шығып еді. Осы тақырыптың нұрлы қайнарларында С.Сейфуллиннің «Жезқазғандары», одан беріректе С.Ерубаевтың «Менің құрдастарым» тұрғанын да білеміз. Ондағы кейіпкерлер сомдап соғылғанымен ерекшеленеді. Демек, ұлттық жазу өнерімізде жұмысшы тақырыбын игеру дәстүрге айналды деген сөз ғой бұл. Кейінгі кезде қаламгерлер қауымы материалдық база жасаушыларға, яғни құрыш білек жұмысшыларға жиірек назар аудара бастаса да, олардың алдында қарыздар болып отырған жоқ па?

Ш.МҰРТАЗАЕВ: Сіз дұрыс аңғарыпсыз. Осы заманғы жалпы көп ұлтты советтік әдеби процестің бөлінбес бір тармағы – жұмысшы, еңбек тақырыбы. Оны қамтып, өркендетіп дамытып әкетудегі басқа ұлттар тіл өнерінің, әсіресе, айрықша орыстың ұлы әдебиетінің жинақтаған мол тәжірибесі бар. Жаңа дәуірді жасаған революциядан кейін-ақ ой адамдарының назарын заманның жаңа қоғамдық даму жағдайындағы қозғаушы күші жұмысшы табы, соның өкілдері өзіне қатты тартты. Пролетариаттың кемеңгер жазушысы М.Горькийдің кәсіпорындар көркем шежіресін жасауға, өндірістік романдар жазуға үндеуі жайдан-жай

емес. Сол үлкен үрдісті жалғастырушылар «іскер адамды», оның өскелең өмірін жарқын көрсетуде оқ бойы ілгері кетті. Ол біздің көркем ойымызға да игі әсерін, ықпалын тигізді. Жакын жылдардың беделінде республика жұмысшы табының жарқын өмірін әр қырынан көрсеткен И.Есенберлиннің «Алтын құс», З.Қабдоловтың «Жалын», С.Бақбергеновтың «Кентау» романдары, Т.Әлімқұловтың «Күрең өзен», Ж.Жұмақановтың «Мен - жұмысшымын» туындыларының жарыққа шыққаны оқырмандарға аян. Ол қай деңгейде, қалай, қайтіп көрсетті, бұл басқа мәселе.

Бір қуанарлығы, уақыт зәрулігінен туған бұл шығармалар кеңсешілдікке әбден үйренген кертартпа басшы мен жаңашыл жаңа басшының арасындағы тартысқа құрылатын схемадан бірте-бірте арылып келе жатқан секілді.

Біз бұл жерде жұмысшы тақырыбының қиыншылығын аттап өте алмаймыз, әрине, Оған қалам тарту аса жауапкершілікті тілейді. Оның жауапкершілігі бәрімізге де салмақ салады. Екі жылдан бері осы өндірісті өңірдің жасампаз еңбеккерлері жайлы проза жазып, ізденіп жүргенімді білесіз. Мен қаратаулық қаһармандармен кездескен сайын сол жауапкершілік жүгі тым ауырлай түскендей...

Ж.ДОСИМОВ: Ол рас. Адамдарымыз ғажап. Отыз жылға жуық тарихы бар кеніш көз алдымызда өзгерді ғой. Оның ілкі алды қадасын қағысқан қадірменді ақсақал Социалистік Еңбек Ері Аманжол Байқожаев соның шежіресін жыр ғып айтады. Осы тұста айта кететін бір жай, қалалық Советіміздің төрағасы С.Жабасов жақында Қаратау тарихынан кандидаттық диссертация қорғады.

Бұл атағы Одаққа жайылған рентабельді шаруашылықтың өсіп өркендеуіне партия мен үкіметіміз қаншама қамқорлық жасап отыр. КПСС XXIV съезінің шешімдерінде: «Қаратау бассейнінде фосфорит өндіретін қуаттар едәуір арттырылсын» деп атап көрсетілген. Тоғызыншы бесжылдықтың айқындаушы жылында ғылыми негізделіп жүйелі жасалған жоспарымызды жүзеге асыру жолында қаратаулықтар қажырлы еңбек етіп жатқанын, шынында да мақтаныш тұтамыз. Үш жүз мың шаршы

километрді жайлаған кәсіпорынның бес топқа бөлінген қосымша кен көздерін бір орталықтан басқару да онша жеңіл емес. Оған оралымдылық, іскер басшылар керектігін айту артық. Біз жылына бес миллион тоннадан астам руда өндіреді екенбіз. Ол қаншама қажыр-қайратты, ащы маңдай тер төгуді керексінеді.

Осынау мемлекеттік үлкен тапсырманы орындауда әртүрлі ұлт өкілдері қоян-қолтық еңбек үстінде. Олардың ішінде үш мыңға тарта коммунистік еңбектің екпіндісі атағын жеңіп алғандар бар. Бес цех, он екі кезек топ, жиырма бөлімше, жетпіс алты бригада мен экипажға коммунистік еңбектің екпінді коллективі атағы берілген. Бір жылдың өзінде 2,9 миллион сом пайда келтіретін сексеннен астам іс-тәжірибе өндіріске қосылса ғанибет емес пе? Оған 1044 өнертапқыштың сол мерзімде 1,5 миллион сом қаржы табыс көзі болып есептелінетін ұсыныстары өндіріске енгізілгенін қосыңыз. Соның бәрін жасап жатқан қала еңбекшілері. «Молодежный» кенішінің коммунист Иванов басқаратын комплексті забойшылар бригадасы, Ақсайдағы коммунист Калфенштейн басқаратын экскаваторшылар бригадасы мен Ленин орденінің кавалері экскаваторшы Ерген Өміров еңбек десе жанып тұрған жандар. Әлбетте, бұны сыртқы эффект үшін айтып отырғаным жоқ. Осы өндірістегі жаңа қуат көздерін іске қосу, жаңа техниканы меңгеру адамдарды саяси-идеялық тәрбиелеумен қатар ұштастырып жүргізіледі ғой. Өндіріс базасының өсуімен байланысты жұмысшы да оқиды, үйренеді, өседі. Бұл дене мен ой еңбегінің арасындағы ерекшеліктің бірте-бірте жойылуына әкеп соғады. Ол проблема ма, проблема...

Ш.МҰРТАЗАЕВ: Иә, ол қызықтыратын жәй. Әуелден әдебиетті әдебиет ететін еңбектің, еңбек үстіндегі адамның алуан жағдаяттары, өмірге деген рухани ынтызарлығы, асыл мұраттар жолындағы күресі. Ол әртүрлі жазушы еңбегінде әртүрлі көрсетіліп, сан көркемдік шешімін тауып келе жатыр.

Ж.ДОСЫМОВ: Сонда ең бастысы – адам дейсіз ғой.

Ш.МҰРТАЗАЕВ: Иә...

Ж.ДОСЫМОВ: Сыншылар атап жүргендей, кейбір «Өндірістік романдар» деп аталатын туындыларда,

көңіліңізге келмесін, проблема қойылады-ау, бірақ сол қалай өрбіп жүр? Әлгілерде жаппай өндірістік мәселелер жалаң қойылып, содан туындайтын қиыншылықтар тізбектеліп жалықтыра баяндалады. Кейіпкерлер соның көлеңкесінде көміліп қалады, не тұрмыстық жайлар қазбаланып кетеді. Сөйтіп өндіріс бір басқа, адам бір басқа екі ұдай күн өткеріп жататыны аз емес.

Ш.МҰРТАЗАЕВ: Осы заманғы өндірістік прогресс деңгейі, соның төңірегінен өрбитін көкейкесті проблемалар көп мамандық иелерін қызықтырады. Ол әр қырынан зерттеліп келеді. Ал бұл шоғырдың ішінде әдебиеттің міндеті тіпті басқа. Ол әлгі жиынтық жайлардан жоғары көтеріліп, терең талдау жасап, кейіпкердің, біздің жағдайымызда жұмысшы адамның жаңа сын-сипатын ашуға тырысады. Бұл қаламгерге біраз творчестволық машақат әкелетінін екінің бірі біле бермейді.

Ж.ДОСЫМОВ: Жұмысшы еңбегінің барысы мәлім. Мәселен, біз руда өндіреміз. Оны Жамбыл мен Шымкент заводтарына жөнелтеміз. Қаратау бассейні дайындаған шикізаттарды Волгоград, Куйбышев, Шаржоу, Алмалық, Самарқан, Қоқан химия кәсіпорындары алады. Одан, «құнарлы тастан» шыққан тыңайтқыштар еліміздің түкпір-түкпіріндегі ауылшаруашылық еңбеккерлеріне жөнелтіледі. Жерге, жер қайтып бізге беретін, осы үзілмейтін байланыстың нәтижесі көзге көрнекті, қолмен ұстағандай. Ал сіздердің, әдебиетшілердің жазу процесі өзгеше. Соның құпиясы жалғыз мені емес, барлық оқырманды да бей-жай қалдырмайтын шығар, сірә. Сөз сиқыры неде? Соны айтпас па екенсіз?

Ш.МҰРТАЗАЕВ: Қолқаңыз түсінікті. Жазушы творчестволық лабораториясынан әңгіме айт дегеніңіз ғой.

Ж.ДОСЫМОВ: Дәл солай.

Ш.МҰРТАЗАЕВ: Жер үстінде қанша суреткер (өткен-кеткенін қосқанда) жасаса, соншама тақырыпты игеру тәсілі бар десек артықтығы жоқ. Әрқайсысы зерттеп жүрген объектісіне өзінше көзқараспен, әдіспен келеді. Сөзсіз, сонысымен де өнер қызғылықты. Бұл жайында Г.Гейне өте тамаша тап басып айтқан: «Егер дүние сызат берсе – ол ақын жүрегінен өтуі тиіс...»

Қайта-қайта Қаратау өңірін аралағаннан алған әсерден кітап жазылып жатыр. Ол бүгінгі жұмысшы келбетін жаңа адамның рухани жан дүниесін қоспасыз, боямасыз шынайы ашып көрсетсе, кәніки нұр үстіне нұр болар еді. Сол толқытып, толғандырып жүр. Туынды қалай бітеді, оқушы жүрегіне төте жол таба ма? Оны тек уақыт қазылығы көрсетеді.

Ж.ДОСЫМОВ: Қаратау жұмысшылары өмірінен кітап жазып жүргеніңізге құлағымыз түрік. Асыға күтіп жүрміз. Соның алғашқы қарлығашы іспеттес көркем очерктеріңізді білеміз. Сонда «Жаңатастың», қателеспесем шығармаңыздың аты солай ғой. (Осы жерде Жаппар Досымов Шәкеңе сұраулы жүзбен қарады. Әріптесі құптағандай сәл басын изеп қойды). Ішінде қатысатын кейіпкерлердің прототипі кім? Әйтеуір жұмысшы табының өкілі ме, жоқ нақты адамдарға сүйене ме?

Ш.МҰРТАЗАЕВ: Тап осылай деп кесіп айту қиын. Сіздерде қандай болмасын көркем кітапқа қаһарман болуға лайық адамдар көп. Соның бірі кен-химия комбинатының ғылым және жаңа техника бөлімінің бастығы Нұрахан Оразбаев ше? Өзі өнертапқыш, бесаспап жігіт деп ойлаймын оны.

Бітуі бітіп, әлі сиясы кеппеген туынды хақында пәлен-түген деуге болмайды. Дегенмен, оның кейіпкерлері бұрынғы повесімде бар адамдар. Олар жаңа жағдайда, қоғамдық-әлеуметтік дамудың жаңа сатысында басқа бір ситуацияларда өмір кешеді. Өртүрлі тағдырлар тартысының аясында сезім, конфликті, ой шарпысы болады.

Ж.ДОСЫМОВ: Сізді енді төл жазушымыз деп танимыз біз. Менің байқауымша, жас жазушылардан өндіріс тақырыбына барып жүргендер аз секілді. Әлде олай емес пе? Бәлкім жұмысшы мәртебелі мамандығын сүйіп жазатындарды мен білмейтін шығармын.

Ш.МҰРТАЗАЕВ: Жо-жоқ. Бұл айтқаныңыздың жанды жағы бар. Қазақстандағы ұлттық жұмысшы табы бертініректе қалыптасты ғой. Ол құбылыс әлі жүріп жатыр. Басқаға бармай-ақ, Қаратаудағы өндіргіш күштердің өзін алайықшы. Сіздерде маман жұмысшылар жетіспейді. Рас қой.

Басқа республикалардан келгендердің ішінде де «қызыл қағазға» қызығып, «жеңілдің асты, ауырдың үстімен»

жүргендер аз ба? Өндірістің бар қуатпен жұмыс істеуі үшін жергілікті тұрғындардан, әсіресе, көрші ауылдардан жастар тартып, оларды мамандандыру аз мәселе емес екеніне көзім жетеді. Ұлы достық аясында әр ұлт өкілдерімен бірге қазақтың жас мамандарын көру де ғанибет болар еді ғой.

Сол секілді жас қаламгерлердің де өз шешілмеген жайлары бар. Біздің әдебиетімізге жастар көбінесе, ауылдан өсіп келеді. Олардың табиғатына сол жақын. Күрделі өнеркәсіп жайы бәріне бірдей таныс бола бермейді. Сондықтан олардың да жұмысшы тақырыбына қалам тартудан тартыншақтайтынының да себебі түсінікті. Бұндай жағдайда әлеуметтік заказ көп маңыз атқарар еді.

Еліміздің кейбір кәсіпорындары мен қаламгерлері арасындағы тығыз қарым-қатынас өз жемісін бермей қалмайды емес. Москва театрларында шулы табыспен жүріп жатқан «Болат балқытушылар» осындай екі жақты ынтымақтан туған.

Ж.ДОСЫМОВ: Шынында да, әлеуметтік заказ мәселесі ойландыратын жай екен. Егер М.Шагинян сияқты өндірістің бүге-шігесін жақсы біліп, талмай жедел жазатын адам болса ғой.

Ш.МҰРТАЗАЕВ: Біздің әңгімеміз ұзап барады. Сіздің Қаратау мен Жаңатастарыңыз жас кенттер. Қазіргі өскелең жас ұрпақ уақыт үндестігін нәзік сезеді. Осы өңір бір кездері гүлденген мәдениеттің іздерін сақтап жатқандай. Жастар өз нұрлы бастауларын біліп қана қоймай, бүгіннің биігінде отырып, келешекке жіті көз жібереді. Сіздердегі бүкілодақтық комсомолдық екпінді құрылысқа қатысып жүрген жастар өмірінің шертілер шежіресі қисапсыз. Ол алдағы кезде жазылар небір кітаптардың алтын арқауы болатыны кәміл. Келешекке біз де ой жүгіртіп, қиялдап көрсек қайтеді?!

Ж.ДОСЫМОВ: Халық шаруашылығын өркендетудің перспективалық жоспарларында біздің бассейнге де баса ықылас қойылып келеді. Тек қана 1971-90 жылдарға құрылыстың әртүрлі объектілері үшін 1 миллиард 600 миллионға жуық қаржы жұмсалады екен. 1 миллион шаршы метр тұрғын үй және мәдени орындары салынбақ. Сонда жұмысшы саны 20 мыңнан асып құлайды. Бұның өзі ірі

кәсіпорынның партия, совет және басқа да қоғамдық ұйымдардың алдына үлкен ұйымдастырушылық шараларын жүктейді.

Ал кеніште істейтін жұмысшылардың дені жастар болғандықтан қалалық комсомол комитетіне де біраз жауапкершілік артылады. Бұдан оларға жан-жақты саяси идеялық тәрбие берудің мәселесі туындап жатады. Жалынды жастықтың нұрын жарқырататын қаламның келешек келбетіне талай сүйсінетін боламыз біз әлі. Болашақ биіктеріне шығатындай мыңдаған жұмысшы әулеті мекендейтін болады оны.

Ш.МҰРТАЗАЕВ: Соған орай, онда олардың жүрек лүпілін тыңдап жарасымды, баянды шат-шадыман тұрмысын, өскелең өмірін жарқырата жырлайтын қаламгерлер сабы да артатыны ақиқат. Жұртшылықтың алдында өз замандастарының бейнесін бар бітім-болмысында көркем бейнелеп, кейіпкерлердің жеке басына тоқтамай, ғылыми-революциялық дәуірдегі қоғамдық-әлеуметтік құбылыспен байланыстыра суреттеу де солардың азаматтық міндеті ғой.

Жазып алған
Аян НЫСАНАЛИН,
«Лениншіл жастың» арнаулы тілшісі.
Жамбыл облысы
15 ноябрь, 1974 ж.

КӨРНЕКТІ ҚАЙРАТКЕР

Тұрар Рысқұловтың туғанына 80 жыл толуына

ҚАЗАҚСТАН мен Орта Азияда Совет өкіметін орнатып, оны нығайту жолындағы белсенді күрескер, көрнекті мемлекет және партия қайраткерлерінің бірі – Тұрар Рысқұловтың туғанына 80 жыл толды. Өзінің барлық саналы өмірін Ленин партиясы мен Совет өкіметінің ісіне арнаған Тұрар Рысқұловты бұл күндері республикамыздың жұртшылығы ілтипатпен еске түсіреді.

Тұрар Рысқұлов 1894 жылы бұрынғы Жетісу облысы

Верный (Алматы) уезіне қарасты Шығыс Талғар болысында бай есігінде жүрген жалшы Рысқұл Жылқыайдаровтың семьясында дүниеге келді. Өмір қиыншылықтарына мойымай қайсар да өжет болып өскен Тұрар Әулиеата уезіндегі Мерке селосында тұратын жамағайындарын паналап, 1907-1910 жылдары сондағы орыс-қазақ мектебінде оқыды. Онан кейін Тұрар Рысқұлов Піспектегі ауыл шаруашылық училищесінде оқып, онан бағбан мамандығын алып шықты. 1915-1916 жылдарда Тұрар Ташкент қаласының маңындағы тәжірибе даласында жалданып, бау-бақша өсіруші болып істейді. Осы кезде ол маркстік әдебиетпен танысып, елде құлашын кең жая бастаған революциялық және ұлт-азаттық қозғалысының мән-мағынасын түсінуге талпынады. Осының нәтижесінде таптық және саяси сана-сезімі оянған Т.Рысқұлов әлеуметтік және ұлттық езгіге қарсы батыл күрестің қажет екендігін түсінеді.

1916 жылғы қазақ еңбекшілерінің ұлт-азаттық қозғалысы кезінде Тұрар Рысқұлов Меркеге келіп, осы өңірдегі көтеріліске шыққан халықтың алдыңғы сапында болады. Жеңіліске ұшырағандығына қарамастан, бұл көтеріліс қазақ еңбекшілері үшін, оның ішінде Тұрар Рысқұлов үшін де, үлкен күрес мектебі болды. Қазақ еңбекшілері нағыз бостандыққа орыс пролетариаты мен большевиктер партиясының басшылығымен ғана жете алатындығын жақсы түсінді.

Россияда 1917 жылғы февраль буржуазиялық-демократиялық революциясы жеңіске жетісімен Тұрар Рысқұлов Әулиеата уезінің Мерке селосында революциялық бағыттағы жастар ұйымы – «Қазақ жастарының революциялық одағын» құрды. Құрамында озық ойлы мұғалімдер мен оқушы жастар бар бұл ұйым өзінің басты міндетін Уақытша үкіметтің жергілікті орындарына, қазақ ауылының қанаушы таптарына қарсы күрес деп түсінді.

Жергілікті большевиктердің және маркстік әдебиеттің ықпалымен революциялық-демократиялық бағыттан большевиктік идеяларды қабылдауға дейін өскен Тұрар Рысқұлов 1917 жылғы сентябрьде Әулиеатада Ленин партиясының мүшелігіне қабылданды. Петроградта және елдің орталық аудандарында Ұлы Октябрь социалистік

революциясы жеңіске жетісімен Тұрар Рысқұлов өлкенің басқа да большевиктерімен бірлесе отырып, Түркстанда Совет өкіметін орнату жолында қажырлы күрес жүргізді. Осы күрес үстінде ол өзінің революциялық идеяларға шын берілген қажымас қайрат иесі екенін көрсетті. Ол бірнеше айдың ішінде Әулиеата уезі көлеміндегі күрескерден Советтік Шығыстағы тұңғыш социалистік мемлекет – Түркстан республикасы басшыларының біріне дейін өсті, 1918 жылдың көктемінде Советтердің Әулиеата уездік атқару комитетінің председателі болып сайланған Т.Рысқұлов, сол жылғы июльде Түркстан АССР-інің Денсаулық сақтау халық комиссары, ал жыл аяғында Түркістан Орталық Атқару Комитеті председателінің орынбасары болып сайланды. Ол сонымен бірге ТурЦИК-тің жанындағы ашаршылыққа қарсы күрес жөніндегі Орталық төтенше комиссияның председателі қызметін қоса атқарып, ашаршылыққа ұшыраған республика еңбекшілеріне жан-жақты жәрдем көрсету ісін ұйымдастырды. Тұрар Рысқұлов республиканың ауылдары мен қыстақтарын советтендіруге, Коммунистік партияның жергілікті ұйымдарын құруға және нығайтуға тікелей басшылық жасады.

Жас Совет мемлекеті ішкі және сыртқы контрреволюцияға қарсы ауыр күрес жүргізген азамат соғысы жылдарында Тұрар Рысқұлов Советтік Түркстанның материалдық ресурстары мен адам күшін соғыс талаптарына сай пайдалану бағытында көп еңбек етті. Түркстанда Совет өкіметін нығайту ісіне белсене араласты ол. Бұл кезде партия ұйымдарының құрамын жақсартып, оның қызметін жетілдіру және социалистік құрылыстың алғашқы қадамдарын бастау істері аса күрделі әрі қиын жағдайда жүзеге асырылды. Қиыншылықтар өлкенің экономикалық және мәдени жағынан артта қалуына, ұлттар арасындағы қарым-қатынастардың күрделілігіне, контрреволюцияшыл элементтердің күштілігіне, жергілікті еңбекшілердің ортасынан шыққан партия және совет кадрларының аздығына байланысты болды. Міне, осындай жағдайда, 1920-1921 жылдары Т.Рысқұлов ұлт мәселесінде, партиялық және мемлекеттік құрылысқа байланысты мәселелерде кейбір қателіктер жіберді. Партияның Орталық Комитетінің, В.И.Лениннің

қамқорлығы арқасында көп кешікпей Т.Рысқұлов бұл қателіктерін мойындап, олардан арылғандығын кейінгі жылдардағы сан-саналы әрі терең мазмұнды еңбегі арқылы дәлелдеді. Коммунистік партия мен Совет мемлекетінің көрнекті қайраткері М.В.Фрунзе В.И.Ленинге жазған хатында Т.Рысқұловтың қателерін көрсетумен қатар, оның қабілетті және талантты басшы екендігін жазды. М.В.Фрунзе Тұрар Рысқұловты ақылына қажымас жігері мен қайраты сай адам деп бағалады.

1921 жылы Москваға шақырылған Т.Рысқұлов алғашында РСФСР Ұлттар істері жөніндегі комиссариаттың коллегия мүшесі, соңынан осы комиссариаттың Халық Комиссары орынбасарларының бірі болды. Т.Рысқұловтың бұл комиссариатта қызмет істеген жылдары оның көрнекті мемлекет, партия қайраткері ретінде қалыптасу жолындағы елеулі кезең еді.

1922 жылдың соңында партия Тұрар Рысқұловты қайтадан Түркстанға жіберді. Ол Түркстан республикасының Халық Комиссарлары Советінің Председателі болып тағайындалып, РКП(б) Орталық Комитетінің Орта Азия Бюросының, Түркстан Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің мүшесі болып сайланды. Т.Рысқұлов басмашыларды жою, Орта Азияның халық шаруашылығын қалпына келтіру, еңбекшілердің әл-ауқатын көтеру ісіне белсене ат салысты. Сонымен қатар Т.Рысқұлов жергілікті халыққа саяси тәрбие беру, олардың арасында максизм-ленинизм идеяларын тарату, шығыстың еңбекші әйелдерін социализм құрылысы ісіне тарту мәселелеріне де үлкен мән берді.

Жауапты партиялық және мемлекеттік қызметте шынығып, мол тәжірибе жинаған Тұрар Рысқұловты РКП(б) Орталық Комитеті 1924 жылғы февральда Коммунистік Интернационалдың қарамағына жіберді. Ол алғашында Коминтерннің Шығыс бөлімі меңгерушісінің көмекшісі, ал 1925 жылдан 1926 жылдың мартына дейін Монғол Халық Республикасындағы Коминтерн өкілі болды. Т.Рысқұлов Монғолдың Халықтық-революциялық партиясының ұйымдық және идеялық жағынан нығаюына, оның Программасының жобасын және Монғол Халық

Республикасының бірінші демократиялық Конституциясын жасауға көмектесті. Т.Рысқұловтың Монғолиядағы Коминтерннің өкілі ретіндегі қызметі жоғары бағаланды.

Монғолиядан оралған соң Т.Рысқұлов аз уақыт «Еңбекші қазақ» (қазіргі «Социалистік Қазақстан») газетінің редакторы болды. Ал 1926 жылғы июньде Т.Рысқұлов РСФСР Халық Комиссарлары Советі Председателінің орынбасары болып тағайындалып, өмірінің ақырына дейін осы қызметте болды. Т.Рысқұлов өзінің ақыл-ойын, қайрат-жігерін елімізде социализм орнатуға, РСФСРД-ді мекендеген халықтардың достығын нығайтуға жұмсады. Оның бірінші бесжылдықтың аса ірі объектісі – Түрксибті салу жөніндегі Көмек комитетінің председателі болғанын ерекше атау қажет. Ол тек Түркстан–Сібір темір жолын салуға белсене араласып қоймай, сонымен бірге Қарағанды көмір бассейнін, Балқаш мыс қорыту, Семей ет-консерві комбинаттарын, Шымкент қорғасын заводын салу ісіне жан-жақты көмек көрсетіп, қамқорлық жасады. Сол арқылы Советтік Қазақстанды индустрияландыру ісіне өзінің елеулі үлесін қосты.

Т.Рысқұлов жауапты партиялық және мемлекеттік жұмыстарды атқара жүріп, қазақ халқының өткендегі және совет дәуіріндегі тарихының маңызды мәселелерін зерттеуге де уақыт таба білді. Ол оннан астам кітаптар мен кітапшалар жазып, мерзімді баспасөзде (журналдар мен газет беттерінде) 100-ден аса мақалалар қалдырды. Олар Қазақстандағы ұлт-азаттық қозғалысы тарихына, Қазақстан мен Орта Азия еңбекшілерінің социалистік революция үшін жүргізген күресінің мәселелеріне, елді индустрияландыру мен қазақ ауылындағы әлеуметтік өзгеріс проблемаларына арналған. Т.Рысқұлов қалдырған мұраның ішінде «Ленин және шығыс халықтары» атты кітабы мен 1924 жылы 1 февральда «Правда» газетінде жарияланған «Ленин – екі дүниені біріктірген ту» атты мақаласының орны ерекше.

Тұрар Рысқұлов өзінің Коммунистік партия мен Совет үкіметі алдындағы адал еңбегі арқылы үлкен беделге ие болды. Бұған оның партиямыздың XII, ХҮ, ХҮІ, ХҮІІ съездеріне делегат, Бүкілроссиялық Орталық Атқару Комитеті мен СССР-дің Орталық Атқару Комитетіне бірнеше рет мүше болып сайлануы дәлел.

Ленин партиясының адал перзенті Тұрар Рысқұловтың мәнді өмірі мен жемісті еңбегі – халыққа, Отанға, социализм ісі үшін адал қызмет етудің үлгісі.

А.НҮСІПБЕКОВ,
Қазақ ССР Ғылым академиясының академигі.
«Социалистік Қазақстан»
26 декабрь, 1974 ж.

ЛАЙЫҚТЫ ЕҢБЕК

ҚОҢЫРАУ соғылып, біз класқа кіріп, мұғалім апайды күтіп отырғанбыз. Бірақ апай емес, бейтаныс ағай кіріп келді. Кескін-келбеті біз көріп жүргендерден өзгеше: келісті маңдай, толқынды қара шаш, мейірім ұялаған көз қарас, жұпынылау болғанмен тап-тұйнақтай киім киісі – бәрі-бәрі көңіл толғандай, «шіркін, өскенде осындай болсам» дегізгендей.

- Сәлематсыздар ма, балалар! – деп ол жасыл қалпағын ілетін жер іздеп сәл кідірді де, ілгіш көрінбеген соң, бас киімін терезенің алдына қойды. – Танысып алайық. Менің аты-жөнім: Мұхамеджан Қаратаев. Бүгіннен бастап әдебиет пәнін мен жүргіземін...

Бұл 1948 жылдың, сірә, күзі еді. Біз, интернат балалары, Жамбыл қаласындағы Жамбыл қазақ орта мектебінің тоғызыншы класында оқушы едік. Дәл сол сәтте біздің алдымызда әдебиет майданының көрнекті қайраткері тұрғанмен әлі қаперсізбіз. Бірақ, бұрынғы сабақтағыдай айқай-ұйқай, у-шу пышақ кескендей тиылды да, ұядағы жем тілеген қарлығаштың балапандарындай қалыпта әлдебір жаңалық, әлдебір жақсылық күтіп, ауыздарымыз ашылып, аңқайып, үн-түнсіз отырып қалдық.

Сол түйсіксіз күткен жаңалық пен жақсылық дәмесі бізді алдаған жоқ. Алдымыздан әдебиет атты сиқырлы әлемнің үлкен қақпасы ашылғандай болды да, біз, балалар, ғажайып дүниенің табалдырығын аттадық...

Бізді сонда әсемдік әлемінің, сиқырлы сөз өнерінің

ауылына қарай жетектеп, жол бастаушы әйгілі «Қызыл ат» және социалистік реализм еңбегінің авторы екенін көп жыл кейін барып түсіндік.

«Қызыл ат» және социалистік реализмді» жазғанда Мұхамеджан Қаратаевтың жасы жиырманың үстіне жаңа шыққан екен. Сол жас түлектің әдебиеттің ең бір кінәратты, қып-қызыл даулы додасына тайсалмай кіріп, үзілді-кесілді, әрі ғылыми-теориялық, идеялық тұрғыдан байсалды, әділ пікір айтып, мерейі үстем болғанына қызығасың...

«Қызыл ат» - Сәкен Сейфуллиннің сонау бір тұста жіберілген өрескел қателерге, «асыра сілтеу болмасын, аша тұяқ қалмасын» деген солақайлыққа қарсы жазылған дастаны.

Ал, әдебиет сынында сол шақта «Қызыл аттың» тізгініне жармасып, шаужайынан алған шолақ белсенділер аз болған жоқ. Олар ақынға: «Қызыл атың «абстрактный», бұрын Қызыл ат күйлі, жалды еді дегенің кедейдің өткен феодал, бай қолындағы күнін көксегенін, кері тартпалығың!» - деп қиянатпен жала жапты. «Сәкен өткенді мақтап, көтермелеп, бүгінді жамандап суреттеген. Бұл өткенді көксеу болады», деп жармасты мешан сыншылар. Жас сыншы Мұхамеджан Қаратаев бұл көпе-көрнеу өрескел, тұрпайы сынсымақтарға тапқырлықпен, білімділікпен, ең бастысы партиялық принциптілікпен тойтарыс берді. Және бір сүйсінерлігі, ол тек Сәкенді бірыңғай жақтап, оның сол кездегі зор беделінің алдында жалтақтап, жортақтаған жоқ. Сәкенді солақай сыншылардан арашалай отырып, олардың жорта бұрмалаған қисындарын қирата отырып, «Қызыл аттың» осал жақтарын, көркемдік сапасының кемістерін де ашып айта білді. Біз қазіргі жас сыншыларға осындай турашылдықты, осындай батылдықты, осындай принциптілікті тілер едік.

Айтылмыш мақала жазылған 1933 жылдан бері Мұхамеджан Қаратаев өзінің ұстанған сыншылдық принципінен - шындылдықтан әсте тайған емес. Ол – қазақ оқырмандарына Пушкиннің, Лермонтовтың, Белинскийдің, Некрасовтың, Плехановтың эстетикасын таныстырып, олардың қазынасының сан алуан алмас қырларын халқымызға жарқырата жеткізіп, түсіндіруші ғалым. Сыншы Қаратаевтың әдебиетіміздің үлкен өкілдерінің шығармалары

туралы жазған еңбектері көркем сынның шын мәніндегі тамаша үлгілеріне жатады.

Мұхамеджан Қаратаев көптеген сыни және көркем кітаптардың авторы. Соның ішінде «Вершины впереди» атты үлкен еңбегі республикамыздың Абай атындағы Мемлекеттік сыйлығына ұсынылып отыр. Бұл – КПСС Орталық Комитетінің «Әдеби-көркем сын туралы» қаулысынан кейін республикамызда жарық көріп отырған ең елеулі сыни туынды.

Мұхаң бұл еңбегінде де өзінің терең білімін, туған әдебиет сынының керуенбасы екендігін, алымды ауқымын, сындағы мәдениеттілігін тағы да танытты. Мұндай жан-жақты, терең тамырлы, кесек туындыны жілік-жілік талдау біз жазып отырған бұл тілдей мақаланың мақсатына жатпайды. Қатардағы оқырман ретінде бұл кітаптан алған мол азық, көп әсердің бірін ғана айтар болсақ – ол өте-мөте «Шайқастағы көзқарастар» атты тараудағы ащы да болса әділ айтылған пікірлер.

Жоғарыда аталған партиялық документтен кейін қазақ әдебиетінің сынында елеулі бетбұрыстар бары баршаға аян. Сын бұрынғыдай көпе-көрнеу мадақтау, немесе бас салып қаралау сияқты қисық мінезден бірте-бірте арыла бастаған сияқты. Бірақ, ара-тұра көңіл жықпас, яки дарақы, сауатсыз сын кездесіп-ақ қалады. Көтерем кітапсымақтарды қолпаштау, керісінше, тәуір туындыларды байқамау сияқты кесел әлі бар. Мұхаң сынының садағы, ең алдымен, соларға қарай жебе тартады.

Сонымен бірге жазушылар арасында әділ сынға төзбей тарпаң мінез танытатындар да бар. Ондай ағайындар сыншыға түзу сәлем беру былай тұрсын, жатпай-тұрмай ұзында өші, қысқада кегі кеткендей қасарысып, қадалып, сыншының соңынан қуғындап ала жөнеледі. Әйтеуір бір аяқтан шалуға тырысады. Кезінде «Жалын» альманағында «Тураби Туғансызов» деген лақап атпен бірнеше жас сыншылардың өткір материалдары жарық көрді. Ал, сыналған жолдастар не істемеді? Авторлардың шын аты-жөнін білу үшін бухгалтериядағы гонорар тізімін тіміскілеуге дейін әрекет жасады.

Міне, Мұхаң осындай жетесіздікке ашынады.

Сыншының алаңсыз жұмыс істеуіне жағдай туғызуды талап етеді.

Сын жоқ емес, заман талабына сай, партиялық принциптен ауытқымай, әділ жазылған сын сирек те болса кездеседі. Бірақ соның әсері, нәтижесі қандай? Неге ғана бүгін ащы сынға ұшыраған автордың дәл сондай тағы бір қалың романы ертең баспадан жарық көріп жатады? Жазушылар Одағының сын секциясында, баспаның советінде неге талқыланбайды, неге ілтипатқа алынбайды? Ол сыннан сыналған автор, не Одақтың секциясы, не баспа нендей бір қорытынды шығармаса, сын жазуға кім беттейді? Сынға кезінде белсене атсалысқан азаматтардың кейін басқа жанрларға сырғанақтап кетуінің себебі осында емес пе екен?

Жалпы, сынның өрісі, оған деген қамқорлық болашағы төңірегінде әлі де ойласатын жәйлар көп. Ағынан жарылып жазылған әділ сын барынша қолдау табуға тиіс. Ондай сынның авторын моральдық, тіпті материалдық жағынан көтермелеу керек-ақ. Жас сыншыларды оқыту олардың басын қосып, күрделі мәселелер төңірегінде толғанып, әңгіме-жиын өткізу одақтығы сын секциясының бірден бір міндеті.

Мұхамеджан Қаратаевтың сыйлыққа ұсынылып отырған бұл кітабы қазақ әдебиетіндегі соңғы он жыл көлеміндегі әдеби процестің беталысын, жалпы бағыт-бағдарын барлап, түйіндейді. Ешбір әдебиет тек өзінің ұлттық ауылының аумағында ғана өркен жаюы мүмкін емес. Біздің күш-қуатымыз – туысқан әдебиеттердің тығыз байланысып, бір-бірінен нәр алуында. Бір әдебиеттің табысы екінші әдебиеттің де мақтанышы. Айталық, қырғыз Шыңғыс Айтматовтың әрбір жаңа туындысына қазақтар немесе орыстар қырғыздардан кем қуанбас. Башқұрт Мұстай Кәрімнің жаңа шығармасын сол башқұрттармен бірге қазақ, қырғыздар да оқуға асығады. Керісінше, Мұхтар Әуезовтың «Абай жолын» Нәжіб Еділбай башқұрт тіліне аударып жарыққа шығарғанда-ақ Еділ бойындағы бауырлардың қуанышында шек болған жоқ.

Мұхаң әдебиеттегі, міне осындай туыстық тамырлардың, интернационалдық, достық дәстүрлердің

себеп-салдарын, қыры мен сырларын ашып, тамаша талдау жасаған. Аталып отырған кітаптың тағы бір үлкен табысы – жас жазушыларға арналған бөлімі дер едік. Бұл бөлімнен Горький мен Әуезов дәстүрінің тынысын танығандайсың. Сыншы Мұхамеджан Қаратаев үшін әдебиетте «ақсүйектер мен қаралар» жоқ, дарындылар мен дарынсыздар бар. Жазушы мейлі мосқал, мейлі жас болсын, оның атына емес, затына – шығармасына қарай бағалау принципіне берік. Рас, кейде «апыр-ау, мына автор осындай үлкен сыншының жылы лебізіне ие боларлықтай дәрежеге жетіп қалып па еді?» деген де пендешілік ой келеді басыңа.

... – «Сәлематсыздар ма, балалар!.. Танысып алайық. Менің аты-жөнім: Мұхамеджан Қаратаев. Бүгіннен бастап әдебиет пәнін мен жүргіземін...»

Иә, ол бір кластағы бір топ балаға ғана емес, қалың қауымға, миллиондаған оқырмандарға әдебиет пәнін жүргізіп келе жатқанына қырық жылдан аса уақыт өтті. Сол қыруар еңбектің бір бөлігі – «Вершины впереди» халқымыздың Мемлекеттік сыйлығына сәтті ұсынылған екен. Лайықты шығарма.

Шерхан Мұртазаев
«Қазақ әдебиеті»
9 август, 1974 ж.

ШЫҢҢЫРАУДАН ШЫҢҢҒА ***Тұрар Рысқұловтың туғанына 80 жыл***

«Оқуға ұғымды, ерекше талапты момын қара бала болашақ заманның белгісіз бір жарығына осы абақты ішінде сөнген көңілмен күн санап ер жетіп келе жатты».

Ұлы Мұхтар Әуезовтің «Қараш-Қараш оқиғасы» осы сөйлеммен тәмамдалды. Оқып болып, ойға қаласың: «Баланың одан арғы тағдыры не болды екен?».

Сұмдығы сол, он бір жасар Тұрар түрмеге өз еркімен, әкесі Рысқұлдың қалауымен қамалған. Кім жетіскенінен өз ықтиярымен барып абақтыға отырады дейсің. Демек, кең

дүниенің өзі түрмеден жаман болғаны ғой. «Аяғыңды шоқай қысса, дүниенің кеңдігінен не пайда?» деген екен баяғыда бір байғұс. Қылшығы аяз қыраулы ала арқан жас баланың қылша мойнын қылқындырған соң абақтыдан іздепті баспананы.

«Шығасы шықпай, кіріс кірмейді» деген де бір мақалдың реті келгендей. Түрмеге түскен әкесі Рысқұл топшысы қайырылған қыран тәрізді еді. Жалғыз балапанын жаралы қанатының астына паналатып, жан-жағынан жау күтіп, жаманшылық тосып отырғанда жанына тұтқын орыстар келіп, Тұрардың маңдайынан сипады. Олардың арасында 1905 жылғы революцияның қаһармандары да бар болатын. Түбегейлеп келгенде Рысқұлдың өзі де сол 1905 жылғы ұлы оқиғалардың көрнекті бір тұлғасы екен. Тұрар сонда түрмеден орысша әліппе танып қана қойған жоқ. Оның жұдырықтай жүрегіне маркстік әдебиет ұшқындары рентген сәулесіндей өтіп, сол жарық оны түнек дүниесінен түртінектеп жол табуына бағыт сілтеді. Абақтыдағы саяси тұтқындар оның алғашқы ұстаздары еді.

Болашақ Советтің аса ірі партия және мемлекет қайраткері Тұрар Рысқұлов революционер ретінде шыңырауда шыңдалды. Жоғарыда Мұхтар Әуезов оны «күн санап ер жетіп келе жатты» дегенде тек дене бітімінің өсуін айтып отырған жоқ. Әсте олай емес. Баланың әлеуметтік, таптық сана-сезімінің тым ерте оянып, тез жетіліп келе жатқанын мегзеп отыр.

Әкесіне қарсы бүкіл Жетісудың 41 болысының управительдері қол қойып, мөрлерін басып, губернатордан: - «Рысқұлдың көзін жой, әйтпесе бізге де қауіп төнеді», - деп жалбарынғандарын жас Тұрар біледі. Сонда әкесіне қазақтың сіңірі шыққан кедейлері мен орыстың шаруалары жақ болғанын да біледі.

Әкесі атып өлтірген болыстың жақындары Рысқұлды тауып беріңдер деп Ахат, Шыны, Мақан, Дәулет, Жұбанышбек, Кәдір деген кедейлерді мал қораға аяқтарынан асып, бастарын төмен салбыратып қойғанда күп болып ісіп кетсе де ешқайсысы тіс жармағанына куә болған Тұрардың, әкесін сабан маяның астына тығып жасырған Талғардың Тиринов деген орысын болысты өлтірушіні жасырдың деп

солдаттардың сілейте сабап кеткенін көзі көрген Тұрардың жүрегіне таптың таңбасы балталасаң өшпейтіндей болып басылған.

Қатал өмірдің қара балаға көрсетпегені жоқ. «Осыған шыдасаң шыдадың, шыдамасаң-құрыдың», дегендей оны қаршадайынан қаншама рет тіке жардың жиегіне қойып, түпсіз құзға аяусыз итерген. Мүмкін, басқа жерде бақыт бар шығар, жердің бәрі Талғардың тар қойнауындай қапас емес шығар?

Енді сөзді Тұрар Рысқұловтың өзіне берейік. Өзінің «1905-ші жылғы революция және қазақ еңбекшілері» деген шығармасында ол былай деп жазады:

«...1880 жылы патша үкіметінің қысымына шыдай алмай Шымкент уезінде отырған Шілмембет руынан 20 үй Алматы уезіне көшіп келіп, Шығыс-Талғар болысындағы Жаныс дейтін көп рудың арасына орналасты. Жаныстың байлары шеттен келген «кірмелерге» ойларына келгендерін істеді. Болыс алым-салықты қаңғып келген аз руға аямай салды... Әкем жергілікті әкімдердің қорлығына шыдай алмай, Шығыс-Талғар болысы Саймасай Үшкемпірұлын атып өлтірді. Саймасай Жетісу губернаторының досы еді... Сондықтан Саймасай Үшкемпірұлының өлімі болыстық әкімдерді аяғынан тік тұрғызды, шен таққандар болысты өлтірушіні іздеуге кірісті. Бұл оқиға 1905 жылдың бірінші жартысында болды... Кешікпей сот болып, әкем 10 жылға кесілді. Сот үкімі шыққаннан кейін революцияшылармен бірге Сахалинге жаяу айдалып кетті...»

Иә, солай. Ата-бабаның туған жері Түлкібастан пана таппай, Әулие-ата төңірегіне де ұлықтар сыйдырмай, Меркедегі әкімдерден де мейірім көрмей, Алматы асып, Талғарды таңдағандағы жағдай әлгі болды. Бай қайда да бай, кедей қайда да кедей екен.

1906 жылдың июнь айында Тұрар әкеден тірілей айырылып, барар жері, басар тауы қалмаған соң, Меркедегі ағайынды паналап, Қырғызбай деген кісінің қолында тұрады. «Қырғызбаев» деген фамилиямен екі жылдық оқуға түседі. Оған ендігі жерде Рысқұлдың баласымын деп айтудың өзі қауіпті еді.

Алматының түрмесінде-ақ орыс тұтқындардан сабақ

алып,-сауат ашқан Тұрар үшін Меркедегі оқу қиынға түскен жоқ. Бір күні мұғалім шәкірттеріне орысша диктант жаздырады. Диктантты мұғаліммен бірге Мерке сотының тергеушісі Семашко деген кісі қосыла тексереді.

- Міне, мына бір жазу тамаша,- дейді ол бір дәптерді бөлек шығарып алып.- Жазған кім?

-Қырғызбаев. Тұрар Қырғызбаев,-дейді мұғалім.

Содан бастап Тұрар сот тергеушісі Семашконың писарі болады. Сотта жүрген аз уақыттың ішінде ол күллі заң-закон, кодекс атаулының бәрін жатқа білетін болып шығады.

Меркенің мектебін үздік бітірген соң Тұрар енді өзінің шын фамилиясына көшіп, Пішпекке (қазіргі Фрунзе) барып, ауылшаруашылық техникумына түсіп, интернатта жатып күн көріп, оны да тауысады. Оқу бітірерде осы техникумның директорына Тұрардың жазған арызы, сол кездің өзінде-ақ оның кім екенін танытарлық ерекше документ. Арыз, әрине, орысша жазылған. Оның аудармасынан үзінді келтіруді жөн көрдік.

«Илья Павлович! –деп жазады Тұрар.- Мен Сіз басқарып отырған мектепті бітіргелі тұрмын және Сіздің шәкіртіңіз ретінде Сізге өзімнің таудай талабымды білдірмек ойым бар.

Мен бір кезде панасыз қалған, қарапайым қазақтың баласымын. Орыстардың мәдениетінің, ілімінің игі әсері арқасында өзімнің шама-шарқымды бағдарлайтындай шағын ғана білім алдым. Осы білімнің нәтижесінде бұрын кім едім, қазір кіммін және қиын-қыстау шырғалаңы көп болашағым қандай болмақ деп алды-артымды шамалайтындай халге жеттім. Күн көру үшін күресу шындығында қиын; өйткені, мен жастайымнан ата-анамнан жетім қалып, талай-талай бақытсыз күндер кештім, менің нәрестелік санама өшпестей із қалдырған жетімдіктің неше алуан тауқыметін тарттым. Өйтеуір сол ауыртпалықтан езіліп кетпей, бой түзерліктей тіректі мен білімнен таптым.

Сіздің мектепке түскеннен кейін мен тұтас әлеммен таныстым, өмір сырына үңілдім, табиғат сырын танып, «ауыл шаруашылығы» деп аталатын ілімнің неге керек екенін ұқтым. Мен өте жақсы оқи алар едім, өйткені, менде табиғат берген алғыр ақыл-ой мен дарын барын сеземін.

Сондықтан әрі қарай білімімді жалғастырып, адам

болуға біржолата бел будым.

Маған көмек берер менде әке-шеше жоқ, жалғыз тірегім мектеп және Сізсіз.

Енді менің бүкпесіз өтінішім: -Илья Павлович, менің білімімді одан әрі жалғастыруыма көмек етсеңіз екен

Мен Сізбен және мұғалімдермен турашыл, бұқпантайсыз, мәймөңкесіз қатынаста болдым - менің мінезім сол, бірақ Сізді де, мұғалімдерді де шын ниетіммен құрмет тұтып, сыйладым.

Менің пайымдауымша, мен мектепте ережеге, әр ісіне сай ғұмыр кештім, әйтсе де шамалы шәлкестік те болған болар - мұным үшін кешірім өтінемін, сондай-ақ бұл арызыммен уақытыңызды алғаным үшін ғафу етіңіз.

Сіздің шәкіртіңіз Тұрар РЫСҚҰЛОВ ».

Обалы нешік, Тұрардың бұл арызы қабыл болып, прогрессивті көзқарастағы орыс педагогтердің көмегімен Самардағы (қазіргі Куйбышев) ауылшаруашылық оқу орнына жолдама алады. Бірақ, Самардағы оқудың әкімшілігі Тұрарды «көшпенді, мал баққан қазаққа жер өңдеуді оқудың қажеті жоқ» деп қабылдамай қойған.

1915 жылы Ташкенттегі мұғалімдер институтына түсейін десе, «бұратана» деп тағы қабылдамайды. Тұрар Петербургтегі Оқу министріне өтініш-хат жазып, әйтеуір, әрең дегенде оқуға түседі.

Арада жыл өтпей жатып, атақты он алтыншы жылдың ұлт-азаттық көтерілісі басталды. Пішпек пен Ташкент оқуларында жүрген кездің өзінде маркстік әдебиетті жастығының астына жасырып жүріп оқыған Тұрар көтеріліс дауылының лебі сезілгенде-ақ, өзі сол көтерілісшілердің арасында болу керек екенін зерделеп, Ташкенттен Меркеге келіп жеткен. Сол кезеңді Тұрар Рысқұлов өзінің «Қазақ еңбекшілерінің 1916 жылғы көтерілісі» деген еңбегінде әсерлі жазған.

1916 жылдың біз біле бермейтін белгісіз батырлары көп. Солардың бірі Мерке маңайындағы көтерілісті басқарған батыр Ақкөз Қосанов деген кісі. Жиырмадан жасы жаңа асқан Тұрар сол Ақкөз батырдың ақылшысы, көтерілісшілердің идеялық басшысы болды. Қару алып, қаһарға мінгендерге жау кім, дос кім-соны көрсете білді.

Тұрар Рысқұлов - Октябрь революциясына коммунистер қатарында келген адам. Октябрьдің жеңісін Қазақстанда қолына қару алып, қорғаған қаһарман. Өкіметті өз қолына алғандар сондықтан да оны бірауыздан Әулие-ата уездік атқару комитетінің председателі етіп сайлаған.

Көп ұзамай Тұрар Түркістан АССР-ның Денсаулық сақтау халық комиссары болып бекітілді. Сүйсінерлігі сол, Тұрар мансапты алғы мақсат етпеген адам. Бір ғана мысал. Советтік Түркістан жан-жағынан жау құрсағында қалып тұрған кез. Колчак Самарды басып алған соң Түркстан республикасы Орталық Россиямен қатынаса алмай қалды. Ағылшындар мен ақтар, басмашылар Каспий маңын уақытша билеп-төстеп тұр. Жетісуда атаман Анненков соғысып жатыр. Ал, оның үстіне 1918 жылғы аштық қысып барады. Қаншама миллион адам аштықтың тажалды тырнағына ілінген шақ. Міне, сол халықтар үшін сын сәтте Тұрар Рысқұлов «Аштықпен күрестің Төтенше комиссиясын» құруды ұсынады және өз еркімен Денсаулық сақтау халық комиссары міндетінен босанып, «Аштықпен күрестің Төтенше комиссиясын» басқаруды қалап алады. Бұл қызметте ол қазақ, орыс, өзбек, қырғыз, тәжік, түркпен халықтарына қаншама жақсылық жасап, аштыққа қарсы қаншама күш-жігер, ұйымдастырушылық қабілет жұмсап, нағыз халық ұлына тән үлкен қасиет танытты.

Мұны көрген көпшілік, Коммунистік партия Тұрар Рысқұловты көп ұзамай Түркстан АССР Орталық Атқару Комитетінің председателі етіп сайлады.

1922 жылы 24 августа РКП(б) Саяси Бюросы Тұрар Рысқұловты Ұлт Істері Халық Комиссары- И.В. Сталиннің орынбасары етіп бекітті.

Партиямыздың Орталық Комитетінің, В.И.Лениннің тікелей баулуымен үлкен мектептен өткен Тұрар Рысқұлов 1923 жылдың басында Түркстан АССР Халық Комиссарлар Советінің Председателі болып бекітілді. Түркстан АССР-на ол кезде қазіргі Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түркменстан республикалары мен Қызылорда, Шымкент, Жамбыл, Алматы, Талдықорған облыстары кіретін.

Жас республиканы басқару ісінде Тұрар Рысқұлов партиямыздың аса көрнекті қайраткерлері Фрунзе,

Куйбышев, Орджоникидзе, Рудзутак сынды-революция саңлақтарымен тіл табысып, тізе қосып отырды. Мысалы Фрунзе сол кезде Түркстаннан Ленинге жолдаған хатында былай деп жазды: «...Мұсылман коммунистерінің ең ірі өкілдері қазақтардан - Рысқұлов, өзбектерден - Тұрсын Ходжаев. Алдыңғысы өзгелерден ерекше, ақылдылығын былай қойғанда, өте жігерлі және таптырмайтын жақсы мінездің адамы».

Өзі Түркстан Орталық Атқару Комитетінің Председателі болып тұрған жиыrmасыншы жылдардың басында Тұрар Рысқұлов кейбір қателіктер жіберді. Тюрк Коммунистік партиясын және Тюрк республикасын құруды талап еткен жергілікті қызметкерлердің тобын басқарды. Бұл партияның лениндік ұлт саясатына қайшы ұсыныс еді. Бірақ, Лениннің кеменгер көрегендік ақыл-кеңесінің арқасында Тұрар Рысқұлов бұл бағыттан тез бас тартып, қатесін ағынан жарылып мойындады. Ол өзінің «Қазақ халқының тарихын бұрмалаушылыққа қарсы» атты еңбегінде былай деп жазды:

«...Мен бастаған қызметкерлер тобы шынында большевиктік бағыт ұстай отырып және жергілікті халық еңбекшілерін революцияның бас кезінен бастап Совет өкіметінің төңірегіне топтастыра отырып, 1920-21 жылдары бірқатар ірі қателіктер жасады. Біз «отаршылдық уклон» дейтінді жеңіп, Түркстан республикасының басшылығына келген соң (мен ол кезде ТүркЦИК-тің председателі едім) ұлттық ұрандармен әуестеніп кеттік, «ұлттық көсемдер» болғымыз келді. Интернационалдық міндеттерді жете бағаламадық, аппаратқа ылғи өзіміздің ұлттық чиновниктерімізді орналастыруға күш салдық... 1920-21 жылдардағы қателіктер мені кейін күнделікті жұмыста табанды большевик болуға үйретті, бұл жолдан ешуақытта да айнымайтыныма сенемін».

1924 жылы партия Тұрар Рысқұловты Коминтернге қызметке жіберді. Коминтерннің өкілі ретінде Монғолияда болып, жаңадан құрылып жатқан жас республиканың Конституциясын жазуға атсалысты. Бұрынғы Ургу қаласын Улан-Батор деп атау жөнінде ұлы Хуралда ұсыныс жасады. Тұрар Рысқұловтың Монғолиядағы қызметін сипаттай келіп СССР Сыртқы Істер Халық Комиссары Г.В.Чичерин оның

саяси бағыты жалпы алғанда мейлінше дұрыс, сондықтан біз қолдауға тиіспіз, деген еді.

Тұрар Рысқұлов әдебиетті, өнерді сүйіп, оны жете білген адам. Ол-көптеген кітаптардың, публицистикалық шығармалардың, сыни еңбектердің авторы; «Социалистік Қазақстан» газетінің редакторы болды.

1926 жылы июнь айында Тұрар Рысқұловты РСФСР Халық Комиссарлары Советі Председателінің орынбасары етіп тағайындау жөнінде ВЦИК Президиумының Указы шықты. Тұрар Рысқұлов осы қызметті 1937 жылдың май айына дейін атқарды. Ол 1938 жылы февральда мерт болды.

Сонау ызғарлы патша кезінде түрме түбіндегі шыңырауда жатып болашақ заманның белгісіз бір жарығына сенген көңілмен күн санап ержеткен ерекше талапты қара бала, міне, осылайша аса ірі партия және мелекет қайраткері дәрежесіне дейін көтеріліп, халқына, Отанына, партияға қалтқысыз адал қызмет етті.

Шерхан Мұртазаев
«Қазақ әдебиеті»
20 декабрь, 1974ж.

АБЫРОЙЛЫ МІНДЕТ
ШЕРХАН МҰРТАЗАЕВ,
Қазақстан Жазушылар одағы басқармасының екінші
секретары

Әдебиет пен өмір тығыз байланысуы керек екені жөнінде аз айтылып жүрген жоқ. Әңгіме сол байланыстың сөзде бар да, істе жоқ болып қалмауында. Қанша данышпан тусаң да, тіршілік тынысын ел ортасында, еңбек майданында жүріп түйсінбесең, жақсы шығарма жазуың екіталай. Әдебиет те мифтегі Антей батыр сияқты, туған жер топырағынан тосырқаса, халықтан қуат алып тұрмаса – ғаріп болады. Жазушы асыл терген кенші болған кезде – табылмас кеніш көзі халықта.

Қазіргі шақта кемелденген қазақ совет әдебиеті өзі

темірқанаттанып, халық қажетіне қызмет істей бастаған кезден бері өскелең заманымыз бен жасампаз замандас бейнесін сомдаудан бір танған емес. Біздің әдебиетімізде сонау революция сарынына толы жиырманшы жылдардың, алғашқы бесжылдықтар бесігі болған отызыншы жылдардың, қаһарлы да қаһарман қырқыншы жылдардың, тың көтерген елуінші жылдардың өшпес ізі сайрап жатыр. Келер ұрпақ осы бір ерлік жолын, әсіресе, әдебиеттен танып, алдыңғы толқындар дәстүрінен нәр алмақ.

Социалистік қоғамда үздіксіз болып жатқан ұлы өзгерістер мен жылма-жыл алынып жатқан асулар біздің белді қаламгерлеріміздің туындыларынан орын алып, жаңа заман адамын адамгершілікке, ерлікке, адалдыққа, Отан сүйеге, интернационалдық, достық рухта баулуда елеулі роль атқарып келе жатқаны хақ.

Рас, қазіргі қоғамның өсу қарқыны, әлеуметтік, экономикалық, ғылыми-техникалық прогресс тұрғысынан алғанда әдеби даму барысы біршама қалыңқы екенін мойындамасқа да шара жоқ. Әйткенмен, ауызды қу шөппен сүрте берудің де реті келмес. Соңғы жылдар көлемінде қазақ совет әдебиеті тарландарының бірі Ғабит Мүсіреповке Социалистік Еңбек Ері атағы берілді. Жазушы Әбдижәмил Нұрпейісов «Қан мен тер» трилогиясы үшін СССР Мемлекеттік сыйлығына ие болды. Туған әдебиетіміздің белсенді қайраткерлері Әбділда Тәжібаев мен Мұхамеджан Қаратаев Қазақ ССР Мемлекеттік сыйлықтарының лауреаттары атанды. Соңғы кезде әсіресе жас қайрат, жас қалам күшімен соны лепті, жаңа тынысты бірсыпыра көркем туындылар дүниеге келді.

Шүкіршілік, дегенмен де, барды қанағат тұтып, тоқырап қалу әдебиет үшін келіспейтін мінез. Осы күнгі өмірдің, осы күнгі ерлердің, материалдық игілік өндіріп жатқан, көмір қазып, болат қорытып, астық өсіріп, мал баққан, жаңалық ашып, ғылымның қолын ұзартқан жандардың асқақ тұлғасын сомдау саласында жазушы жолдастар халық алдында, заман алдында көп қарыздар. Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бюросы өзінің таяуда өткен мәжілісінде осыны атап көрсетті. Біз әдебиетке деген партиялық басшылықтың, партиялық әкелік қамқорлықтың игі әсерін ұдайы-ақ сезініп,

серпіліп, қанаттанып отырамыз. Шетелдік жауларымыз айтқандай, партия жазушыларға «мынаны былай жаз», «ананы алай жаз» деп бұйырмайды. Әр қаламгер нені жазамын, қалай жазамын десе де өз еркі. Бірақ та, заманымыздың классигі Михаил Шолохов айтқандай, біз партияның әмірімен емес, жүрегіміздің әмірімен жазамыз. Ал, біздің жүрегіміз партия мен халықтың перзенті.

Осы заман тақырыбын әдебиет алдында өмірдің өзі көлденең тартып отыр. Замандастарымыздың алуан қырлы, жарқын бейнесін жасаудан артық абырой жоқ. Өмірге батыл араласып, қоғамдық зәру проблемаларды батыл көтеріп, адамдардың ірі тұлғасын көркем сөзбен жасау ардақты парыз. Партия жазушылардың өмірді әсіре қызыл бояумен бояуды әсте де талап етпейді. Сондай-ақ, тек қара бояудың да орны жоқ. Партиялық, халықтық позицияда тұрып, тура шындықты көркем тілмен көрсетудің бағасы теңдессіз.

Айталық қойлы ауылда бірер жыл тұрмайынша, сол ауылдың тіршілігіне араласпайынша, адамдарының қыры мен сырын білмейінше, олардың ой-арманын, тілек-талабын, мінез-құлқын, жүріс-тұрысын жете аңғармайынша қалайша ғана шопан туралы тәуір шығарма жазуға болады?! Газеттің тапсырмасымен не Жазушылар одағы әдебиетті насихаттау бюросының командировкасымен үш-төрт күн желіп өткен жүрістен кейін шахтер туралы немесе күрішші, мақташы, болатшы туралы салихалы туынды жазу мүмкін бе? Әрине, мүмкін емес. Тіпті тәуір очерк немесе мәнді мақала жазудың өзі қиын.

Сонда біздің кейбір авторларымыздың шопан өмірін, немесе кенші тұрмысын осыдан он-жиырма жыл бұрынғы әсер бойынша жазуға әрекеттенетінін қалай түсінуге болады? Әлбетте, мұндай тәсілмен әдебиет көгіне шарықтай алмайсың. Осыдан он жыл бұрынғы қойшы мен қазіргі шопанның айырмашылығы, олардың тұрмыс-тіршілігіндегі өзгешелігі жер мен көктей болмаса да, жеткілікті. Бұрынғы шопан жапанда жалғыз үй отыратын. Оның мәдени өмірінің қораштығын былай қойғанда, коллективтен жырақталған психологиясын, ой-өрісі, сана-сезіміндегі ақаулықты айтсақ та жеткілікті. Адамның рухани өсуіндегі кемістік – біз үшін кешірілмес күнә болар еді.

Партиялық көрегендіктің бір ұшығы – шопандар өмірін түбегейлі өзгертіп, жаңаша тұрмыс жасауда болып отыр. Қазір ірілендірілген, механикаландырылған шопандар бригадасы өзінің өміршеңдігін танытып келеді. Бұл бригадалар экономикалық, моральдық, материалдық жағынан да бұрынғы жалғыз-жарым отарлардан артықшылығын айқындады. Екінші тың аталып отырған қой шаруашылығына жастар көптеп бара бастады. Бұл кәсіп олардың оқуына, қалаған мамандығын алуына мүлде де кесірін тигізбейтін жағдай жасалуда.

Енді осы елеулі өзгеріс қаламгер тарапынан қалай танылып отыр? Әзірге бірер шығармадан өзге, қомақты дүние туа қойған жоқ. Себебі не дегенде, әрине, таланттың тапшылығынан емес, әлгі сол өмірмен байланыстың аздығынан болса керек.

Қазақстан Жазушылар одағы әдебиетшілердің творчестволық жұмыстарын ұйымдастыру жолында бірсыпыра шаралар белгілеп іске асырып келеді. Мысалы, республика облыстарына жазушылар бригадалары сапар шегіп, еңбекшілермен кездесулер өткізіп қайтып жүр. Таяудағы жылдар көлемінде көптеген ақын-жазушылар Торғай, Семей, Қарағанды, Көкшетау, Жамбыл, Шымкент, Қызылорда, Жезқазған облыстарын аралады.

Сөз жоқ, халық өзінің ақын-жазушыларын құрметтей біледі. Олар топтанып жүрген жер көбінесе той-думан іспетті. Осылай бір дидарласу да керек. Бірақ, практика көрсеткендей, мұндай сапар «өмірмен байланыс» деген ұғымға сия бермейді де. Желдіртіп өткен жүрістен үстірт, қалқыма ғана әсер қалады. Өмірдің қат-қат қабаттарын зерттеу үшін мұндай думанды, салтанатты сапарлардан гөрі жазушының жеке жүріп, бір объектіде айлап, жылдап жатып, жазған дүниесі ғана халық кәдесіне жарайтынына көз жетіп отыр. Ұлы Мұхтар кезінде осы заман тақырыбына көлемді шығарма жазбақ ниетпен Оңтүстік Қазақстанға үш жыл қатарынан сапар шегіп қайтқаны есімізде.

Социалистік Еңбек Ері Ғабит Мүсірепов өзінің «Ұлпан» атты әдемі туындысын пісіріп-жетілдіру үшін Солтүстік Қазақстанға соңғы кезде әлденеше рет барып оралды. Біз жазушы Сәтімжан Санбаевтың Павлодар трактор заводына

барып жұмысқа тұрақты орналасып, сол завод туралы көркем шығарма жазбақ қадамын құттықтаймыз да қуаттаймыз. Өз қалаған объектісіне барып, осылай жұмыс істегісі келетін әрбір қаламгер Жазушылар одағы тарапынан әрқашан қолдау таба алады.

Алматы облыстық партия комитетінің инициативасымен, Қазақстан Жазушылар одағы және Алматы мақта-мата комбинаты арасында тығыз байланыс орнату жөнінде жуырда мәмле болды. Ендігі жерде біздің ақын-жазушыларымыз осы ірі өнеркәсіп жөнінде, оның тамаша адамдары туралы тәуір-тәуір туындылар береді деген сенім бар. Жазушылар одағы осындай творчестволық байланысты басқа шаруашылық коллективтерімен де орнатпақшы.

Соңғы екі-үш жылдың жүзінде «Жұлдыз», «Простор» журналдары мен «Қазақ әдебиеті» газеті республикамыздағы ірі-ірі өнеркәсіп орындарын қамқорлыққа алып, проблемалық мақалалар, очерктер жариялады. Осы қатынас беки түссе бүгінгі очерк кейіпкерлері ертең роман, повестердің геройларына айналары ақиқат.

Осы заман тақырыбына жазылған кітаптардың бірсыпырасы көркемдік жағынан, өмірдің, әлеуметтік-экономикалық прогрестің бар болмысын суреткер көзімен көрсете білу тұрғысынан ақсап жататыны құпия емес. Оларда көбінесе адам психологиясына бойлау, өмірдегі елеулі өзгерістерді жіті көре білу, әлеуметтік келелі тұжырым айту, философиялық ой толғау жағы жетіспейді. Сөйтіп, шалажансар шығармалар баспадан шығып кетіп жатады. Бұған тек баспа орны ғана емес, Жазушылар одағының творчестволық советтері де кінәлі. Автордың қолжазбасы кітап болып шықпас бұрын советте талқыланып, нағыз принципті, жолдастық, творчестволық сыннан өтіп барып, баспаға жолдама алса керекті. Сол үшін де бұл советтердің жұмысына біздің белді-белді белгілі ақын-жазушыларымыз, сыншыларымыз, драматургтеріміз риясыз атсалысуы қажет-ақ. Үлкен қаламгерлердің өз әріптестеріне, қарулас жолдастарына деген шын көмегі осы тұста көрінсе ғой. Мұндай қалтқысыз көмекке әсіресе жас толқын зәру. Жас әдебиетті баулып тәрбиелеуде Максим Горький бастаған, қазақ совет әдебиетінде оны Мұхтар Әуезов

қостаған тамаша дәстүр орнаған. Біздің сақа жазушыларымыз сол салтты дамыта түсер жөні бар. Туған әдебиетінің қазіргісі мен болашағын ойлаған хас қаламгерлер кейбір кикілжің, ұсақ-түйек күйбеңнен аттап өтіп, парасат биігіне көтеріліп, елдік, халықтық қайраткер мінезін танытып ортақ іске, жазушылар ұйымындағы творчестволық жұмысқа, ондағы советтер тіршілігіне білек сыбанып, белсене атсалысар деп сенеміз.

-Береке, қайда барасың? – деп сұрапты дейді Берекеден.

- Ынтымағы жарасқан жерге, - депті дейді Береке.

Түптеп, түбегейлеп келгенде қаламдастар ынтымағы әдебиет үшін керек, қалың қауым үшін керек.

Соңғы кездерде ғана Жазушылар одағының проза советінде Бердібек Соқпақбаевтың «Өлгендер қайтып келмейді» романы, поэзия советінде Ғафу Қайырбековтың «Торғай толғауы», «Қанатты жылдар» атты өлең жинақтары талқыланып, сын советінде ғалым, сыншы Мырзабек Дүйсеновтың творчестволық есебі тыңдалды. Советтер жұмысына қатысқан Әбділда Тәжібаев, Мұхаметжан Қаратаев, Тахауи Ахтанов, Зейнолла Кабдолов, Сафуан Шаймерденов, Қадыр Мырзалиев және басқа ақын-жазушы, сыншылар жоғарыда аталған авторлардың талқыланған шығармаларының көркемдік жетістіктерімен қатар, артық-кем түсіп жатқан кемшіліктерін де шын достық ниетпен атап көрсетті.

Ал, балалар мен жастар әдебиеті советі Ісләм Шұғаевтың жаңа өлеңдер жинағы қолжазбасын талқылап, бұл жинақ көркемдік талаптарға сай емес, баспаға ұсынуға жарамайды деп тапты.

Советтер қолжазба талқылауға әрдайым осындай принципшілдікпен қараса, көңіл жықпастыққа жол бермесе, әрине, сапасыз, сұрқай кітаптар саны азаяр еді.

Осы тұста «Жазушы» баспасының редакциялық советтері мен Жазушылар одағы советтерінің арасында тығыз байланыс болу керек екенін айта кеткен орынды сияқты. Бұл советтердің түпкі мақсаты біреу-ақ: халыққа сапалы, көркем кітап беру, талантсыз, жұтаң-жүдеу қолжазбаларға тосқауыл қою.

КПСС Орталық Комитетінің «Әдеби-көркем сын

туралы» қаулысы совет әдебиетінің маңызды саласы – сын жөнінде программалық тамаша документ болып табылады. Осы қаулыдан кейін республикада әдеби сын едәуір жанданып, өзінің өресін танытты. Өйтсе де, әлі сын жалтақ мінезден, не шылғи әсіресе, қызыл мақтау, не сыпыра жамандап, даттау сырқатынан құлантаза айырыла алған жоқ. Рецензиялар көбінесе жайдақ келеді, баяғы жалпылама сөз бен шығарманың мазмұнын қайталап шығатын стандарттан шыға алмай жүр. Ортақол сұрқай кітаптар сыннан көбіне-көп тиісті бағасын алмағандықтан әлі айылын жимай келеді. Осыдан кейін сыншылардың өздері де өмірге етене араласса ғой деген ой туады. Завод тірлігі туралы, немесе шопандар тынысы туралы жазылған роман, повеске, немесе поэмаға сыни пікір айту үшін сыншы да сол ортаны жазушыдан кем білмеуге тиіс емес пе? Сыншыларды, әсіресе жас сыншыларды үнемі елге жіберіп, олардың білімін арттыру үшін оқу-курстарына жолдап отыру да Жазушылар одағының көз жазып қалмас бір міндеті.

Біздің қаһарман да жасампаз халқымыздың ерлігі шын суреткерлікпен жазылған көркем шығармалардың төрінен ұдайы орын алып отыруға әбден лайық. Жазушының қаламынан туған әрбір жол, әрбір парақ, әрбір кітап халық сынына, оқырмандар қазылығына түскен кезде: «Әб бәрекелді!» дегізетіндей болып шыққай. Совет суреткері үшін одан артық сый-сияпат, атақ-құрмет, одан артық награда жоқ.

**«Қазақ әдебиеті»,
11 июль 1975 ж.**

ПРОЗАДАҒЫ ПОЭТИКАЛЫҚ СТИЛЬ **Шеберлік туралы әңгімелейміз**

Соңғы жылдары қазақ поэзиясының поэтикалық сипаттары жан-жақты талдануда. Оған академик Қ.Жұмалиев, профессорлар Б.Кенжебаев, З.Ахметов, З.Қабдолов тағы бірқатар зерттеушілердің жарық көрген еңбектерін атауға болады. Бұл зерттеулердің қазақ

поэзиясының поэтикасын анықтауға, оның көркемдік қасиеттерін дәлелдеуге көп көмегі тиіп келеді. Ал, осы поэтикалық қасиеттер қандай дегенге келсек, оның өзіндік ерекшелік, сыр-сипаттары бар екені анық. Поэтикалық сөз құралдары проза жанрының көркемдігін, эмоциалық күш-қуатын, идеялық-эстетикалық мүмкіндіктерін бар қадырынша аша түседі.

Дәуіріміздің классик жазушысы Мұхтар Әуезов эпопеясындағы көркем сөз кестелері аз әңгіме болған жоқ. Ол жөнінде көлемді зерттеулер де жазылды. Автордың қанатты сөздері жөнінде де айтып жүрміз. «Абай жолы» эпопеясын қолға алған сайын ондағы өрнекті сөз тіркестерінің, образды портрет, үйлесімді сюжет, жанды суреттердің жаңа қыр-сырларына қана түсеміз. Ойымызды бірер мысалмен дәлелдесек, ертедегі қожа-молдалардың өзара бақталастық психологиясын жазушы: «Кісінің бір ғайыбын маған айтып келген адам, менің жүз ғайыбымды кісіге барып айтар» - деген бірақ сөзбен түйіп тастайды. Осы нақыл сөз арқылы Абайдың халық қамын ойлайтын гуманизмін аша түссе, екіншіден, Сармолда сияқты дін иелерінің жеке мүддесі үшін, өсекке, күншілдікке беріліп кеткен күйбең халін әшкерелеген. Тағы бір ойын автор: «Қыл өтпестей татулықты бір ашуға сатпайық» деген қанатты сөзбен тұжырымдапты. Бұл – эпопеяның екінші кітабында суреттелетін Жігітек пен Бөкенші арасындағы дау-дамайды бітімге келтіріп, татулық, достыққа шақырған аталы сөз.

Поэтикалық элементтер үлкен жазушымыз Сәбит Мұқановтың романдарында да аз емес. Жазушының оқушыны еліктіріп әкететін әңгімешіл, суреткерлік, ақжарқын стилін білеміз; осы шеберлікті қалыптастыруда бейнелі көркем сөз құралдарының үлкен роль атқарғаны мәлім. Оның бір ғана «Мөлдір махаббат» романының өзінде ғана «Қыранның қиялауын түлкі байқар», «Жығуда дәмесі жоқ – күреске де түспейді», «Қашқан қасқырға, канден ит те бөгет болады» тәрізді нақыл сөз, мақал-мәтелдер көптеп кездеседі.

Мұндай поэтикалық көркем тіркестерді С.Мұқанов қандай шығармаларында болмасын, орынды, шебер қолданып отырған.

Образды құдіретті сөздердің философиялық, этикалық,

лирикалық, сатиралық мәнділері де бар. Әсіресе, патриоттық рухқа толы қанатты сөздер біздің әскери прозамыздың белді өкілі Бауыржан Момышұлының кітаптарында мол. «Тірескеннің тізесін бүктірі, белдескеннің белін сындыр», «Әдіссіздік әлсіздік, ептілік те ерлік», «Намысты нанға сатпа, намыстың намы зор», «Қара бет болып қашқанша, қайрат көрсетіп өлген артық», «Өлім арасында жүргенде өмірден күдер үзбе»... Осындай нақыл сөздерден халқымыздың патриоттық рухын, қаһарын танимыз. Осы сияқты рухы күшті сөздер автордың әскери прозалық туындыларының көркемдік ерекшеліктерін арттырып, тілдік стилін шұрайландыра түседі. Талант ерекшелігі дегеніміздің өзі осынау ана тіліміздің мүмкіндік, молшылығын өзгеше, оңтайлы пайдаға асыра білуден көрінсе керек. Ал өзіміз сөз етіп отырған түрлі мақал-мәтелдер, қанатты сөздер стильдік ерекшеліктің белгілі бір бөлшегі болумен бірге, прозадағы поэтикалық реңді айқын көрсетеді.

Ендігі бір бейнелі, қанатты сөздерді көп қолданушы, жазушымыз – Ғабиден Мұстафин. Оның «Миллионер», «Шығанақ», «Қарағанды», «Дауылдан кейін», «Көз көрген» романдарындағы тұлғалы геройларының тілі көбінесе бейнелі. «Миллионердегі» совет Армиясы қатарынан оралған Баймахан: «Бойға сіңбей, құлаққа сіңген тәртіп - тәртіп емес. Сіз кешеден бері, мен бүгін ғана боспын. Әдет бойынша сонда да таңсәріден тұрдық. Колхозды, осы аймақты тегіс шаңғыммен аралап шықтым. Міне, енді сізге келіп үгіт сөйлеп тұрмын. Тіпті жата алмаймын. Жақсы тәртіп әдетке айналса ырыс. Жаман тәртіп әдетке айналса қырсық», - деген аксиомалық нақыл айтады. Бұдан сол бір тұстағы Баймахан, Ахмет ұста сияқты адамдардың әдеті, ісі, келбет-кескіндері ашық, өз бояуында көрінеді.

Сондай-ақ, Социалистік Еңбек Ері Ғабит Мүсіреповтің роман, повестерінде кездесетін бейнелі, образды сөздердің өз алдына өзіндік сипаттары бар. Мүсірепов стилі ерекше: оның сырлы да сазды, айшықты да, астарлы ирония, сарказмге толы қанатты сөздері мен еселеп қайталанатын параллель сөз тізбектері шығармаларының қадір-қасиетін арттыра түседі. Осы жазушымыздың жақында жарияланған «Ұлпан» повесін алып қарайық. Автор аңшы Мүсіреп жайында «Азырақ асыға

сөйлейтін, азырақ асыра сөйлейтін адам» деген қосқабат сөз тіркесін қолданған. Бұл аңшылар әулетінің мінез-құлқына дәл айтылған бейнелі сөз, одан аңшы Мүсірептің қандай кейіпкер екенін бірден аңғарамыз. Сол аңшы Мүсіреп аузынан айтылатын: «Қаршығалыда үш мың қасқыр, бес мың түлкі, он екі мың күзең, жеті мың қоян бар» деген сөйлем – меңзеудің болжалды дерексіз санмен келген түрі болса, ол да кейіпкер қасиеттерін ашуда әжептәуір жүк көтеріп тұр. «Есенейдің ескі қоржынына Кенесарының екі жүз жауынгері сиып кеткен»... бұл меңзеу мен әсірелеу қабат келген әсерлі сөз. Повестегі «Алты дуанға атағы жайылған сары ала жорға», «Алтын мүйізді ақ маралдың өзі» деген сөздер эпитеттер болса, «Екі жақтың да түтіні танылды», «Жаңа ғана Тілеуімбетке бас иіп қалған жұрт енді оның теріскей жағына шығып алды» дейтін сөйлемдерде – метонимдік қасиеттер бар. Барлығы да өзінің бейнелілігімен, оралымдылығымен шығарманың әсерлілігін, көркемдігін арттырып тұр.

- «Әй, сен кебіс ауыз кімді сүйреп жетпексің? Көзіңе қарашы! – дегенде Сәдірдің найзасы мысық мұрттың аузына да тақалып қалып еді» дейтін диалогта – мысқыл, ирония жатыр.

Әсіресе, «Абай жолы», «Оянған өлкедегі» сатиралық, комедиялық компоненттерді зерттеушілер әрдайым ден қоя жазып жүр. Осындай көңілді ирониялы көркем сөз тіркестерін СССР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты Әбдіжәміл Нұрпейісовтың «Қан мен тер» трилогиясынан да: «Кереуетке жинаған мамық жастық та дала қазағына екі құлағын тігіп таңдана қарап қалғандай», «Құдайменде кенет тас тиген жыландай жиырыла қалды» дегендей поэтикалық теңеу, бейнелеудің талайын табамыз.

Өлең-жырлардағыдай роман, повесть, әңгіме, очерктерде де теңеу құралының атқаратын қызметі орасан. Қазақ прозашыларының туындыларын оқып отырсақ, одан алуан түрлі, әр сырлы теңеулерді кездестіреміз. Мұндай теңеулерден сол шығарманың мәнерін, автордың өзіндік стилін, бағыт-бағдарын аңғару қиын емес. Мәселен, Ғ.Мүсіреповтың әлгіде сөз болған «Ұлпан» повесіндегі «майлы қасықпен төбеге ұрған мысықтай жым болды» деген

теңеуінде мысқыл ирония жатса, Т.Әлімқұловтың «Кертолғау» кейде сақара шырайындай, кейде шаң тимес саңлақтай, кейде саналы салдай елестеп, әр пәнденің арманындай әсер етті» деген теңеу жолдары күй сазымен шертілген. С.Бақбергеновтың «Ақша қардың бетіне ақ тиіннің ізіндей боп, алыстан, кешегі жеңіп алған алғы шептен бір-бір тамып келген қан ізі бір жерге келгенде ат тұяғының орынындай боп ұйып түсіпті», деген бейнелі теңеуі кешегі майдан жылдарынан елес береді.

Қазақ көркем сөзінде эпитеттердің алатын орны ерекше. Көбінесе сөз алдында келетін сын есімнен құралатын тұрақты және қосарлы күрделі эпитеттер айтайын деген ойды үстемелей күшейтіп, қоюландыра түседі. Міне, осындай айқындаушы, үстеме мағына беретін жәйттер қазақ совет прозасында көп-ақ. Бұған Ілияс Есенберлиннің тарихи романдарынан мысалдары көптеп келтіруге болады. «Найманның аты шулы бас батыры атан жілік балуан, айдаһарға қарсы барар жүрек жұтқан Қаптағай қара қасқа кедей болатын». («Алмас қылыш»).

Тәуекел хан тұсында қазақ даласын бір жағынан Қытай боғдыхандары, екінші жағынан Жоңғар басқыншылары, оңтүстіктен Бұқара хандығы қыспаққа алған қиын кезеңді суреттеу үшін жазушы мынадай антитеза қолданады. «Ойпатты тасқын басқанда, не орманды өрт алғанда қасқыр мен қоян, бұғы мен жолбарыс апаттан құтылмақ боп бірге қашады». («Жанталас», 104-бет). Бір-біріне қарама-қарсы жаратылған аңдар әрекетін жазушы сол бір тұстағы өзара дұрдараз болып, жеке-жеке көшіп-қонып жүрген қазақ жұртының енді бірге күш жұмсай бастауымен шендестірген. Мұндай шендестіре суреттеу, әсіресе, қазақтың эпостық жырларында жиі кездесетіні белгілі. І.Есенберлин романдарында әсіресе, хандарға байланысты айтылатын қанатты сөздер, фразалық тіркестер, идиомдар әсерлі естіледі. Ол заңды да, өйткені, әр дәуір өзіне лайықты бейнелі нақыл сөздер туғызады. Хандар билеген қауым – хандарға лайықты сөздерді көп айтқан. «Алмас қылыштағы» Жәнібек пен Қасымхан арасындағы диалогта Жәнібек: «Диірменде туған тышқан дүрсіліңнен қорықпайды» деген халық нақылын айтса, Қасымхан: «Ақылмен арыстанды

ұстауға болады», «Аңдыз барда ат өлмейді», «Киіз жамылған су болмайды», «Күз келері көктемнен мәлім» деген фразеологиялық тіркестерді тілге тиек етеді. Жазушы осы кітабының 130-бетінде: «Хан борышы – жорықта ту көтеру, құл борышы туға еріп жан беру» деген ескі қағиданы еске салады. «Хан сырын білгеннің қаны төгіледі», «Уәзіріне сырын алдырған хан – қақпанға түскен аң», «Ханға әке де, шеше де, аға да, іні де – алтын тақ», «Қардың басын қар алар, ханның басын хан алар», «Хан тағына отырған адам айдаһардың үстінде отырғанмен тең» деген нақылдарды да сол кітап беттерінен оқимыз.

Жазушы Әзілхан Нұршайықовтың жастардың көңіл күй пернесін дәл басқан «Махаббат қызық мол жылдар» романында махаббат тақырыбын паш еткен әдемі, әсерлі қанатты сөздер, образды бейнелер мол. «Махаббат - әр үйдің алтын діңгегі», «Құштарлық – махаббат жаршысы», «Еркекке жүре керек, әйелге тірек керек». Ал, «Достықты сырттан іздеме, жақыннан ізде, өзіңнен, ішіңнен, ішкі дүниенен ізде. Жаның жақсы, жүрегің жылы, ақылың парасатты болса – іздеген досың алыстан үйіріліп өзі келеді» - деген дидактикалы жолдардан ғибраттық мән ұғамыз. Бұл сөздерді жазушы өзінің негізгі геройы Меңтайдың образын айқындап, ажарландыру үшін қолданған. Студент Меңтай апасының айтқан ақыл, өсиеттерін дәптеріне жазып жүреді. Оны студент құрбыларына оқып береді. Автордың суреттеуінше Меңтайдың анасы да ақылды, естияр адам болып көрінеді.

Халықтың ғасырлар бойы ой тәжірибесінен қорытылып шыққан даналық сөздер әдеби шығармалардың халықтығын арттыра түспек. Бұған дәлел етіп ең алдымен Бейімбет Майлиннің әңгіме, повестерін алға тартып, үлгі тұтамыз. Халық сөздерін игеруде Майлиннің ізбасар шәкірттері бүгінде қаулап өсіп келеді. Өткен жылы талантты прозаик Шерхан Мұртазаевтың «Интернат наны» атты әңгіме, очерктер жинағы жарық көрді. Осы кітаптағы «Ақсай-Көксай», «Интернат наны» сияқты әңгімелерінің халық тілінде жазылған ерекше сипатын айтпай кете алмаймыз. «Ақсай-Көксай» - Ш.Мұртазаның ең бір сәтімен туа қалған әңгімесі. Өйткені, ол өмірдің өзінен ойып ала салғандай, оқығанда көңілге қона кетеді. Арзы апай, Барысқан – бәрі де

өзіндік кескін, келбеті бар кейіпкерлер. Әңгімеде халықтар достығы да көрініс тапқан. Тілі майда, кәдімгі жатық бейнелі: «... Шайыңды қой, қазан көтер, тай сойса да, жарасатын меймансыңдар. Көктемнің көк өзегі: жуанның жіңішкеріп, жіңішкенің үзілер шағы. Екі-үш ешкісі түскір лақтап қалып еді, сендер келгенде тышқан мұрнын қаната алмағанымыз жанымызға қатты батады». Осы сөйлемде халықтың дәстүрлі фразалары мен идиомалары тұтасымен тізіле қалған.

Біз шағын мақала көлемінде қазақтың прозалық туындыларында бейнелі сөз кестелерін қолданудағы кейбір ерекшеліктерді айтып өттік.

Нысанбек ТӨРЕҚҰЛОВ
«Қазақ әдебиеті»
30 май, 1975 ж.

ШАҚАЛАҚ **әңгіме**

Үлкен сәскеде Борандының саудасынан сән кете бастайды. Тарқаған базардың жұрты көңілсіз. Шақалақ шалдың көңілі қазір селкеу жәрмеңкенің құлазыған жұртындай.

Шұбар тушаның саудасы жүрмеді. Қияндағы қыстаққа бұл қырсық кебенекті қайтадан жетектеп азапқа түскенше, өткеніне сата салайын деп Шақалақ күн шыжыған ыстықта мал базар ақыр-тақыр қазан болғанша қаздиып-ақ тұрды. Кебенек келгір өтпеді екен деп тағы тастап кете алмады. Ақыры, қайтқан малда қайыр бар, шұбар тушаны жетектеп Шақалақ жаяулатып ауылға тартты ғой.

Қайтып келе жатып, жолаушы таситын автобустың шоферін сыбады.

- Сенің қотыр ешкінді тасысын деп жүргізіп қойған бұл автобусты, - деп кесір шофер мінгізбей қойған.

Керауыз кемпірін боқтады:

- Қызыңның қылығы шығып қалды. Жұрт құсап

«кіремпілін» кигізбесең, өз басыңа өлім, қара басқыр – деп шұбар тушаны базарға жетектетіп жіберген сол болатын.

- «Кесепат басқан», - деп қойды ішінен кіжініп Шақалақ.

Шын аты Шақабай еді. Бірақ, табиғаты түйме бас, қалқан құлақ, қызыл шақа, қылпықсыз көсе болған соң жеңгелерінің қойған аты Шақалақ. Өрмекшінің жібіндей қан тамырлары қызғылтым, екі беті ұдайы темірқанат балапанның терісіндей болып тұрады.

- «Бұл жұрт құтырды, - деді енді базарды балағаттап. – Баяғы Некәлайдың заманы болса, қоңыз теріп кетер еді, енді ешкінің етін жемейді, сүтін ішпейді. Өлгеніне – мың адам жиналса мың адам – жеті сомнан, кісі бас сайын жыртыс. Той болса кілем жауып, «Волга» тіккен жарыс». Кенет қауымды былай қойып, кемпіріне қайта шүйілді:

- Аузыңа қара қан толғыр! – деп тісін қышырлатты.

Сол-сол екен, тісінің ескі құрты қозды ма, мүжік асықтай азудың айналасы қақсап қоя берді. Енді жол азабына, ауру қосылды.

- «Атасына нәлет, құртта да ес жоқ, - деді ол бір қолымен қатпа қайрақтай жағын басып келе жатып. – Менен не тауып жеймін деп түседі екен?!».

Аспантаудың аңғарында жатқан ауылға баратын соқпаққа әлі асфальт тұрмақ, малта тас та төселмеген. Жабайы соқпақ едәуір жерге дейін шойын жолдың бойын қуалап барады да, оңға бұрылып темір жолды кесіп өтіп, тіке төскейге қарай қасқайып жатады.

Қара жолдың піскен топырағына шомылып жатқан жабайы кептерлер ешкі жетектеп, ерні кезерген Шақалақтың қарасы жақындағанда пыр-пырлап ұша жөнеледі. Қапталдағы шаң тұтқан қарасораның, көкбас кекіренің кермек исі тынысыңды қабады. Жуыла-жуыла оңып кеткен көк көйлектей аспан астында лүп еткен леп сезілмейді.

«Қасапшыға мал қайғы, қара ешкіге жан қайғы», Шақалақ тісінің ауруымен әлек болып келе жатып, шлагбаумге маңдайы терілгенін бір-ақ білді. Темір жолды кесіп өтетін сәтте дәл мұрнының астынан шлагбаумның ала-құла бақаны сөлең етіп жабылды да қалды.

Алыста, мұнар сағымның арасынан бұлдырап пойыз көрінеді. Енді сол өтіп кеткенше күтіп тұру керек.

Арт жақтан салдырап арба келіп тоқтағанын сезіп, Шақалақ қуанып қалды. Қараса, өзінің жамағайыны Тауасар екен. Жардай торы биені жалғыз аттық арбаға жегіп алыпты.

- Оу, Тәке, олжалы қайтыпсың ғой, сатып алдың ба? – деді Шақалақ жағын қолымен басып тұрып.

- Алған соң біржолата арбасымен қосып алдым, балашаға шөп тасығанға жақсы, - деді қауға сақал Тауасар. Даусында масаттанған мақам бар. – Ылдидың малы көрінеді, жуас екен.

- Құтты болсын, - деп күбірледі Шақалақ.

Ішінен қызғанып та тұр. «Базардан қайтқаннан кейін, атасына нәлет, осылай қайту керек қой, қу шұнақтың құйрығынан ұстап қайтпай».

Ешкі жетектетіп қойған бәйбішесін іштей тағы бір сыбап алды. Тісі одан бетер қақсап қоя берді.

Сөйтіп тұрғанда арбаның арт жағына қара көк «Волга» екпіндей келіп кілт тоқтады. Рульдегі Жайлаубайдың шабандоз, көкпаршы баласы Ораз екен, дәң неме, кіші болып, мына тұрған екі қарияға келіп сәлем беруге жарамады. Қара көзілдірік киіп, рульде шіреніп отыр. Машинаның әйнек біткенін жаңа түскен келіннің шымылдығындай шашақтап тастапты. «Волганың» арт жағында екі қуыршақ ит бір-біріне бас бұлғысып қалыпты.

Осы Ораз өткендегі құрбан айттың көкпарында тартыла-тартыла тақымда піскен талыстай бір серкені Шақалақтың есігінің алдына шиіріп лақтырып тастап кеткені бар.

Шақалақ сонда:

- Мұнысы несі, тасыраңдап! – деп шақшия бастап еді, бес биенің сабасындай бәйбішесі:

- Тек, тұштаңдама. Қызыңның бой жетіп қалғанын білмеуші ме едің. Соған да миың жетпеді ме? Бозбаланың ізеті бұл, - деп тиып тастаған. – Құдай бұйыртса, Жайлаубаймен құда боласың.

Қазір шлагбаумға тұмсығы тіреліп тұрып, Шақалақ:

- Атасына нәлет! – деді.

Сөйткенше, пойыз келіп қалған екен, тепловоз боздап қоя берді. Қарағай артқан ауыр состав жер-дүниені дүрілдетіп өтіп бара жатқан... Шақалақ енді бір қараса, Тауасардың торы биесі үрке шегіншектеп, баданадай көздері

ақшаңдап, ауыздықпен алысып шапшып тұр екен. Шегінген арбаның артқы тұқыл оқтығы қаракөк «Волганың» фарына барып сақ ете қалды да, әйнек быт-шыт болды.

- «Мынаның жуас дегені, жуан болып шықты-ау, - деді Шақалақ. – Ылдидың малы болса, пойыз көрмеген неме ғой».

Не боп қалғанын пайымдап үлгіргенше, «Волгадан» Ораз дүрдие атып шықты да, арбаның үстінде биенің басымен алысып отырған Тауасардың жағасынан ала түсті.

- «Бабасындай адамның жағасынан алғаны несі, атасына нәлет», - деп Шақалақ шұбар тушаны шлагбаумге апыл-ғұпыл шалып байлай салды да, Оразға тұра жүгірді.

Ту сыртынан барып күжірдей желкесіне шеңгелді сілеусінше салып, қатып қалғанда, талай тастай тақымдардан көкпарды бір ырғағанда тартып алып жүре беретін аты-шулы палуан Ораздың қолы Тауасардың алқымынан ажырап сала берді.

Алқымы әлуетті қолдан босаған. Тауасар ұзын қамшымен Оразды осып-осып жіберген. Екі шалдың екпінінен сескенді ме, әлде өз қылығынан ұялды ма, әйтеуір Ораз «Волгасына» ыршып мініп, жолдың шаңын бұрқ еткізіп, темір жолдың арғы бетіне атып шыққан.

Ш.Мұртазаев
«Лениншіл жас»
13 июль, 1976 ж.

ХАЛЫҚ ҚАЗЫНАСЫ

Шерхан МҰРТАЗАЕВ,
Қазақстан Жазушылар одағы басқармасының
екінші секретары

ҚАЗАҚСТАН қаламгерлерінің өмірінде елеулі оқиға болғалы тұр: ертең республика жазушыларының VII съезі ашылады. Өткен съезден бергі екі арада бес жыл жатыр.

Әдебиетіміздің қазіргі шыққан биігінде тұрып, жүріп өткен жолға бірауық бұрылып қарап, ой көзімен шолып

шыққанда бойды екі түрлі сезім билейді: бірі – «әп-бәрекелді», бірі – «әттеген-ай!»

Қарап тұрсаңыз, бес жыл ішінде тек «Жазушы» баспасынан проза, поэзия, сын, драматургия, балалар мен жастар әдебиеті, аударма әдебиеті саласынан жүздеген кітап жарық көріпті. Ұлы Октябрь революциясына дейін жылына бір кітап шығаруға зар болған қазақ әдебиетінің қазір қай кемерге көтерілгенін осында-ақ аңғаруға болар. Әрине, ауыз толтырып айтуға сан да жақсы. Десе де, сапа деген ұғымның салмағы ауыр. Табиғатта асыл тастың сирек ұшырасатыны сияқты, әдебиеттегі асыл да азшылық. Әдебиеттегі құнды туынды дүниеге талант пен еңбектің адал одақтасуы арқылы келеді. Бірі жоқ жерде – бірі тұл.

Қазақ совет әдебиетінің С.Сейфуллин, Б.Майлин, І.Жансүгіров, М.Әуезов, С.Мұқанов көтерген биігі әсте аласарған жоқ. Соның айғағы ретінде өткен бес жылдың жүзінде академик жазушы Ғ.Мүсіреповке Социалистік Еңбек Ері атағы берілді. Прозаик Ә.Нұрпейісов СССР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты атанды. Қазақ ақын-жазушыларының көптеген кітаптары Одақ көлемінде, шетел тілдерінде аударылып басылып шықты. Осы мерзім ішінде көптеген суреткерлеріміз үкіметіміздің биік дәрежелі ордендерімен наградталды.

Жазушы – қоғамның алдыңғы саптағы қайраткері. Шын қаламгердің кітабы заман биігінен көрініп, уақыт тудырып жатқан аса ірі, аса ұлы оқиғалармен, жаңалықтармен бой таластырып тұрады. Парасатты әдебиет ең алдымен уақыт лебімен тыныстайды, уақыттың сан алуан бояуын бойына дарытады, уақыт үнін алдымен аңғарады.

Ұлы Ленин жазушының қоғамдағы орны мен ролін, адам баласының бақыты үшін күрестегі әдебиетшінің атқарар қызметін, қаламды творчестволық қару ретінде ұстаған өнер иесінің идеялық, эстетикалық позициясы мен мақсатын, заман алдындағы, тарих алдындағы жауапкершілігін, ұлы борышын анықтап берді. Әдебиеттің Ленин анықтап берген партиялығы мен халықтығы - әрбір адал ниетті жазушының қызық та қиын жолындағы маңдай алды шамшырағы, адастырмас компасы. Осы идеямен қаруланған қаламгер ғана халқына, Отанына адал қызмет ете алады.

Совет жазушыларының еңбегіне партиямыздың XXV съезі жоғары баға берді. Осы съезде жасаған баяндамасында КПСС Орталық Комитетінің Бас секретары Л.И.Брежнев былай деді: «Коммунистік қоғам орнатудың жалпы партиялық, жалпы халықтық ісіне барған сайын қомақты үлес қосып келе жатқан творчестволық интеллигенцияның қызметі өткен жылдарда онан әрі жандана түсті.

Осы жақсы, нәрлі процесс әлбетте, біздің елімізде социалистік реализмнің соңғы жылдарда туған жаңа шығармаларынан көрінді. Елдің тіршілік-тынысындағы негізгі, өзекті құбылыстар, совет адамдарының әрқайсысының өз тағдырының бір бөлігіне айналған құбылыстар бұл шығармаларда барған сайын жиірек, ал ең бастысы – тереңірек үндестік табуда».

Қазақстан жазушыларының VI съезінен бергі аралықта Ғ.Мүсірепов «Ұлпан» атты жаңа повесін, Ә.Нұрпейісов өзінің көп жылдық еңбегі «Қан мен тер» трилогиясын, Д.Әбілев Сұлтанмахмұт Торайғыров туралы трилогиясын, Б.Соқпақбаев «Өлгендер қайтып келмейді» атты романын тәмамдады. Бауыржан Момышұлы бұрын орысша жарияланып келген «Ұшқан ұя» атты романын қайта қарап, толықтырып, өңдеп, қазақша басып шығарды. Т.Ахтанов «Шырағың сөнбесін» романының бірінші кітабын жариялады. Ә.Әлімжанов пен І.Есенберлиннің тарихи романдары жарық көрді. Т.Әлімқұлов пен С.Шәймерденовтың жаңа повестері оқырмандардың қолына тиді. Бұл кезеңде Қазақ ССР Мемлекеттік сыйлығына ие болған. Ә.Тәжібаевтың «Көне қоңырау» атты поэтикалық жинағы дүниеге келді. Қ.Бекхожиннің «Аппақ-нәме», Х.Ерғалиевтің «Құтты қоныс», Ғ.Ормановтың «Үлес», Ж.Молдағалиевтің «Сел», С.Мәуленовтың жаңа жинақтары, Ғ.Қайырбековтің «Торғай толғауы», М.Мақатаевтың «Өмірдастан» атты өлең-поэма жинақтары кітап сөресінен орын алды. Қазақстандық орыс жазушылары И.Шухов пен Д.Снегин өздерінің «Преснов дәптерлері», «Верный қаласында» атты туындыларын жұртшылық назарына ұсынды. Ә.Әбішевтің «Ғаламат», С.Жүнісовтың «Ақан-Сері», З.Қабдоловтың «Жалын», Ә.Нұршайықовтың «Махаббат, қызық мол жылдар», С.Бегалиннің «Замана белестері»,

А.Тоқмағамбетовтың «Жыр күмбезі» атты романдары да осы кезең жемістері.

Соңғы жылдары жасампаз еңбек адамы туралы, республикамыздың сан алуан өндіріс орындары жөнінде көптеген көркем очерк, публицистикалық туындылар жарияланды. Біздің әдеби журналдарымыз «Жұлдыз» бен «Простор» Қаратау және Жезқазан, Павлодар сипатты өнеркәсіп алыптарынан тұрақты пост ашып, номерден номерге очерктер, проблемалық публицистика басып отырды. «Жазушы» баспасы бесжылдық шежіресі ретінде жылма-жыл документальды шығармалар жинағын шығарып тұруды дәстүрге айналдырды. Қазақстан Жазушылар одағы басқармасының кезекті бір пленумы «Жазушы және бесжылдық» деген мәселеге арналды.

Мұны дұрыс делік. Ал енді реніштісі – осы очерк геройларының көркем шығармалардың: кең құлашты, мол тынысты романдардың, поэмалардың, шағын көлемді болса да айтары көп повесть пен әңгімелердің, баллада, өлеңдердің геройларына айналу процесі тым баяу. Жазушылардың арыла алмай келе жатқан кемшілігі – тақырыпты таңдау, схемадан шыға алмау, қазіргі еңбек адамының жан дүниесіне, психологиясына терең бойламау, әлеуметтік терең талдаусыз, өмірді үстірт қана шолып, көркемдік сапаға жеңіл-желпі қарау. Міне, осының салдарынан барып, қан-сөлсіз, татымы аз, нәрсіз кітаптар тасқыны белең алады.

Әуелі Жазушылар одағы творчестволық советтерінің жұмысын жүйелі түрде жүргізу керек-ақ. Бұл советтердің бірсыпырасы, мысалы, аударма әдебиеті, поэзия мен сын жөніндегі советтер өз жұмысын біршама жөнге салған сияқты. Осы секциялар авторлардың жаңа туындыларын, қолжазбаларын талқылап, пікір айтып, шешім қабылдау барысында принципті, әділеттікті әжептәуір ұстанып келеді. Өкінішке орай, өзге советтер әлі жандана қойған жоқ. Көптеген сақа шеберлеріміз бұл ортақ іске белсене араласуға келгенде әлі самарқау. Жазушылар одағы басқармасының секретарияты парасат пен білгірлік танытып, әдебиет күштерінің басын біріктіріп, көп болып қолға алатын жұмыстың бір ұшығы осы сала. Бұл жұмыс әдеби баспалардың редакциялық советтерімен ынтымақтасып

жүргізілгенде ғана өз жемісін береді деп ойлаймыз.

Мына алып адыммен алға басқан өскелең заманда талап-тілегі күшейген оқырман қауымның талғамын тәрбиелеп, татымды әдеби дүниелер жариялауда біздің журналдарымыз «Жұлдыз», «Простор» және «Жалын» альманағының атқарар қызметі қыруар. Жазушының қаламынан жаңа шыққан көркем туындылар көбінесе осылар арқылы жүз мыңдаған оқырманға тарайды, бұлардың тиражы кітаптың тиражынан әлденеше есе көп. Кітап жетпеген жерге көбінесе журнал жетеді. Сондықтан шығарманың идеялық-көркемдік сапасына қойылатын талап журналда баспадағыдан бір мысқал да кем түспеуге тиісті. Әйтсе де бұл басылымдар бетінде тәуір-тәуір дүниелердің тасасында татымсыз, тек жасық шығармасымақтар да шығып кетіп жатады. Бұл ретте реакциялық коллегиялардың бас қосып, ақылдасып мәселе шешуі сирек.

Жазушылар одағы басқармасының секретарияты осы жылдың басында «Қазақ әдебиеті» газетінің соңғы жылдардағы жұмысы жөнінде мәселе қарап, газеттің жетістіктерімен қатар көптеген кемшіліктің бетін ашып, оның жұмысының жандануына бағытталған шешім қабылдады. Қазіргі жалпы бағдарын, тенденцияларын анықтап, саралап отыратын пәрменді үн «Қазақ әдебиетіне» жетісе бермейді. Баспадан жылма-жыл шығып жатқан ондаған кітаптар газет назарынан тыс қалады. Ал, бірді-екілі рецензия жарияланса, әдетте, асыра мақтау, авторға орынсыз қошемет көрсету жағдысынан оза алмайды. Туғансыз тура бидің қара қылды қақ жарған әділ сыны сирек.

КПСС Орталық Комитетінің «Әдеби-көркем сын туралы» қаулысы белгілеп берген бағыт-бағдарын ауытқымай, сындағы принциптіліктің ала жібін аттамай, үлкен әдебиетке тән салихалы мінез танытып, парасат биігінен көрінетін кезіміз жеткен сияқты. Осы жолда талмай ізденіп, туған әдебиеттің жақсысына қуанып, жаманына күйініп, «сын семсерін» қолдан түсірмей келе жатқан академик М.Қаратаев, Одақ көлемінде танымал сыншы Ш.Елеукенов, ғалым сыншылар Р.Бердібаев, С.Қирабаев, т.б. елеулі еңбек етіп келеді.

Заманымыздың аса ірі суреткерлерінің бірі Л.Леонов

айтқандай, әдебиетте Пушкиндер қандай сирек болса, Белинскийлер де сондай некен-саяқ. Сын әсіресе ақыл мен ардың ісі. Бұл жерде пендешілікке жол жоқ. Жаңа-жаңа көрініп келе жатқан, үміт күттіретін жас сыншыларымыз бақай-есептің болымсыз шырғалаңына түспесе екен деп тілейміз.

Жас буын - әдебиеттің бүгіні мен болашағы. Болашағын ойламайтын әдебиет болмайды. Суреткерлік әлеміне соңғы жылдары келіп қосылған балғын лек қазақ совет әдебиетінің жаңа көктеп келе жатқан келешек көркі. Қазақстан Жазушылар одағы жылма-жыл жас ақын-жазушылардың республикалық, аймақтық семинар-кеңестерін өткізіп отыруды дәстүрге айналдырды. Бұл игі іс жеміссіз де емес.

Өсер, өркендер әдебиет ешқашан да ұлттық тар шеңберде қалмайды. Советтік еліміздегі туысқан халықтар мәдениетінің байлығынан қазақ әдебиеті де азықтанады. Керісінше, қазақ әдебиетінің табыстары Бүкілодақтық ұлы әдебиеттің табыстарынан саналады. Бұл орасан процесте ұлы орыс тіліне аударылудың бағасы теңдессіз. Қазақ көркем туындыларының озық үлгілері орыс тіліне аударылу арқылы дүние жүзі халықтарының тілінде шығуға жолдама алады. Сөйтсе де осы аса жанды, өзекті саланың әлі де ақаулы болуы өкінішті. Басқа-басқа, ұлы Абайдың өзі орыс тілінде нағыз Абайша сөйлей алған жоқ. Махамбет, Сұлтанмахмұт, Қасым Аманжолов жырлары орысша аудармасында түп нұсқасындағыдан әлсіз көрінеді. Қысқасы, аударма мамандарының ұлттық ұйтқысын жасау – зәру проблема.

Партиямыздың Орталық Комитетінің Бас секретары Л.И.Брежнев жолдас: «Әдебиеттің немесе өнердің талантты шығармасы – бұл ұлттық игілік», - деп атап көрсетті. Мына асқар мақсатты, асыл мұратты замананың адамдарын коммунистік рухта тәрбиелеу ісіне шын үлес қосуға жарайтын талантты туындылар, әлбетте, ұлттық игілік, нағыз халық қазынасы.

**«Социалистік Қазақстан»
13 апрель, 1976 ж.**

УАҚЫТ. ЗАМАНДАС. ӘДЕБИЕТ.
КПСС XXҮ съезінен беріде туған ойлар
Мұқаметжан ҚАРАТАЕВ

ҰЛЫ ЗАМАН, ұлы қарқын, ұлы істер. Бұлардың өлшемі де, сыншысы да – уақыт екен. Қымбат уақыт. Үлгірсең, жеттің мұратқа, кешіксең, қалдың қатардан. Ендеше осы әрі қымбат, әрі жүйрік уақыттың әрбір сағатын, күнін, айын мейлінше меңгеріп, кешеден бүгін, бүгіннен ертең артық істеу, жақсы істеу – совет адамының саналы салты, сенімді серті осы. Совет халқының ұлы мұрат жолында ұдайы өсіп үздіксіз өрлеуінің де сыры осында. Бұл жолда әрдайым бағыт, жөн сілтеп, рух, дем беріп отыратын лениндік Коммунистік партия ешуақытта барды місе тұтып, тоқырап қалмауға, табыстан табысқа, биіктен биікке жете беруге шақырады, әрдайым алға асқар асу міндеттер қояды.

Бұл қатарда сөз өнерінің шеберлері саналатын әдебиетшілер қауымы да XXҮ съездің қаулы-қарарларына сай жаңа творчестволық жеңістерге жету міндетіне жұмылуда.

Таяуда өтетін республикалық және Одақтық жазушылар съездері бұл міндетті жүзеге асыру жолындағы творчестволық проблемалар мен қажет шараларды партия мезгеген бағытта жете қарастыратын болуы керек.

Әрине, міндет үлкен. Талап биік. Проблема қиын. Алайда, не істеу керек? Мына соңғы сұрақтың жауабы өткен бесжылдықта не тындырдық, нендей табысымыз бар? – дегеннен басталу қажет. Көп ұлтты совет әдебиеті мен өнері даму процесінің табыстарын жақсы атай келіп, КПСС Орталық Комитетінің Бас секретары Л.И.Брежнев жолдас XXҮ съезде жасаған баяндамасында мынадай маңызды түйін түйді: «Осы жақсы, нәрлі процесс, әлбетте, біздің елімізде соңғы жылдарда туған социалистік реализмнің жаңа шығармаларынан көрінді, - деді. – Елдің өмір тынысындағы негізгі өзекті құбылыстар, совет адамдарының әрқайсысының жеке тағдырының бір бөлігіне арналуы бұл шығармаларда барған сайын жиірек, ал ең бастысы – тереңірек үндестік табуда». Осы сөздерде жалпы совет әдебиетінің жетістігіне берілген ең жоғары, ең маңызды баға

бар десек, сонымен бірге мұнда енді «не істеу керек» дегеннің мағыналы жауабы бар. Көріп отырмыз, қоғамдық құбылыстардың жеке адам тағдырының бір бөлігі ретінде жымдасып, көркем шығармаларда терең үндестік табуы әдебиеттің бұдан былай да басты мақсаты, негізгі критеріі болып табылады. Мұның өзі (совет адамының жеке басының тағдыры мен Отан тағдырының астасып бірлік табуы) шынында совет адамының негізгі сипаты ғой. Ал енді осы сипатты көркем шығармада терең ашып бейнелеу социалистік реализм әдебиетінің негізгі қасиеті екені анық.

Одақтық совет әдебиетінің, оның бір бұтағы – қазақ совет әдебиетінің тәуір деген туындыларынан осы қасиетті табамыз. Жеке адамның шығармада тұрақты бейнелеуге тиіс ең жақсы деген жеке-дара қасиеттерін (оның принциптілігін, адалдығын, сезім тереңдігін) нақты атай келе Л.И.Брежнев өзінің баяндамасында бұл қасиеттер «коммунистік адамгершіліктің мызғымайтын принциптері негізінде» алынатынын ескертті. Сонымен қатар совет әдебиетінің екі съезд аралығындағы даму процесін тақырып жүйесімен де алып қарап, мұнда әсіресе, өндіріс тақырыбының, сосын Отан соғысы мен кейін бейбітшілік үшін күрес жағдайы тақырып ретінде соңғы кезде кең өріс алғанын және осының бәріне мораль, адамгершілік ізденістер мәселесі өзекті проблема болғанын ризашылықпен атап көрсетті.

Сөйтіп, айналып-үйіріліп келгенде, барлық тақырыптың, барлық проблеманың түйіні – адам, адамгершілік проблемасы. Барлық мақсат – адамды коммунистік рухта тәрбиелеу. Және бұл социалистік реализм өнерінің барлық кезеңіне тән мызғымас принцип. Әйткенімен «мызғымас» дегеніміз қатып-семген, тіпті өзгермес деген сөз емес. Тек айнымас деген сөз. Әрбір тарихи кезең өз өзгерісін, өз жаңалығын әкеледі. Соған орай адамның да дүниетанымы мен түсінік-түйсігінде, мінез-құлқында, адамгершілік қасиетінде қандай да болсын өзгеріс, жаңалық нышандары болмай қоймайды. Әдебиет осы құбылыстың диалектикасын жіті танып, көрегендікпен терең бейнелемесе, қатып-семген қалыпқа, схемаға ұрынары анық. Идеялық бағыты айқын талантты жазушы мұндай халге ұшырамау үшін қоғамдық құбылысты жан-жақты зерттеп алып, терең ұғынып алып іске

кіріседі. Сондықтан да ол геройын қоғаммен қарым-қатынаста алып қарайды. Көркем шығарманың қоғамдық құны осы жағынан бағаланатынын Л.И.Брежнев жолдас съезде баса айтты. «Қандай да болсын шығарманың қоғамдық мәнін бағалаудың өлшемі, әлбетте, оның идеялық бағыты болып келді және солай болып қала бермек» деді.

Әдебиеттің екі съезд аралығында қол жеткен табыстары мен кем-кем жайлары қандай тақырып болғанмен осы өлшеммен, осы тұрғыдан қаралып бағалануға тиіс. Мұның үлгісін біз КПСС XXV съезінің және оның алдында өткен Қазақстан Компартиясының XIV съезінің материалдарынан көріп отырмыз. Идеялық бағыты партиялық болса, өткен дәуір тақырыбына жазылған талантты туындының да қазіргі оқырман үшін тәрбиелік мәні кемімейтініне көзіміз жетті. «Шынайы өнер осындай: ол өткенді қайта тірілте отырып, интернационалисті тәрбиелейді» деді Л.И.Брежнев. Бізде тарихи тақырыпқа жазылған «Абай жолы» эпопеясының, тарихи-революциялық тақырыпқа жазылған «Қан мен тер» романының Лениндік және Мемлекеттік сыйлық алуы, сондай-ақ өткен дәуір тақырыбына жазылған «Қаһар», «Алмас қылыш», «Өмір мектебі», «Аққан жұлдыз», «Махамбеттің жебесі», «Жаушы», «Ақан-сері», «Жыр күмбезі», «Ұлпан», «Баянауыл баурайында» романдарының кейбір кем-кетіктері бола тұра оқырманның сүйіп оқитын кітаптарына айналуы – осының дәлелі болса керек. Сондай-ақ Ұлы Отан соғысы кезеңіндегі майдан мен тыл өмірінен көрініс берген «Шырағың сөнбесін», «Өлгендер қайтіп келмейді», «Ызғар», «Тұйық» секілді идеялық тұрғысы берік деректі материалға құрылған тәуір туындылар әлгі пікірдің айғағы.

Д.А.Қонаев жолдас Қазақстан Компартиясының XIV съезінде жасаған Орталық Комитеттің есепті баяндамасында әдебиетіміз бен өнеріміздің толып жатқан табыстарын тиісінше бағалай отырып, өте әлсіз шығармалардың жиі көрініп жүргенін, «олардың образдық-тақырыптық мазмұны қазіргі заманның проблематикасын толымды етіп бейнелей алмайтынын» айрықша атап айтты. Бұл біздің алдағы жазушылар съезінің ұқыптылықпен үлкен назар аударатын, әрбір қаламгердің әрдайым есінен шықпайтын елеулі

ескертпе болу керек.

«Қазіргі заманның проблематикасын толымды етіп бейнелеу» проблемасы, жоғарыда айтқандай, алдымен қазіргі замандастар образын жасауға байланысты екені белгілі. Ендеше аталған тарихи туындылармен қатар соңғы жылдары орта буын, әсіресе, жас буын жазушылар осы заман тақырыбына көптеген повесть, роман жазуға ойысып, замандас образын адамгершілік проблемасымен ұштастыруға шұғылдануын қуана құптауға тиіспіз.

Мен бұл жерде Р.Тоқтаровтың, С.Бақбергеновтың, С.Шаймерденовтың, М.Сүндетовтің, С.Санбаевтың, Д.Досжановтың, Ш.Мұртазаевтың, С.Мұратбековтің, Ж.Нәжмеденовтің, Қ.Жұмаділовтың, Ә.Сараевтың, А.Жақсыбаевтың, Д.Исабековтің, Т.Әбдіковтің, С.Бердіқұловтың, Қ.Найманбаевтың, Қ.Тоқаевтың, т.б. кітаптарын айтып отырмын. Осының өзінен өсу қарқынымыз аңғарылмай ма? Бірақ, көп ретте, замандас образы әлі де көңілдегідей шықпай жатқанын өкінішпен айтуға тура келеді. Бірқатар повестерде бүгінгі ауыл өміріне кемелденген социализм дәуірі мен ғылыми-техникалық революция әкелген жаңалықтарды, адам санасы мен психологиясына енген жаңалықты нышандарды тап басып суреттеу талабы бар. Сонымен бірге енді бірқатар повестерде жасыратыны жоқ, қазіргі ауылдың ескі әдет-ғұрып, көне салт-сананың шырмауында қалуын қалайтын және оған жаңалық атаулыны жат етіп көрсеткісі келетін сарын бой көрсетеді. Бұл жөнінде бұрын баспа жүзінде («Литературная газета», «Вопросы литературы», «Жұлдыз») талай жазылғандықтан, оның үстіне кеше Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің секретары С.Н.Имашев жолдастың Қазақстан творчестволық одақтарының біріккен пленумында жасаған баяндамасында айтылғандықтан, қайтадан тәптіштеп сөз қозғау қажет болмас.

Ал енді «өндіріс» тақырыбына келсек, мұнда осы тақырыпқа шұғыл бетбұрыс бар екені анық. Кексе жазушы І.Есенберлиннің «Көлеңкемен қорғай жүр», З.Қабдоловтың «Жалын», С.Бақбергеновтың «Кентау», Ж.Жұмақановтың «Мен - жұмысшымын», Қ.Исабаевтың «Өткелде» романдарының үстіне жас жазушылардың «Ақшағыл»,

«Кішкентай» (Ж.Нәжмеденов), «Егес» (А.Жақсыбаев), «Қара маржан» (Ш.Мұртазаев), «Қаратасқын» (М.Әбдіқалықов) роман, повестері ауызға ілінеді. Бұларда, сөз жоқ, өндірістегі жұмысшылар мен техника интеллигенциясын көркем бейнелеуге талпынған талаптың, жаңа творчестволық ізденістің іздері жоқ емес. Қабеннің («Жалын»), Батырбектің («Егес»), Нариманның («Қара маржан»), Досанның («Қаратасқын») образдары - осының кепілі.

Бірақ, шынын айту керек, мынау үлгі деп ауыз толтырып айтарлықтай, «сен тұр, мен атайын» дерлік нағыз сом, саңлақ образ әлі жоқ. Бұған не себеп? Мұның себебін тарихи тақырыпқа және осы заман тақырыбына қатысты дәл және дұрыс тауып көрсетіп Д.А.Қонаев жолдас былай деді. Бұл тақырыптарға «көбінесе терең даярлықсыз, мағлұматсыз және шеберліксіз кірісетіндер бар». Міне, ақиқаты осы. Аз сөзбен көп ой түйген пікір. Таудай тақырыпқа титтей даярлықпен, немесе тіпті даярлықсыз кіріссе қандай мағлұмат болмақ, ал мағлұмат толық болмаса, терең зерттелмесе, тақырға біткен шығармада қандай мазмұн болмақ. Бұған қоса профессионалдық шеберлік жетіспесе ше? Екінші сөзбен айтсақ, жазушы тілге кедей болса, қаламы төселмесе, тәжірибесі кем болса, сөйте тұра салған жерде роман жазып тастауға кіріссе? Ондай шығармада мазмұн да, көркемдік құн да болмақ емес. Тек қана жалғыз талантпен (таланттың барлығына күмән жоқ дегеннің өзінде) ұзаққа бару тағы да мүмкін емес. Бізде осы заман тақырыбына, әсіресе, өндіріс тақырыбына жазылған бірсыпыра роман, повестерге жетпейтін нәрсе бірден-ақ көзге түседі. Ол алып отырған ортасын (өндірісті, ауылды, т.б.) білмеу, яки шала, үстірт білу, сол себепті жорамалмен жасалған жалған схемаға ұрыну, адам характерін ашатын конфликт тауып, тартыс желісін құра алмау, адам образын ірілендіретін сипат, қасиеттердің маңыздысын сұрыптап алып, қорыта білмеу, адам психологиясының терең нәзік қырларын ашып бейнелейтін диалектикалық жіті шеберлік жетіспеуі. Бұл айтылғандарға нақты мысалдар нақты талдаумен өткен жылы күзде өткен Қазақстан Жазушылар одағы басқармасының пленумында Ш.Мұртазаев жасаған баяндамада да, 1975 әдеби жыл қорытындысы бойынша биыл Оралхан Бөкеев жасаған

баяндамада да жеткілікті айтылған. «Мен жұмысшымын» деген геройдың өндірісте көрінбей кәкір-шүкір қылықтардың тұзағында шатылуы, «мынау жұмысшы табының бас геройы» дегеннің кісі өлтіріп, түрмеге түсіп, «су аяғы құрдымға» айналуы, «Мен соғыстың жауынгерімін» деп келген «геройдың» оңбаған мақау-сақау, шерменде жан боп шығуы, «мен атақты шопанмын» деп шыққан геройдың герой болмай, оның орнына «иесінен иті артық» дегендей төбеттің «герой» болып шығуы – осының бәрі ненің белгісі? Бұл әдебиетіміздің жалпы алғанда қол жеткен тамаша табыстарымен қатар проза жанрында қазіргі замандас образын жасау жөнінде Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті бюросының былтыр Қазақстан Жазушылар одағының жұмысы туралы атап көрсеткен, биыл Д.А.Қонаев жолдастың ХІҮ съездегі баяндамасында айтылған кем-кетіктердің әлі де баршылық екенінің белгісі деп білеміз. Сол былтырғы шарада «соңғы жылдары жарық көрген көптеген туындылар совет адамдарының өскелең рухани талабына сай емес... Республикамыздың еңбеккерлерінің рухани адамгершілік бейнесін сомдай алмаған, осы заман тақырыбына жазылған шығармалардың басым көпшілігі схемадан, штамптан арыла алмаған» деп жазған әділ сөздер бізді өзінің шындығымен әлі де қатты ойландыруға тиіс.

Әдебиеттегі кемшілік пен олқылықтың себебі мен салдарын әділ де батыл айту табысқа нұқсан келтірмейді, қайта алда тұрған ұлы міндеттердің үдесінен шығу үшін бірден-бір шешуші шарт. Кем-кетік бітелмей іс оңға баспайтыны белгілі ғой. Айталық прозадағы секілді поэзияда да табыс атаулы даусыз мол. Ол жайында әдеби жыл қорытындысында едәуір-ақ айтылған екен. Ал оны тереңірек топшылап сөз етудің өз кезі, өз орны бар. Мына газеттік мақаланың осы жолғы мақсаты табыстарды тізіп, немесе талдап шығу емес, кемшілікке назар аударып, соның сыры мен себебін ашуға көмектесу болып отыр. Неге десеңіз, оныншы бесжылдықта халықпен бірге өнімнің сапасы үшін күресетін совет жазушылары бойдағы кемшіліктен (схемадан, штамптан, т.б.) арылмай тұрып, сапалы жеміс бере алмайтыны аян.

Поэзияда сақа ақындарымыздың ішінде 1974 жылы

республиканың Мемлекеттік сыйлығына ие болған Ә.Тәжібаевтың («Көне қоңырау» жинағы), Ғ.Ормановтың, Қ.Бекхожинның, Х.Ерғалиевтың, өлең, поэма кітаптары, Ә.Тәжібаев пен Ж.Молдағалиевтың, А.Тоқмағамбетов пен Ә.Сәрсенбаевтың бірнеше және С.Иманасовтың жаңа сүбелі поэмалары, талантты орта буын ақындардан С.Мәуленовтің, М.Әлімбаевтың, Қ.Шаңғытбаевтың, Ғ.Қайырбековтің, С.Жиенбаевтың, Ә.Жәмішевтің, Т.Молдағалиевтің, Қ.Мырзалиевтың, Е.Ибраһимның, Т.Әбдірахманованың, М.Мақатаевтың, кейінгі буын ақындардан М.Айтхожинаның, Ж.Әбдірашевтің, Ш.Сариевтың өлең кітаптары, ондаған жас талап ақындардың жеке және құрама жинақтары өзінің жақсы туындыларымен жалпы алғанда поэзия қазынасына қосылған қомақты да құнарлы үлес десек, осылардың ішінде де бүгінгі қазақ поэзиясына олқылық жасайтын осал жерін ескертпей өте алмаймыз. Ол көп өлеңде әсіресе, жас ақындарда ұшырасатын шағындық пен саяздық – білім шағындығы, ой мен сезім саяздығы. Бұл неден байқалады. Тақырып өрісінің тарлығынан, ой-пікірдің жалаң, жадағайлығынан, сезім түйсіктің тым көп қайталанып шалшыққа айналуынан. Кейде өлең жинағын оқып шыққанда көз алдыға мынадай әсер елес береді: ауыл арасындағы суы шалшық көлшікте бейне бір жел қайық шыр айналып жүргендей... Сонда тұрып ойлайсың: біздің бүгінгі ұлы социалистік Отанымыз бейне бір теңіз емес пе, әлем дүниесі мұхит емес пе – мына бір ақын қашанғы қайық боп көлшікте қалады, кеме боп теңізге, мұхитқа шықпас па, айдында қарымды құлашпен, кең тыныспен шалқымас па, шарықтамас па дейсің. Атап айтқанда, осы ой менің басыма былтыр «Көктем тынысы» дейтін жастар жинағын қарап отырғанда келді. Ол ойымды «Жұлдыз» журналына жаздым да. Әңгіме осы жинақтағы елуге тарта автордың тынысы тым тар, үні тым бәсең, кейбіреуінің «махаббат» дегені тым күйкі екендігі туралы болды. Шынында мұндағы үш жүзге тарта өлең қоянның жымы секілді бір төбенің төңірегін шарлай берген. Ол төбе – туған ауыл, оның табиғаты, ондағы көрген-білген, сүйген-күйген жайлар. Керек пе еді бұларды жырлау? Керек-ақ. Бірақ, осымен омалып қалмау керек қой. Кең дүниеге шығып, әлеуметтік өмірге азаматтық үн қосу керек емес пе, совет

адамына тән сезіммен қоғамдық проблемалар қозғамас па? «Әлемде не боп жатқанына мен де жауаптымын» демей ме совет ақыны. Социалистік реализм поэзиясының лирикалық геройы совет адамы «үйкүшік» болуға, күйкі сезімнің тұтқыны болуға правосы жоқ, ол саналы адам, салиқалы азамат, оның жеке басының тағдыры ел өмірімен, социалистік қоғаммен тамырлас. Сонау Сәкен, Сәбит, Ілиястан бастап, кешегі Тайыр, Қасымға, Ізтайға дейін бүгінгі Асқар, Әбділда, Ғали, Дихан, Қалижан, Хамит, Жұбан, Сырбай, Ғафу, Мұзафар болып, әр кезде осындай геройды қалыптастырған ақындар. Ал енді кейбіреуіміз келіп осы жайында: «мұнымыз құрғақ үгіт, бос дидактика еді» дегенсіп, «лирика» деген ұғымды тар қыспаққа салып, оны орынды азаматтық әуеннің емес, әлдекімнің әлжуаз сезімінің көрінісіне айналдырсақ - өкінішті-ақ. Ол поэзияның кең өрісте өсу жолы емес.

Алдымда «Ленин жолы» газетінің жаңа номері жатыр. Онда Тереңөзек ауданындағы әдебиетте аты-жөні белгісіз Мария Садуақасова дейтін қыз ақынның алты өлеңі жарияланыпты. Оның бірі жарға деген, бірі анаға деген, бірі Ленинге, бірі өмірге, бірі Отанға деген махаббат сезімін жыр етеді. Бір-біріне қайшы келіп тұрған жоқ, қайта махаббат деген ұғым кең мағына алып жарасып тұр.

Босқа өтпесін мақсат – мәнсіз бір күнің,
Мына өмірдің қалайда да біл тілін.
Білек түріп бел шешінген адамға,
Елге сыйлы ер болудың кілті мың.
Айтпайды ешкім тек тау-тасты қопар деп,
Құйттай істен маздап жанар от ал кеп.
Алтын шақты жалға арманмен, жан құрбым,
Жас жүрегің соқсың ел деп Отан деп.

Жас ақынның (жас лирикалық геройдың) жас құрбысымен мұндай кеңес құруы артық па? Жоқ артық емес, орынды-ақ. Сондықтан мақсат поэзияда партиялық принципті, халықтық ұғымды, азаматтық әуенді күшейте түсу болу керек, талантты шығарма «Замандасымыздың келелі іс-қарекетін, оның ішкі дүниесінің сұлулығын және бүкіл әлемнің жақсы келешегі үшін бүгін таңда істеліп жатқан жасампаздық ұлы жұмысты лайықты бейнелейтін»

(Д.А.Қонаев) болу керек деген қағида проза мен драматургияға ғана емес, поэзияға да, оның ішінде өз ерекшелігі бар лирикаға да қатысты.

Драматургия демекші, бұл салада да мақтан етерлік табыстар жоқ емес екенін театр сыншылары жазып та, айтып та жүр. «Қан мен тер» спектаклінің Мемлекеттік сыйлық алуы, Қалтай Мұхамеджановтың Шыңғыс Айтматовпен қосылып жазған «Көктөбедегі кездесу» пьесасының көп театрларда қойылып жатуы көңілге тоқ санарлық оқиғалар екені даусыз. Ә.Әбішев, Т.Ахтанов, Қ.Бекхожин секілді белгілі драматургтердің қатары С.Шаймерденов, А.Шамкенов, Б.Тәжібаев, А.Сатаев, С.Адамбеков, Ә.Тарази, С.Жүнісов, О.Бодықов, Ж.Тәшенов, О.Бөкеев, Р.Сейсенбаев, Е.Обаев секілді жаңа кадрлармен толығып театр репертуарын байытып жатса, қалай қуанбасқа... Бірақ, нағыз қуанатын жер сахна ғой. Сондықтан бүгінгі театрға қойылатын жоғары талапқа сай замандас бейнесін саңлақ та жарқын тұлғасымен көрсететін көркем спектакль кәні дегенге келсек, тіліміз әлі де күрмеле береді. Неге? Себебі – жоқ әлі ондай спектакль. Мүмкін, әзірленіп, қойылғалы жатқан шығар – ол арасы белгісіз. Көрген спектакльдеріміздің ізденістері, жаңалықтары жоқ емес, әрине. Бірақ, міне мынау көрерменнің спектакльден күткені дерлік, шоқтығы биік драма характерін әзір көре алмадық.

Осы арада тағы да «неге» деген сұрақ туады. Неге екенін әркім әр жағынан келіп айтып жүр. Мейлінше, тұжырып айтсақ, проза мен поэзияға қатысты көрсетілген кемшіліктердің себебі драматургияға да тән. Мысалы, материалды жақсы білмеу, жете зерттемеу, шеберлік жетіспеуі, т.т. Ал енді осы себепті драматургияның ішкі жанрлық ерекшеліктеріне байланысты анықтай түссек, көретініміз: конфликт таба алмау, конфликтіні жүйелі тартылған композиция желісі арқылы шиеленістіріп, шарықтау шегіне жеткізе алмау, характерінің психологиялық тереңіне бойлап бара алмау, шиыршық атып, от шашқан диалог құра алмау, реалистік драмаға сай тіл ұстарта алмау, т.т. Бұл бағытта, әлбетте, талпыну бар, алғашқы адамның азын-аулақ табысы да бар. Алайда, межелі биік әлі алда. Әдебиетіміздің екі съезд аралығындағы барлық

жанрының табысы мен міндетін шолып шығу мына мақаланың мақсатына жатпайды. Мақсат уақыттың талабына сай замандас образын жасаудағы КПСС XXV съезі мезгеген маңызды міндетті көңілдегідей жүзеге асыру үшін көбіне-көп оралғы боп келген кем-кетікке көңіл аудару болды. Әдебиет пен өнер адамдарының көп күш жұмсаған мораль, адамгершілік ізденістері тақырыбы бойынша жеткен табыстарын атай келіп, Л.И.Брежнев жолдастың «мұның да өз кем-кетіктері болды, дегенмен жетістіктер әлдеқайда көп» деген сөзін есте тұтып, сол кем-кетіктердің неде екенін әдеби ортада түсінісе түсуді жөн көрдік. Мұның өзі әдеби сынның күнбе-күн атқаратын негізгі қызметі болғанмен, осал соғып жатқан жағы ғой. Оның осы осалдығын (кемшілікті батыл сынамайтынымызды) кез келген жиылыста, кез келген мақалада қайталап айтып қоятынымыз бар. Бірақ, онымен жөнделіп жатқан жай шамалы. Сынның сынауынан сынды сынау басым түсетіні сондықтан. Ал сынды батыл сынаушылар сынға батылдықтың жетпеу себебін аша бермейтіні тағы бар. Неге бұлай? Сынға барғандардың бәрі бір пікірін айта алмайтын жасық, ынжық жандар ма, әйтпесе су жүрек қорқақтар ма, әлде білімсіз шорқақтар ма? Мүмкін, басқа да себептері бар шығар. Бұл жөнінде ертеңгі жазушылар съезі ойланғаны жөн болар. Коммунистік құрылыста керемет ерлік істер тындырып жатқан бүгінгі жаны сұлу совет адамының оңды образын, сом тұлғасын жасауға нұқсан келтірер қандай да мін болса сын садағына ілінуі керек, табыстың тасасында жасырын тұрмауы керек. Партия, уақыт бізден осыны талап етеді.

**«Қазақ әдебиеті»,
9 апрель 1976 ж.**

ҚАЗАҚ ӘНГІМЕЛЕРІНІҢ ЖИНАҒЫ

Әдеби өміріміздегі соңғы кезең ерекшелігі - әңгімеге деген үлкен ілтифат дер едік. Одақ көлемінде, ұлттық әдебиеттерде әңгіме саласында белгілі бетбұрыс бар екені

әркімге аян. Оның объективті себебі де мол. Әйтеуір, әңгіме жанры кейінгі кездері алымды қасиеттерін танытты, өзіне тән мінез-қырын жасап келеді. Туған әдебиетімізде де ол өзінше арналы жүйе тартып, желек жайып, өнегелі үздік дәстүрлерін қалыптастырады дей аламыз. Шынында да, әдебиет атты өрелі өнердің жан-жақты дамуын осындай жекелеген жанрлардың өсу эволюциясы аңғартса керек.

Бүгінгі қазақ әңгімелері төңірегінде айтылар сөз көп. Сонау Сәкен, Беймбет, Мұхтар, Ілияс әңгімелерінен бүгінге дейін тартылған дәстүр желісі – оқшау тұрған өнер мектебі. Аға буынның бедерлі іздері – бүгінгі қазақ әңгімесінің болаттай берік тұғыры. Осы бір өрелі кезең сипатын Москваның «Көркем әдебиет» баспасынан таяуда шыққан «Ақ аруана» аталатын қазақ әңгімелер жинағы да түбегейлі танытады. Қазақ әңгімелерінің осы кітабын құрастырып, алғы сөзін жазған – белгілі әдебиетші, жазушы И.Н.Крамов. Мұнда Сәкен Сейфуллиннен бастап бүгінгі жас буын өкілдеріне дейінгі қазақ жазушыларының ең таңдаулы әңгімелері іріктелген. Жинаққа енген туындылар өздерінің әржақтылығымен, сипат-бояуларының даралығымен оқшауланып, жалпы қазақ әңгімесінің толымды пішінін, қасиеттерін түзеді. Жинақ мақсаты да, елеулі табыстарының бірі де осы деп бағалаймыз. Әрбір туынды жарық көрген жыл ретіне қарай орналастырылыпты. Мұның өзі онша мән берерлік жай болмағанмен, жинақтың жалпы тұтастығын, композициясын көрсетеді. Сонау 1921 жылы жазылған Сәкеннің «Бандыны қуған Хамитынан» бергі қазақ әңгімесінің есею жолын, алуан түрлі бояуының қанығып, кемелденуін де хронологиялық ретпен жүйелейді.

Осы туындылар арқылы қазақ новеллистикасының даму сипаты, бағдары, проблематикасы бой көтереді. Әңгіме жанрының өз ерекшелігі, қиындығы, бір жағынан, талант таразысы тәрізді дүние. Әңгіме көп сөзділікке, жалаң баяндау, жалпылама шешендікке табиғатынан кірпияз келеді. Қаламгерлер таланты, шеберлігі нақ осы жанрда барлық бедерімен көрінетіндей... Бүкіл Одақ әдебиетінде оңаша отауын көтеріп, ерекшелігін көлденең тартуы да соның белгісі. Жинақтағы шығармалар да ондай бояуы қанық қасиеттерге бай. Аға буын өкілдері Сәкен Сейфуллин,

Мұхтар Әуезов, Бейімбет Майлин, Сәбит Мұқанов, Ілияс Жансүгіров, Ғабит Мүсірепов, Сапарғали Бегалин, Бауыржан Момышұлының әңгімелерінен белгілі кезеңдердегі әңгіме жанрының көркемдік проблематикасын айқын танимыз. Тахауи Ахтанов, Бердібек Соқпақбаев, Сафуан Шаймерденов, Әкім Тарази, Қалихан Ысқақов, Әбіш Кекілбаев, Әнуар Әлімжанов, Дулат Исабеков, Қабдеш Жұмаділов, Сайын Мұратбеков, Сәтімжан Санбаев, Мағзом Сүндетов, Тәкен Әлімқұлов, Оралхан Бөкеев, Алтыншаш Жағанова, Шерхан Мұртазаев, Оразбек Сәрсенбаев, Дүкенбай Досжанов сияқты прозашыларымыздың туындылары шағын жанрдың келелі дәстүрін одан әрі дамытып, көркемдік-идеялық қуатын одан әрі күшейте түскен.

Әрине, қандай да болсын көркем туынды – қоғам, дәуір шежіресі. Олардың өмірмен диалектикалық тұтастығында күмән жоқ. Осы тұрғыдан келгенде, әңгімешілердің дүниетаным кеңдігі айқындала түседі. Мұның өзі тек қаламгердің ғана емес, бүкіл туған әдебиетіміздің асыл қазынасы тәрізді. Психологиялық тереңдікте - бүгінгі күн тынысын тамыршыдай дәл басып, сүйікті проблемаларды көтерген, жақын бейнелерді сомдаған шеберлеріміз творчествосында айқын көрінеді.

Сондай-ақ, осы кітаптан қазақ әңгімесінің өсу бағыттарын, ізденіс жүйелерін білуге болады дедік. Бұған байланысты И.Крамов алғы сөз орнына ұсынған мақаласында өз пікірлерін ортаға салады. Ол жинаққа енген суреткерлердің творчестволық сонылықтарын сипаттай отырып, жалпы ұлттық әңгімелерге тән ортақ жәйттерді қорытындылаған. Қазақ әңгімелерінің алғашқы қадамдарынан бастап-ақ, дейді зерттеуші, болмысты көркем суреттеудің екі тәсілі, дамудың екі өзегі байқалады. Бірі Б.Майлин творчествосынан туындаса, екіншісі М.Әуезов шеберлігінен бастау алып жатыр.

Осы екі дәстүр кейінгі буын творчестволарында да жалғасуда, бұл, шынында, қазақ прозасында әркез табиғи ұнасымын тауып, жаңарып, жарасты жалғасып келе жатқан заңдылық.

Қазіргі әңгімелердегі тағы бір айқын мінез – ұлттық

характерді, оның қазіргі көрініс-белгілерін, психологиясын, дүниетанымын көрсетуге ұмтылу. Осы қасиет те жинаққа енген бірқатар әңгімелердің ортақ табысы, еншісі. Қазақ әңгімешілерінің әрқайсысы өздеріне ғана тән суреткерлік даралығымен бірге бүкіл жанрдың жаңа белгілерін де түзген. Бұл ретте ұтымды психологиялық анализдің, реалистік штрих, детальдардың таныммен, талғаммен таразы басына түсуі әңгіме жанрын жүзіктің көзінен өтер бәйге атындай жарата түскен.

Аталған шығармалардан бүгінгі ұлттық әңгімемізге тән тереңдікті, этнографиялық қанық бояуларды, мірдің оғындай шешендікті, әсіресе, социалистік реализм тәсілінен туындаған шынайы суреткерлік қарымдылықты көреміз. Бұлар әр әңгімеде авторлардың стиль, талант қырларына орай әрқырынан, әртүрлі дәрежеде танылғанымен өнеріміздің бірегей қасиеттері ретінде қабылдаймыз.

Жаңа жинақ әдебиетіміздің соңғы жылдағы үлкен жаңалығының бірі. Ол тұтас бір жанрдың көркем өнеріміздегі бейнесін, дамуын, дәстүрін толық көзге елестетеді. Әр әңгіме өзара бір тұтастықта – туған өлкеміздің шежіресіндей. Өткен кезеңдер мен бүгінгі заманымыздың алуан суреттері оқырман жанына жарығын ұсынады. Сөз жоқ, бұл ең алдымен әңгіме, новелла жанрының жеңісі. Бүгінгі қазақ әңгімесіне совет әдебиетіндегі елеулі көркемдік құбылыс ретінде берілген баға құптауға да, мақтануға да лайық.

Әңгіме жанрының кемелденуі прозадағы шеберліктің суарылған шарболаттай шыңдалуымен пара-пар.

Әрине, бүкіл бір халық әдебиетіндегі әңгіме жанрын нақыш-зерімен, сымбатымен таныту үшін толып жатқан туындыларды іріктеп, саралап Одақ оқырмандарына ұсыну оңай емес. Ең бастысы әдеби талғамның, білімнің, парасат-таланттың жемісі. Осы орайда жинақтың редакциялық алқасы (С.Әшімбаев, И.Крамов, Ғ.Мүсірепов) келелі іс тындырған.

**«Қазақ әдебиеті»
Асқар ҚҰРМАШЕВ
21 январь 1977 ж.**

ШЫНДЫҚ ШЫРАЙЫ

ҚАЗАҚ ССР МЕМЛЕКЕТТІК СЫЙЛЫҒЫНА ҰСЫНЫЛҒАН ШЫҒАРМАЛАР

Белгілі жазушы Шерхан Мұртазаевтың «Қара маржан» атты романының оқушылар қолына тигеніне көп уақыт өтпесе де, бұл шығарма туралы көптеген жылы әрі әділ пікірлер айтылуда. Оны көпшілік қызыға оқып шықты. Аталған роман, міне, енді таңдаулы әдеби шығармалар қатарында Қазақ ССР Мемлекеттік сыйлығына ұсынылып отыр. Осыған орай біз де осы аталған кітап туралы өз ойымызды ортаға салуды жөн көрдік.

«Қара маржанның» негізгі желісі – бүгінгі өмір тынысы. Оның ішінде әдебиетіміздің ең бір күрделі тақырыбына айналған адамгершілік проблемасы. Шығарма адалдық мен арамдықтың күресін, зұлымдық пен ізгіліктің ара салмағын таразыға салып, қазіргі заман адамдарының арасындағы қайшылық пен қастандық әрекеттерінің шытырманды жолдарын шебер бейнелеп, шындық шырайын суреткерлікпен ашып көрсетеді.

Аталған романдағы басты кейіпкерлер – Нариман Данаев пен Жарас Хамзин. Бұл екеуі де – балалық шағынан бастап қатар өскен, бірге оқыған, кейін өндірісте де бірге істеген, бір-біріне сыр мінез жігіттер. Екеуі де – білімді инженер. Алайда бұл екеуі адамгершілік жағынан болсын, өндірістегі көзқарас жағынан болсын бір-біріне ұқсамайтын, бір-бірімен бітіспейтін, бірі барынша адал, екіншісі барынша зұлым адамдар. Мысалы, Нариман – адал, өз ісіне шын берілген қоғам мүддесі үшін жанын салатын жас маман. Оның бойындағы басқа да адамгершілік асыл қасиеттер жұмыс барысында, оқиға желісінде әрқашан сезіліп отырады. Бір сөзбен айтқанда, Нариманды қазіргі мәдениетті, білімді жастардың ішіндегі озық ойлы, үлгілі, парасатты азамат ретінде танимыз.

Ал Жарас кім? Арамызда жаңа заманда туып, жоғары білім алса да, ешнәрсе бітірмейтін, өзінен асып бара жатқандарға тор құрып, ор қазатын және сол үшін қызмет

бабын да пайдаланатын ішмерез, адам бейнелі, жылан мінезді пасықтар әлі бар ғой. Міне, Жарас та сол. Ол өзімнен ешкім аспаса екен, менің айтқаным болса екен, менің атым атала берсе екен дейтін өзімшіл де өркөкірек... Өзімшілдік дерті асқынған ол нендей бір қаныпезерлік істен де тартынбайды. Мұндайда оның беті бүлк етпейді, қолы да қалтырамайды. Әсіресе, Нариманның жолына құрған жымысқылық қақпанын көргенде жағанды ұстайсың. Әр түрлі айла-тәсілдерімен Нариманның сүйген қызы Таң-Шолпанды Жарастың өзі алды. Нариманның қызметіне де барынша бөгет жасап бақты. Ақыры оған деген қызғанышы бақталастыққа, бақталастық қастандыққа апарып соқтырды. Одан келген өндірістік шығын мемлекетке қаншама зиян келтірді. Бір Жарастың өзімшілдікпен іске асырылған арам пиғылы, көмірдей қара ниеті қаншама адал адамға зәбір шектірді. Солай бола тұрса да, Жарас өзінің осы іс-әрекеттерін түлкілік қимылмен және біреудің қолы арқылы іске асырады да, өзі жақсы дос ретінде көрініп отырады.

Міне, осы екі түрлі адамның, олардың адалдық және арамдық жолындағы іс қимылын жазушы Ш.Мұртазаев дәл сол қалпында шеберлікпен бейнелейді және оны сенімді түрде дәлелдеп береді.

Шығармадағы оқиға Нариман мен Жарас арасындағы шиеленіс арқылы өрби отырса да, автор жан-жақтағы болып жатқан құбылыстарды қалт жібермейді. Ақан шал, оның асыранды арқары, қызы Мәрзияның өміріндегі сәтті, сәтсіз бұралаң жолдар, Тимофей Петрович, К.Оника және олардың адамгершілік, азаматтық, достық көзқарастары есте қаларлық әсер беріп отырады. Өмірде болып жатқан шындықты көрсету үшін шебер суреткерлік, талғампаздық қажет. Өмір суреттерін қалт жібермей бейнелеу және оған көз жеткізу үшін автор көп еңбектенген де, сәтті байламдар жасаған да, өз алдына қойған мақсатын орындап шыққан.

Бұлай дейтін себебіміз, жоғарыда айтылғандай әділдік пен әділетсіздік арасындағы күрестің екі бейнесі – Нариман мен Жарастың арасындағы рухани тартыс арқылы, оның зардаптары арқылы өмірдегі түрлі-түрлі әрекеттер көзге түседі. Әсіресе, осындағы басты екі кейіпкер арасындағы тартыс арқылы Ш.Мұртазаев екі түрлі адам бейнесін жасай

білген. Нариман образы арқылы адалдық, таза ниеттілік, ақыл-парасаты жоғары адамдарды танимыз. Бұған керісінше, Жарастың жан шошырлық әрекеттері арқылы арамызда оқуы да, тоқуы да, жоғары дәрежесі де, ажар, беделі де бар адамдардың жымысқы қылмыстарын да байқаймыз. Тіпті адамгершілікпен сыйыспайтын Жарас істері Нариманның әділетті де пайдалы ойларынан асып түсіп жатады. Айталық, ол Нариманның өндірістегі жаңалығын өзі пайдалануға, тіпті оны атып тастауға да, одан кейін соттатып жіберуге дейін барады. Нариманға деген өшпенділік пен қастандықтың асқынғандығы сондай, Жарас пен Аманқұл сияқты арам ойлылар Нариманның ұсынысын әдейі апатқа ұшырату үшін әрекет жасап, ол мақсатын да орындайды.

Алайда «арамзаның құйрығы бір-ақ тұтам» емес пе. Романдағы Жарас бастаған алаяқтар тобы ақыры қарабет болады. Өздері қазған орға өздері құлайды. Партиялық әділ тексеру шындыққа көз жеткізеді.

Қазіргі заманғы ғылыми-техникалық прогрестің шарықтаған шағында өмірдің ауыр жүгін көтерген «Қара маржан» сияқты роман шындықты көрсетуде және тың көркемдік шеберлік арқылы жоғары бағаланады. Әсіресе, мұнда адамның моральдық бейнесі және оны суреттеу тәсілдеріндегі Мұртазаев жаңалықтарын әбден құптаймыз. Романдағы әртүрлі адамдар табиғаты да, жергілікті салт-дәстүр де бүгінгі өмірден алынып, жүйелі әрі дәл бейнесін тауып тұр.

Ш.Мұртазаевтың «Қара маржан» романы туралы әділ баға, жылы лебіздер баспасөз беттерінде біраз айтылған еді. Енді осы толыққанды көркем шығарма Қазақ ССР Мемлекеттік сыйлығына ұсынылды. «Қара маржан» романы – оған лайық шығарма.

С.ШҮКІРОВ, С.КЕНЖЕАХМЕТОВ.

«Әдебиет пен өнер»

5 август, 1978 ж.

СКОЛЬКО В ЧЕЛОВЕКЕ ДОБРОТЫ?

ПО-ВОСТОЧНОМУ спокойно и обстоятельно казахский прозаик Шерхан Муртазаев вводит читателя в мир своих героев. Здесь и жители горного колхозного аула, которых всенародная беда – война заставляет трезвее взглянуть на уходящие в прошлое патриархальные обычаи (повесть «Фронт без оружия»). И породнившиеся казахское и киргизское селения, жители которых в трудную для страны годину готовы отдать вдовам и сиротам последнюю щепотку муки (повесть «Аксай и Коксай»). И горняки современного рудника, которые, не щадя себя, борются со снежным бураном, на неделю лишившим их возможности давать стране важную продукцию (роман «Черное ожерелье»).

Чрезвычайные обстоятельства, в которые так или иначе попадают герои произведений Ш.Муртазаева, никогда не занимают автора сами по себе. Переправа через взбунтовавшуюся от тающих в горах снегов реку («Аксай и Коксай») лишь помогают писателю ярче высветить характеры своих современников, нравственный климат, сложившийся в том или ином коллективе под влиянием бескорыстия и доброты одних или алчности и безверия других.

Писатель никогда не оставляет своих героев в безысходной ситуации – это его творческий принцип, художническое кредо. Герой, заблудившиеся в собственных устремлениях, поддавшиеся зову эгоизма, наживы, низменных страстей, непременно встречаются людей, дающих им памятный урок благородства. Если озин из героев «Черного ожерелья» Аманкул Ахрапов в стремлении к служебной карьере готов чуть ли не физически уничтожить возможного соперника, то другой – инженер Нариман Данаев, будучи поставленным в чрезвычайно сложные личные и производственные обстоятельства, все-таки не теряет веры в людей и не опускается до мести противнику.

Своеобразным камертоном в раскрытии характера муртазаевского героя является его отношение к женщине, к детям, к миру окружающей природы. Всей системой образов, всем художественным строем романа, а также включенных в

однотомник рассказов ранних лет писатель утверждает доброе, светлое отношение человека к окружающим, к природе.

Казахский роман во многом делает лишь первые шаги, осваивая материал современности. Не все в равной степени удалось и Шерхану Муртазаеву в «Черном ожерелье»... Уделив серьезное внимание образу Марзии, ее трудной любви и прозрению, детально остановившись на злоключениях Адиля, прозаик не сумел столь же полнокровно изобразить конфликт Наримана Данаева и Жараса Хамзина, занимающий главное место в романе. Вряд ли также стоило снимать напряжение борьбы этих героев таким директивным указанием сверху.

Мастер острых производственных сцен Шерхан Муртазаев может писать глубоко и проникновенно. Несколько штрихов, одна-две немногословные картины позволяют автору воссоздать национальный характер героя в его конкретных проявлениях. Язык прозы Ш.Муртазаева (переводчику Бахытжану Момыш-Улы во многом удалось сохранить и афористичность, и сочность оригинала) настоян на фольклорной традиции, и вместе с тем он вобрал в себя много от живой разговорной речи.

Л.ХАНБЕКОВ
«Советская литература»
7 июня, 1978 г.

НА ПУЛЬСЕ ВРЕМЕНИ

За роман «Кара маржан» («Черное ожерелье») – на русском языке книга выпущена в свет издательством «Советский писатель», Москва – Шерхан Муртазаев представлен на соискание Государственной премии Казахской ССР.

«Вечерка» весной этого года сообщала об этой работе Ш.Муртазаева. В отзыве, высказанном по первому впечатлению после прочтения книги, есть такие слова: «Мера читательских пристрастий, видимо, не определяется

каким-то определенно заданным эталоном. Но если он все же есть, так это эталон читательской заинтересованности». Даже при условии, что это субъективный критерий, личная точка зрения, все равно в них так или иначе выражается то, что ведет к эмоциональному контакту рядового читателя с художником слова.

Книги Шерхана Муртазаева, говоря литературоведческим языком, читабельны. Они, даже не трогая их сюжетной основы, на «пульсе времени». Не в смысле злободневности, хотя и это не следует сбрасывать со счета, а личностной и социальной проблематичности, которая и в аспекте историческом, по точному замечанию Мухамеджана Каратаева, остается актуальным.

Но мне думается, что Ш.Муртазаев, решая как мастер изобразительного слова социологические проблемы, работая с реалистическим подходом к их решению, в чисто образной, стилевой части своего письма не боится и того, что мы почему-то, с некоторым оттенком скептичности, именуем беллетристикой. Он как бы «играет» интригующей формой, присущей его повествовательной манере. Он не разлучает серьез с улыбкой. Весьма тонко, точнее, сдержанно используя коду «контрпункта». В цвете – это резкое совмещение мнимо вроде бы не гармонирующих красок. На сцене – выражение ненависти, скажем, через жалость или даже нежность. Несовместимо? Станиславский это называл «счастливым парадоксом». Добавляя при сем, что в нем «хитрая» душа таланта.

Роман, повесть, рассказ относятся к прозаическим жанрам. Критика, увы, в этом отношении (если бы только в этом) грешит определенной педантичностью. Муртазаев-прозаик – все-таки прежде всего поэт. В малых формах, например, в рассказах, вошедших в книгу «Черное ожерелье», - «Песня цикады», «Безъязыкий колокол», «Золотая заноза» да и других, - он широко пользуется метафорой. Сами заголовки, обратите, уже метафоричны.

«Черное ожерелье» - роман глубоких, но что еще важнее, взволнованных раздумий. Причем он открыто полемичен. О нем можно, а то и необходимо литературно, разумеется, «яро» спорить. Так ведь это хорошо. Тут

равнодушием и не пахнет. Как читатель, я пользуюсь «грубым» просторечием. «Не пахнет» - по мне вполне подходящий эпитет. За ним видятся и другие положительные приметы «достоверной правды» жизни, какой она есть на самом деле. Она – твое и мое достояние. Мы ее строим для себя, а вот как строим?.. Думать, думать об этом надо постоянно, тревожно думать – к этому призывают нас герои «Черного ожерелья». В этом пафос, творческое кредо Ш.Муртазаева – писателя строго ответственного перед своим гражданским долгом, перед взыскательностью к себе, к явлениям каждого дня – прицельно выделяю – каждого дня, с которого и начинается будущее. Здесь писатель стоит на неколебимых партийных позициях. Он не выводит «голубых» персонажей в своей нравственной непогрешимости. Они у него по человечески «уязвимы», что называется, со всех сторон. Из глубины душевной – более всего. И, наверное, оттого нам так легко, так непосредственно с ними общаться.

«Черное ожерелье» - не просто эффектный заголовок романа. Это обобщенный образ. Образ, выражающий богатство земли, на которой мы живем и которая жива трудом нашим. Это – богатство духовного мира советского человека.

В.БЕРНАДСКИЙ.
«Вечерняя Алма-Ата»
7 августа, 1978 г.

КАПЕЛЬКА ТВОЕГО СОЛНЦА

Прочла заголовок. Строгие буквы четко выступают на обложке по осеннему желтеющему фону. «Черное ожерелье», Шерхан Муртазаев, «Советский писатель, Москва, 1977 год. Беллетристика? Не знаю, по какой ассоциации, от заголовка идущей, что ли, но я тут же представила ажурную вязь из нитей, унизанных черными жемчужинами. Надо же, в наше время и такое? А почему бы и нет? Ведь это же все-таки художественная литература. А вдруг писатель пригласит тебя в мир

экзотической невидали, проведет по местам, где отродясь не ступала твоя нога и скорее всего никогда не ступит.

Я стала перелистывать страницы. По привычке «с тыла» - от финала к началу. Здесь шли рассказы: «Золотая заноза», «Песня цикады», «Та далекая осень», «Безъязыкий колокол»... Опять же загадочные названия. Попробуй устоять!

И вот книга прочитана. Замечу сразу, «ожерелья» как такового не увидела. И беллетристическое «вдруг» не преподнесло мне и единого подарка. Тем не менее, а может, как раз благодаря этому, я рада встрече с тем, что мне хочется назвать ощущением полноты и яркого многообразия жизни.

Мера читательских пристрастий, видимо, не определяется каким-то определенно заданным эталоном. Но если он все же есть, так это эталон читательской заинтересованности. Я прочла «Черное ожерелье», что называется, на одном дыхании. Хотя одноименный роман, открывающий книгу, мне понравился меньше, чем рассказы, ее завершающие.

Шерхан Муртазаев, думается мне, скорее поэт, а затем уж прозаик.

«Песня цикады», например, рассказ всего на каких-то трех страничках печатного текста. И сюжет его в общем-то по бытовому непритязательный. Но какой в нем охват событийного материала.

Аул даже от районного центра, стоит на отшибе. Жители аула трудятся. Труд не изнурительный – радостный. Техника на поля пришла. Достаток полный: «Сытость, - вздохнула Хадиша. – Дети разучились ценить хлеб». Так рассуждает скромная героиня рассказа. Ни с чем не сравнимое духовное удовлетворение испытывает эта пожилая женщина от того, что детишки не знают горькую цену хлеба военной поры, где осталась ее юность. И она по-своему счастлива. Он любимый ее, не вернувшийся с фронта, сложил свою голову как раз за это «чтобы не знали».

Война разлучила их навсегда. И даже не осталось свадебной фотографии. До них ли было, когда невесты провожали своих суженых в огонь великой битвы. Только в

памяти они всегда всюду вместе. И вот совершается «чудо»: из двух разрозненных снимков заезжий фотограф, «лакировщик действительности», от чуткости, от желания делать хорошее людям создает одну.

Нет, вовсе не произвольно предпослал писатель броские заголовки к своим эллигическим миниатюрам, или, еще вернее, - исповедам.

Почти все они грустны, но это та очищающая грусть, соприкосновение с которой наводит тебя на серьезные нравственно-этические размышления не о жизни вообще, а о твоём личностном участии в ней. Жизнь, как капелька твоего солнца, как пядь твоей родной земли. Таков подтекст повествований Ш.Муртазаева.

Ну до чего бы, казалось, незначим и даже в какой-то мере жалок пастух в «Золотой занозе». В какую неприглядную «серую» ситуацию дня ставит его писатель. Получается так. Никому на свете вроде бы не нужен старик, завершающий свой жизненный путь. Однако на самом деле все иначе. Писатель исследует человеческое сердце. Оно бьется устало. И не просто устало, а как бы в два «ритма»: первый – это счет счастливейших мгновений давно минувших и не забытых, второй – то, что осталось с тобой, но никогда для тебя не сбылось и не сбудется.. Разве только в полусне гаснущей мечты. И тут нет ничего парадоксального. Скорее, наоборот, прослеживается строго определенная логическая последовательность.

Старик видит, понимает и принимает жизнь, так светло бурлящую вокруг него. И будь он сегодня тем джигитом, каким был пятьдесят с лишком лет тому назад, он бы совершил такое, что люди, которых он любил и любит, воздали бы ему почести. Но дело даже не в них – старый человек по характеру своему не завистлив потому, что он по-своему мудр, - его воображение воссоздает картины прошлого, страшного, безысходного. Юность, любовь – все было поругано и осмеяно там. Возникает контрастная картина: по центру ее – ликующее утро, а на дальнем фоне - лоскутик непроглядной тьмы, из которой вышел старик. И эта яркость нового, и счастье встречи с ним – контрапункт его неизбывной скорби.

Ш.Муртазаев – писатель откровенного сердца. Это мне представляется главным в его творчестве. И пусть в том же «Черном ожерелье» - романе на «научно-производственном» конфликте – я кое-что не приняла, сочла действительно за беллетристическую условность, это тем не менее не лишило меня радости от чисто познавательного процесса прочтения этого произведения. Оно открыто полемичное, но «зерно» его мысли – в торжестве добрых начал.

Н.ГУЖАВИНА
«Вечерняя Алма-Ата»
8 апрель, 1978 г.

«ҚАРА МАРЖАН»

К.С.Станиславский атындағы орыс драма театры Қазақ ССР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты жазушы Шерхан Мұртазаевтың кеншілер туралы жазылған романын сахнаға шығарды. Пьесаның авторлары Н.Мирошниченко мен Э.Боброва, қоюшы–режиссер В.Ким. Театр өзінің осы жаңа еңбегін Қазақ ССР-нің 60 жылдығына арнаған. Театр коллективі жазғы гастрольде астанамыз Москвада болмақшы. Өнер шеберлерінің бұл сапарларында Ш.Мұртазаевтың «Қара маржан» туындысы басты орын алмақ.

Замана тақырыбын, оның ішінде жұмысшы тақырыбын мол қамтыған туындыда бұл күндері өмірімізге етене енген ғылыми-техникалық прогрестің басты мәселелері көтерілген. Мұндағы өзекті тұлға – адамдар табиғаты. Заманына сай қазық ұрған жандар бейнесі, тіршілігі, мақсаты қатар қойылған екі достың өмірі суреттеледі. Олар кішкентайларынан тең өскен, арман қуған дос жандар. Бір ауылдың жігіттерінің таңдаған мамандығы да, сүйген қыздары да бір. Бірақ, өмірге деген көзқарастары мен тіршіліктері әртүрлі. Нариман Данаев пен Жарас Хамзин екеуі де өздері туып өскен өлкеден қара тасты тауып, туған елін байытпақшы болады. Сөйтіп олар үлкен жолға аттанады.

Жарас болса «ауырдың үстімен, жеңілдің астымен» дегендей, оңай олжаға белшесінен батуды аңсайды. Жас та

болса неше түрлі айла-тәсілдің арқасында Қарасай комбинатына бас инженер болып тағайындалады. Одан-бұдан тергіштеп өзінше жаңалық ашпақшы болады. Арманы – кандидаттық атақ алу, сосын астанамыз Алматыда дөкей бастық болып отыру. Оның бұл ойын іштей жақтайтын, соған ынтызар болған қыз Шолпан сүйген жігіті Нариманнан бас тартады. Дүниеқоңыздық сұлу қызды опасыздыққа итермелейді.

Басты кейіпкер Нариман Данаев мөлдір арманының жолында көптеген қиыншылықтарды басынан кешеді. Соған қарамастан арманға апарар жалғыз жол – тынымсыз ізденіс, адал еңбек екеніне ол қалтқысыз сенеді. Тау-кен институтын тәмамдаған жігіт бірден қызу жұмысқа араласып кетеді. Ізденімпаз, мазасыз инженер талай сәтсіздіктерге ұшырайды. Бірақ, оның бойындағы ізгі қасиетті байқап қалған Қарасай комбинатының директоры, қарт-коммунист Оника оны Жартас руднигіне инженер етіп қабылдайды.

Оқиға шиеленісі осы тұстан басталады. Институт қабырғасынан бастап арасы алшақтаған екі достың тағдыры қайта қосылады. Мінездері де, өмірге деген көзқарастары да әртүрлі екі жас ұзақ уақыттан кейін қайта кездеседі. Олардың жүзінен бұрынғы достықтың нышаны да байқалмайды.

Міне, дәл осы сәттен бастап басты кейіпкердің өмірінде көптеген оқиғалар болады. Өзі инженер боп тағайындалған Жартас руднигіндегі ауыр еңбекке, белгіленген жоспардың әрдайым орындалмай қалғанына қатты толғанған Нариман жаңа бір әдіс ойлап табады. Ол жоспарды орындау үшін қопарылыс қажет екенін қатты сезінеді. Оның орындалу мүмкіндігін де есептеп шығарады. Ол әрине, өзінің бұл шешімін рудник жетекшілерінің талқысына салады. Парторг Антонов, тағы басқалар оның бұл ұсынысын қолдайды, бірақ арам ойлы Ақырапов қана қарсы болады. Ол бас инженердің орынбасары. Өзінің қолынан іс келмейтінін біле тұра орнынан түсіп қалғанына іштей ызаланып жүрген Ақырапов рудниктегі барлық жайды Жарас Хамзинге жеткізіп отырады. Табиғатында жағымпаз Ақырапов Хамзиннің арам ойларына түрткі болады. Оның көмегінің арқасында қопарылыс есептен тыс, ойламаған мөлшерде жасалады. Соның

кесірінен көп шығын болады.

Мінекей, жас жігіттің осы бір қолдан жасалған сәтсіздігін арам ойлы Жарас Хамзин пайдаланады. Ол тіпті бұрынғы досын соттатып жіберуге де әзір. Себебі Нариман Данаев ашқалы отырған жаңалық оның болашағына, кандидаттық диссертациясына кедергі болмақшы. Осы жолда ол ешнәрседен де тайынбайды. Жарас Нариманды азғырып та, өтініп те, жалынып та бағады. Өзі жоғарылаған соң оған жағдай жасауға уәде де береді. Бірақ, қайсар жігіт жеке басының ғана қамын ойлаған досына тек аянышпен қарайды. Ақыры жас кезінде қалыңдығына сыйламақшы болған «қара маржаны» жер қойнауынан атқылап, инженер жігіт арманы орындалады. Нариманның тек бұл арманы ғана орындалып қоймай, ол өзіне адал дос, жар табады. Ол жас келіншек Мәрзия болатын.

Бұлардың бақытына себепші болған ауыл кәдірлісі, Мәрзияның атасы Ақан Молдабеков. Ақан қарт Сүнге ауылында туып өскен, көпті көрген ел адамы. Қазақтың баяғыдан келе жатқан салт-дәстүрін берік сақтаған, елін, жерін ойлайтын қария. Кезінде Нариман бұл кісімен Қарасай комбинаты директорының қабылдау бөлмесінде танысқан еді. Аңқылдаған ауыл ағасы артынып-тартынып бастыққа келіпті. Оны мұнда сүйреп әкелген өзі тұратын Сүнге аулындағы Көкаспан өзенінің тағдыры еді. Кейіннен жас инженер бұл кісінің лаборантка келіншек Мәрзияның атасы екенін біледі. Басына қиын-қыстау жағдай туғанда Ақан қария оған үлкен қамқорлық жасайды. Немересінен іс-жайға қаныққан Ақан Әділді тауып алады. Ақсақалды сыйлы кісінің алдында ол бар шындықты жасырмай, баяндап береді. Сөйтіп, Жарас пен Ақыраповтардың бар арам ойлары мен қастандықтарын әшкере етеді.

«Қара маржан» спектакліне қатысқан театр артистері біршама жақсы ойын көрсетті. Сахна ашылған сәтте суретші В.Вильчинский көркемдеген көрініс бірден ойға шомдырады. Нардай тізілген үлкен-үлкен қара тастар еңбек жайлы сырды өздері-ақ жырлап тұрғандай. Бастыққа кіргізбей шырылдаған секретарь қызға ашуланған Ақан қарияның келбеті, домбырасын ала салып, ыңылдап айтқан әні, бәрі-бәрі жарасып-ақ тұр. Қарияға ғана тән мінез

ерекшелігін жақсы, ішкі тебіренісін келісті бере білген Қазақ ССР-на еңбегі сіңген артист В.Корниенконың ойынына қатты сүйсіндік. Ұлттық ерекшеліктерді сөзімен де, қимылымен де жақсы жеткізе алған сахна шеберіне риза боласың.

Жартас руднигінің бас инженері Нариман Данаевтың ролінде көпшілікке танымал артист В.Григорьев ойнайды. Ол жасап шығарған бейнеден қиындықтан тайсалмайтын ержүрек жасты көреміз. Арманшыл, еңбекқор, адал жанға жақынындай табынып, оның қуанышына қуанып, қайғысына ортақтасасың. Бұл, әрине, шынайы ойынның әсері екені кімге болса да түсінікті. Қарасай комбинатының бас инженері Жарас Хамзин артист В.Кимнің бейнелеуінде талабы шамалы бола тұра қол жетпеске талпынған қыңыр адам. Өрге ұмтылған бос кеуде болып шыққан. Ал, оның келіншегі Шолпанды театр актрисасы Р.Афанасьева өмірде орны жоқ, жақсы қасиеттерден жұрдай болған қуыршақ тәрізді етіп көрсетеді. Нариманның, Жарастың, Шолпанның рольдерінде ойнаған үш актердің де өзіндік ерекшеліктері бірден байқалады. Себебі, олардың әрқайсысы өздері алға қойған мақсатын жақсы түсінген және осы орайда ізденген. Тағы бір айта кететін жай, жаны таза, нәзік жас келіншек Мәрзияның бейнесі. Оның ролінде театр артисі Б.Погорелова ойнайды. Жүрегінен күй төгілген бақытсыз жастың сүйгеніне деген қамқорлығын сөзбен айтып жеткізу қиын. Қарапайым жанның аңғалдығы мен ашықтығы көңілге жылылық әкеледі. Бұл жас актрисаның қол жеткен табысы десек артық емес. Спектакльге қатысқан А.Булдаков (Әділ), Ю.Чупринов (Ақырапов), В.Козлов (Антонов) және басқа да артистер де біршама еңбектенген.

«Қара маржанды» көрген көрермен қауым ойлы да мазмұнды, замана келбетін, өмір тынысын айқын көрсететін сахналық жаңа туындыны тудырған театр коллективіне риза.

Ж.ЖИЕНТАЕВА, Б.БҰЛҒАҚБАЕВА.

26 май 1979 ж.

Мазмұны

Алғы сөз.....	3
Ихсан ханым.....	5
Көк алтын.....	12
Адамнан алып не бар?.....	16
Қуаныштың қайнар бұлағы.....	20
Ғалым жолы.....	25
Балықшының бақыты.....	31
Студенттердің досы.....	36
«Айтқаным айтқан».....	39
Шалқардағы шабыт.....	42
Шынайы достық бейнесі.....	44
Шойын шоқтары.....	46
Шаттық тасқыны.....	50
Келешек туралы әңгіме.....	51
Көктем қоңырауы.....	53
Қорғалжындықтар қашан қозғалады?.....	59
Қуаныш ортақ, мереке ортақ.....	61
Мазасыз түн.....	63
«Ижев» совхозының таңы.....	68
Бүгінгінің Қарынбайы.....	72
Ерлер қияға өрлейді.....	74
Ақ толқын.....	78
Күн сипатты жандар.....	83
Коммунизм көктемі.....	89
Заман түлектері.....	94
Бұлтсыз күнгі найзағай.....	98
Әкеге тартып ұл туса игі.....	101
Сфинкс сөйлейді.....	103
Мәңгілікпен дидактасу	
Ұзақ командировка.....	109
Оралтауға барарда.....	113
Алтын тікен.....	116
Бір нәзік сәуле.....	120
Конкурс және жеңімпаздар.....	126
«Ақмылтық» атылған соң.....	131
Кезек біздікі.....	139
Отты жылдар шежіресі.....	140

Шерхан Мұртазаев.....	141
Кітап мерекесі.....	143
Көкемарал гүлдегенде.....	145
Әдебиет айнасы.....	153
Жұмысшы – жасампаз еңбектің жаршысы.....	157
Көрнекті қайраткер.....	164
Тұрар Рысқұловтың туғанына 80 жыл толуына	
Лайықты еңбек.....	169
Шыңыраудан шыңға.....	173
Абыройлы міндет.....	180
Прозадағы поэтикалық стиль.....	186
Шақалақ.....	192
Халық қазынасы.....	195
Уақыт. Замандас. Әдебиет.....	201
Қазақ әңгімелерінің жинағы.....	210
Шындық шырайы.....	214
Сколько в человеке доброты?.....	217
На пульсе времени.....	218
Капелька твоего солнца.....	220
«Қара маржан».....	223

ҚАЗАҚТЫҢ ШЕРАҒАСЫ

(Бес томдық шығармалар жинағы)

4-том

**Баспа директоры
Корректоры
Техникалық редакторлар**

**Ғани Байлыбеков
Жадыра Байсақалова
Сапаш Әлімжан
Қырықбаев Бауыржан**

**Шартты б.т.14,2
Қағазы офсеттік
Офсеттік басылым. Таралымы 500 дана**

Тапсырыс №144

**ТИГУ Редакциялық-баспа бөлімі,
080000, Тараз қ., Рысбек батыр көшесі, 13б үй
E-mail: tigu.kz.**